

✓ 60
Reise = Iagttagelser

i nogle af

de nordiske Lande,

med Hensigt til Folkenes og Landenes Kundskab,

først udgivne paa Tydsk i det

Bernouilliske Værk:

Samlung kurzer Reisebeschreibungen,

og nu oversat og omarbejdet af

Forfatteren selv

M. Jacob Nicolai Wilse,

Prof. Theol. Extraord. Sognepræst til Eidsberg i
Nyggerhus Stift, Medlem af de Kongel. Vi-
denskabers Selskaber i Göttingen og Tronhiem,
corresponderende af det Churfalz. meteorologiske
i Mannheim og af det patriotiske
i Christiania.

Første Deel

med Kobber.

K i s b e n h a v n.

Paa C. Poulsens Forlag

1790.

Reise-Iagttagelser

i nogle af

de nordiske Lande,

med Hensigt til Folkenes og Landenes Kundskab,

først udgivne paa Tydsk i det

Bernouilliske Værk:

Samlung kurzer Reisebeschreibungen,

og nu oversat og omarbejdet af

Forfatteren selv

M. Jacob Nicolai Wilse,
Prof. Theol. Extraord. Sognepræst til Edsberg i
Aggershuus Stift, Medlem af de Kongel. Vi-
denskabers Selskaber i Gottingen og Tronhiem,
corresponderende af det Churpfalz. meteorologiske
i Manheim og af det patriotiske
i Christiania.

Første Deel
med Kobbere.

Kiøbenhavn.
Paa S. Poulsens Forlag
1790.

Deres
Høiædle Velbaarenhed
H e r r
Berndt v. Anker
Kongelig Majestæts Etatsraad.

Deres
Hoiædle Velbaarenhed
Herr
Berndt v. Anker
Kongelig Majestæts Etatsraad.

Høistærede Velynder!

Med disse Linier tilegnes Dem de af mine Reise-Anmærkninger, som angaaer den Egn af Norge, hvilken De som Nordmand og Eier af nogle dens Herligheder kiender saavel; her meldes især om Christiania, Deres Fædrene-Stad, som De med varm Patriotisme, fiin Smag og store Indsigter stræber at gavne og zire, saa den tør skjønt i en lang Afstand nærme sig, næsten eene blant alle,

Sideskift

til Hovedstadens tillokkende uendelige Fortrin. Deres Velbaarenhed har paa Deres Reiser beseet de berømmeligste Lande i Europa og Deres Herligheder, ved Deres fieldne Talenter vidst at anvende det muelige hiemme, og erhvervet Dem de Kundskaber, som giver Dem Ret til at skionne og bedømme andres Reise-Anmærkninger.

Men her møder mig nogle Indvendinger: Mine Reiser, dem jeg ei har paataget mig blot for at reise, ikke for Fornøielse men af Nødvendighed, vare meget indskrænkede; thi det koster

at reise; og den første Anledning til mine Anmærkninger var kun at beskæftige mine Tanker med hvad mig forekom paa Reiser, for det meste til Tidsfordriv, som min Ven Professor Bernouilli i Berlin fik mig til vidtløftigere at udføre, end jeg var betænkt paa, jeg maatte føie ham i at skrive alt paa Tydsk. End videre; mine Reise-Anmærkninger angaaer meest det daglige, huuslige og landlige; meget, saa kaldet micrologisk, torde vel af nogle findes deri. I Betragtning af dette, kunde man maaskee tænke, at mit Arbeide var under den

Agt og det Værd, som det hos Deres Velbaarenhed ønskede sig; dog jeg veed, at og det daglige og enhver Mands Sag behager Dem, som en Menneskeven, det fornøier mig desuden, at jeg er bekiendt for Dem som den, der bruger Tiden og Leiligheden, ligesom den falder, til at tiene det offentlige med hvad jeg formaaer, og i Mangel af Hielpemidler langt fra Academie og Hovedstaden og synderlig Omgang med Skjønnere end sige Lærde, maae oftest som Silke-Ormen spinde af mig selv; thi saa villige de fleste ere til at criticere giort Gierning

saa uvillige ere de til at meddele Oplysninger. Vil nogen sige, at min Cirkel har været for liden til at gjøre interessante Reise-Anmærkninger, paa en Tid, da det længe har været Moden at forfatte Reise-Beskrivelser; da kommer det ikke an paa, hvormeget, men hvorledes man reiser og anmærker; jeg troer i det mindste at have giort mit i dette Fag, naar jeg faaer dette Værk tilendebragt. Det er ikke min Skyld, at jeg meer og meer er bleven indskrænket i min Cirkel ogsaa i Henseende til Reiser, jeg var fød til at see Verden i det store og at gjøre mig

bekiendt med dens Mærkværdigheder, og min Videlyst har fra Ungdommen af sigtet derhen, men alle mine Bestræbelser, for enten middelbar eller umiddelbar at reise udenlands, have været forgieves, thi min Detour til Berlin var kun som en Udflugt; derdesuagtet gav mig meget interessante Anmærkninger. Nu, bunden til Embeds- Huus- og Familie-Pligter, er alt hvad jeg kan gjøre, at

bemærke og antegne dette Amts Mærkværdigheder, og at fuldkomme det Værk, som jeg under Titel af Parc Academique i mange Aar fra og til har udarbejdet

paa Fransk, for at udkomme engang udenlands ved Understøttelse af Skjønnere, og hvorom Deres Velbaarenhed er een af de faae, som vide noget. Hvad jeg ellers i det Theologiske og Oekonomiske Fag fra Tid til anden har skrevet, faaer i Henseende til Bekiendtgjørelsen ligeledes at rette sig efter Omstændighederne. Det øvrige ved denne Leilighed er at ønske min Hr. Ven og Velynder velkommen tilbage fra denne Deres udenlandske Reise til det Norske Fædreneland, fortsæt Deres ufortrødne Flid i at gavne, oplyse og behage Deres

res Medborgere og at være Egnens Ziir og Ære. Med saadan Tilegnelse, Lykønskning og Haab forbliver jeg altid med al sand Respect og Hengivenhed

Hoiædle Velbaarne

Hr. Etats-Raad

Min Høistærede Velynders

Edsberg Præstegaard, den 6te Mai 1790.

arbødigste Tiener

J. N. Wilse.

Forerindring.

Det er nødvendig forud at melde baade om denne danske Udgave, saa og om mine Reise-Beskrivelser selv.

Jeg havde i Begyndelsen ikke tænkt at udgive mine Reise-Anmærkninger; thi for det første havde jeg ei noksom udarbejdet dem dertil, og jeg traf ikke for dem, som vilde paatage sig deres Forlag, uagtet jeg foreslog samme; dernæst afskrækkedes jeg fra eget Forlag ved min Skiebne med Spydeberg Præstegields og Egns Beskrivelse; den Bog gav mig større Umage og Bekostning, end om jeg

Side 4

skulde udgivet ti Aargange af mine Prækener; først efter to Aars Forløb blev dette meget indbefattende Arbejde ret bekiendt for hvad det var, men imidlertid maatte jeg afsætte det, som jeg kunde, det er at sige med Tab; thi min Situation og Bekiendtskab gjorde mig uskikket til Boghandel. Den 30 Martii 1781. skrev Geheimeraad Formey i Berlin mig til med Forespørsel, om jeg ei havde nogle Sager, som kunde bidrage til Professor Bernouillis Værk: **Samlung kurzer Reisebeschreibungen und anderer zur Erweiterung der Länder- und Menschen-Kenntniß dienender Nachrichten**, (hvoraf 18 Octavbind med mange Kobbere i Berlin ere udkomne). Følgen deraf var, at jeg indlod mig strax med Professor Bernouilli i Brevvexling derom, og Slutningen blev, at jeg mod nogle Exemplarer af mine Bidrage og hans andre trykte Sager udarbejdede efter min Tids Leilighed mine Reise-Anmærkninger paa Tydsk, som bleve efterhaanden indførte i bemeldte Værk og i Bernouilles paafølgende Archiv, udgjørende ialt henimod 60 Ark i Octav med

Side 5

adskillige Kobbere, som jeg maatte selv tegne: dog fik jeg ei Tid til at fuldfærdige Beskrivelsen af min Reise fra Kiøbenhavn til Berlin, før han sluttede sit Værk. Man tilmeldte mig fra Tydskland, at

mine Reise-Iagttagelser vare vel optagne, og man anførte mig adskillige Journalers Omdømme derom til Beviis, hvilke jeg ei selv har læst; thi ogsaa ihenseende til sligt, lever jeg i et litterarisk Siberien. For, ved Slutningen af mine Reise-Iagttagelser at erholde nogle Tillæg af Forbedringer, som den nyere Tid og min Fraværelse udfordrede, sendte jeg det trykte til adskillige, med Begiering om een og anden Oplysning; men jeg mærkede, mange vilde hellere criticere uden om og mellem sig selv, endog hvad de ei havde givet sig Tid til at læse, end fornøje mig med nogen Rettelse til Forbedring. Andre holdt sig op over mit Foretagende, som noget der var uden for baade mit og deres Fag, dog hvor findes ikke Stolthed, Dumhed og Magelighed? Derimod kan jeg og rose mig af dem, som have optaget alting i en god Meening, og dertil beæret mig med Frugter af deres Erfaring og Ind-

Side 6

sigter, hvilke jeg og erindrer med Erkiendtlighed paa sine Steder; men nogle af disse have bebreidet mig, at jeg ei som dansk Mand udgav mine Reise-Iagttagelser paa Dansk. Hvorledes hermed er tilgaaet seer disse af det foranmeldte. For at vise Patriotisme, indbød jeg sidst i forrige Aar til Forlag paa en dansk Udgave, og tilbød mig at oversætte og omarbeide Skriftet med Tillæg af Reisebeskrivelsen fra Kiøbenhavn til Berlin i Aaret 1776. Saadan Umage har jeg maattet og villet paatage mig, ikke fordi jeg jo tilforn gjorde mig Umage nok for at faae alting efter Sandheden, og som det da forholdt sig efter hvad jeg kunde faae at vide, dog intet er fuldkommen; men fordi Smagen hos os er ei aldeles den, som i Tydskland, og adskilligt har forandret sig, siden den Tid jeg reiste paa de Steder, jeg har gjort Iagttagelser over. Mit Embede, Huus og Børn, og dernæst nogle Arbeider, hvortil jeg udenlands fra forlængst er opmuntret, gjør mig Tiden dyrebar, helst da mine Omstændigheder ei kan forskaffe mig mindste Medhielp i noget deraf, ikke desmindre vil jeg ei lade denne Leilighed gaae bort,

Side 7

efter Herr Boghandler Poulsens Tilbud at udgive paa sit Forlag mine Reise-Anmerkninger, som en Leilighed til egentlig at skrive for mit Fædreland; ja det er mig ved saadan Tilfælde Fordeel nok, at jeg intet taber, og at Herr Poulsen udgiver mit Arbeide correct, og saa smukt, som Antallet af Subskribenterne tillade det.

Nu til mine Reiser i sig selv:

Disse Reiser ere ikke anstillede for egentlig at gjøre Iagttagelser, men for at begive mig til eller fra Akademiet, mine Informationssteder og mine Venner; thi til det første hører ellers Recommendationer, Bekiendtskaber, Penge og bestemte Hensigter og visse Formaale; jeg har gjort Iagttagelser til Tidsfordriv; men for nu deri tillige at være nyttig, har jeg skrevet dem op, saasnart Tid gaves mig dertil, og strøet mine Betragtninger ind imellem, hvor det passer med nogle Scener eller Optrin af Besynderlighed, med hvilke Afvexlinger de fleste Læsere desmere underholdes. Min Hovedhensigt har

Side 8

dermed været at bidrage mit til at kiende Folk og Lande i deres Adskilligheder, og derved ei allene skaffe Læsning, men endog Eftertanke i hvad som tiener baade til den offentlige og private Lyksalighed. Nogle Reiser, nemlig de mindre, har jeg nogle Steder draget ind under de større, hvorved mere Eenhed er erhvervet i det Hele, da ellers Læseren vilde adspredes. Nøje at anføre Datum ved hver Dags Reise og Ophold er unødvendig. Endelig har jeg adskillige Steder anført Begivenheder og Ting, som ere nyere end de Tider, da jeg reiste, men des interessantere blive Beretningerne; de anføres derfor ikke som mine første eller mine beskredne Reisers Iagttagelser.

Førend jeg med Læserne antræder Reiserne i et Land, gjør jeg først en kort Forestilling af Landets Beliggenhed, Klima, Folk, Levemaade, Næring og Reiseanstalter, som det almindelige, hvilket ei kan

anføres som noget localt eller som egent for de særdeles Steder, hvorigiennem man reiser. Da jeg overalt paa mine Reiser har iagttaget de mange Adskilligheder

Side 9

heder af Indhegninger langs Veien om Marker og Haver, har jeg for sig selv gjort en Samling deraf med Tegninger, hvoraf jeg sendte det Kongelige Landhuusholdnings-Selskab en Afskrift, hvorfor mig blev sendt en Premie; jeg anfører derfor sielden noget herom blant disse mine Reise-Anmerkninger.

De her beskrevne Reiser ere følgende:

1. En Reise fra Lardal i Jarlsberg Grevskab til Kongsberg, derfra over Drammen til Christiania, hvor korte Beskrivelser af en privat Informations-Anstalt i Lardal, af Kongsberg, Egers Bygd og Drammen forekomme. Jeg havde i min tydske Udgave sat den lille Reise i bemeldte Grevskab for sig selv, men da den virkelig gik i eet med den fra Kongsberg, anfører jeg den her i samme Orden. Denne Reise skeede 1763 om Sommeren, nu ere nyere Begivenheder derhos anførte, hvor det maatte udfordres for denne Tids Læsere. A 5 2.

Side 10

2. Christianiæ Beskrivelse med omliggende Egn, som især har erhvervet sig Velyndere.
3. En Vinter-Reise 1762 fra Christiania til Fridrichshald over Edsberg, hvor de Besynderligheder og Behageligheder, som Norge have frem for Danmark om Vinteren, ved de da forekommende Leiligheder, bemerkes. Vel gik den Reise fra Christiania til Edsberg en anden Vinter for sig, men jeg har her beskrevet dem i en Tour.
4. En Reise fra Christiania til Fridrichshald igiennem Kiøbstæderne, med deres korte Beskrivelser.
5. En Sommer-Reise fra Christiania til Fridrichshald giennem det platte Land med en Excursion mod de svenske Grændser, hvor en kort Beskrivelse over Spydeberg og Edsberg forekommer, samt min Ven, afg. Oberste Heides Bolig, Heidehytte.

Side 11

6. En Søe-Reise fra Christiania til Kiøbenhavn i Aaret 1764. hvori nogle Optrin, som for en Holberg eller Wieland ville passe i et Episk Digt.
7. Efter en Indledning om det egne, som vedkommer det svenske Land og Folk: — En Reise fra Fridrichshald til Kiøbenhavn over Gottenborg og Lund, hvor disse to Stæder især beskrives; vel har jeg fem gange reist den Vei frem og tilbage, men som de fleste, saa hastig som muelig for at komme til Kiøbenhavn til Lands over Helsingborg; men i Aaret 1776 gjorde jeg de her beskrevne Iagttagelser, forbedrede herved min Reise i Aaret 1786.
8. Efter almindelige Betragtninger over Danmark i de vigtigste Henseender: — En Søe-Reise fra Kiøbenhavn til Aalborg, og derfra videre paa Liim-

Side 12

- fiorden til Thyholm, for hvis Beskrivelse jeg fik en Premie af det danske Landhuusholdnings-Selskab, og som man nu her har i Korthed: videre derfra til Lands omkring det yderste af Liimfiorden til Lemvig. Reisen til Vands har jeg ofte gjort for at begive mig til og fra Academiet, men i Aaret 1764 gjorde jeg først mine Iagttagelser.
9. En Reise fra Thyholm til Fridericia giennem de jyske Heeder, med en kort Beskrivelse over bemeldte Stad og Egn, hvis fuldstændige Beskrivelse jeg udgav i Trykken 1767. Et efter Compas og Øiesynet paa mine adskillige Reiser af mig forfærdiget Chart overleverte jeg vor

berømte Statsminister Grev von Bernstorff; og min, Aar 1765, anstillede og beskrevne Reise giennem Heederne med Tegninger oversatte jeg 1766 paa Fransk til Brug for Hr. Etatsraad Reverdil, Cabinets-Secretair hos Hans Majestæt Kongen, hvoraf jeg her

Side 13

har anført mine beste Anmerkninger; og endelig:

10. En Reise fra Kiøbenhavn til Berlin over Kiel og Hamborg om Sommeren Aar 1776. Paa denne Reise saae, nød og lærte jeg i en kort Tid mere end i ti Aar enten før eller siden, altsaa torde dens Beskrivelse være Læseren af den større Verden den interessanteste, og i sær mine Betragtninger over Kiøbenhavns og Berlins adskillige Gienstand give Eftertanke. Anledningen til den Reise var et Besøg til min vidt adspredte Familie og mine Venner, da et vigtig Erinde i Kiøbenhavn havde slaaet mig Feil. For nu med samme i Korthed at see fremmede tilgrændsende Lande, da Reisen alligevel blev mig kostbar og vidtløftig, og jeg gierne eengang vilde fyldestgiøre min Attrae at see mig om i den større Verden, foretog jeg mig den Excursion til Berlin. Vel havde jeg Kongelig Tilladelse at giøre en Omreise over Amsterdam

Side 14

Paris og London, naar jeg kuns kom hiem til mit Kald inden September Maanedes Udgang, men Tiden strak ikke til en saa lang og kostbar Reise.

Jeg har af Naturen havt stor Lyst til at see mig om i fremmede Lande, jeg var og Aar 1754 indskreven til det anseelige Lassenske academiske Reise-Stipendium, jeg gjorde mig siden megen Umage for at nyde det; 1766 i April reiste jeg fra Fridericia til Kiøbenhavn for at søge det, og gierne vilde ladet mig nøie med det Halve; jeg leed Skibbrud paa Veien derhen, og mine fra Havets Vold reddede Specimina eller Prøver paa min Flid i de Videnskaber, som meest har Nytte af Reiser, kunde slet intet udrette imod de mig mødende Omstændigheder. Nogle af mine Conditioner paatog jeg mig, blot i Haab ved den Leilighed at kunde reise udenlands, men alt omsonst. Jeg gjorde Planer i min Ungdom, hvorledes jeg kunde reise med de mindste Bekostninger, næsten paa Holbergs Maade: dog hvad er ikke Lysten i Ungdommen? Imidlertid har saadan

Side 15

Tilboielighed havt megen Indflydelse paa min Smag for levende Sprog og practiske Videnskaber, som og ellers kan være Fædrenelandet til Nytte; med Alderen og nogen Erfaring synes mig baade den større og mindre Verden i de oplyste og dyrkede Lande at være overalt temmelig liig sig selv, og Naturens Herligheder er ogsaa overalt. Man kan vel sige, for at see Konstens ældre og nyere Pragt bør man brav reise. Dog, man misunde længe nok de Betlere, som Flokkeviis herbergere i og omkring de gamle Underværker, som Collosseum i Rom, og andre herlige Levninger af Oldtidens Pragt, spadserende uden Følelse af andet end Hunger og Nogenhed blant Slotte og Palladser samt deres stadselige Indvaanere; imidlertid saadanne igien med uendelig større Aarsag misunde os vor Roe, Livs-Fornødenheder og huuslige Lyksalighed, lige indtil selv vor huuslige Bekymringer: og er Livets muntre Alder gaet hen uden at nyde sin Bestemmelse efter den medfødte Lyst, man trøste sig da i den skrøbeligere Alder med, at man i Magelighed

Side 16

hed og med fuld Sindsroe kan læse sig til den meeste Oplysning, som andres besværlige Reiser har tilveiebragt os, naar kuns Daarer reise Verden om, uden at vide egentlig hvad nyttigt for sig og Verden de derved have udrettet.

Side 17

Om Norges Beskaffenhed i Beliggenhed, Clima, Indvaanernes Art, Næring, geographiske Hielpemidler, og Anstalter for Reisende.

Norges Grund er overalt et sammenhængende Field, med en Bedækkelse af Jord i det lavere, som i Dalene tager til i Dybhed; blant Fieldene aabne sig deels saa store og brede Dale, at de blive til frugtbare Sletter, som i Hedemarken, deels blive saa trange, helst til Fields, at de ofte ere kuns Bergkløfter. Egnen mellem Christiania og Fridrichshald har mindre Field, hvilke paa faa

Side 18

Steder have saa betydelig et Navn, men kaldes Berge, (ikke Bierge) da Bierge af Jord kaldes kuns Bakker; men paa de høiere Steder af Sletterne opstige hist og her Klipper af Jorden, hvis Jordskorpe ved Regn og Bearbejdning med Tiden flyder ned, hvorfor Bønderne troe, at saadanne smaa Klipper og Skiær i Marken voxer. Jo længere fra Havet, jo meer tiltage Fieldenes Høide og Strækning, men ere dog langt mere langsluttende eller af længere Affald mod Syden og Østen end imod Norden og Vesten, og Hovedstrøgene af de fleste Lager gaae fra Nordvest til Sydøst, ja alle Gange og Flodser stryge saaledes i den Egn, hvor jeg er. Paa de høieste Fielde ligger bestandig Snee, og naar det nylig har regnet her hos mig om Sommeren, seer man ved det, at Snee samme Tid falder høit til Fields; Sneefieldene blinke i Luften 18 Mile herfra. Paa de fleste Steder langs Norges syndre Kyst, saasom mellem Moss og Fridrichshald trække Bergene ligesom deres Fødder til sig og danne Sletter mellem sig og Havet, liig Tehama i Arabien, men næsten ellers overalt stiger Fieldgrunden steilt op af Havet, og da Fieldene der ere meest blottede fra de smukke Gran-Skove, saa har Norge for de Søfarende

Side 19

en skræksom Anseelse. Længere ind i Landet er Naturen saa rund paa de smukkeste Beliggender og herligste Udsigter af Løv og immer grønne Skove, hine i det lave, disse i det høie, og af saa mange Slags landlege Scener, at det eene Sted er ikke det andet liigt, men hver har sin Skjønhed. De som ere vandte til de platte Lande, hvor alt i Naturen er allesteds det samme, skjønnede det ofte mere end Beboerne selv, men forlængst burde det især være skjønnnet af vore Kunstnere, som øve sig paa udenlandske Udsigter, imidlertid de tæt hos sig har ofte langt skjønnere in originali. Efter den liden Tid jeg har og det lidet jeg kan i Tegning, har jeg udkastet nogle, og beskrevet dem i det Bernouilliske Værk. Det fornøier mig derfor, at Regieringen nu har overdraget til vor berømmelige Professor Poulsen i Følge en Reise (voyage pittoresque) her i Landet at optage nogle vore smukkeste norske Prospector.

Klimatets Haardhed bestaaer egentlig i en større og langvarigere Frost end i de sydligere Lande, men formedelst den sieldnere Blæst er den ikke saa giennemtrængende som den mindre Kulde i Danmark; desuden giengieldes samme ved Vinterens egne Beqvemmeligheder og Beha-

Side 20

geligheder. Vel indpakket glider man hastig frem over den bestandigere banede Snee og de tilfrosne Søer og Moser i Dalene; skeer det i Martz, da Solen i de længere Dage har smeltet Sneehattene bort

af de immer grønne Tyttebær-Buske i Gran-Skovene, nyder den Reisende baade Vinterens og Sommerens Behag paa eengang, som en og anden Fugl ved sin nye Sang og Qvidren opliver. Havde den Engelske Hyrdedigter Philips været her i Steden for i sin Vinter-Sejour ved Helsingøer, hvilken Egn dog ogsaa har sin Smukhed, havde han siunget af en anden Tone. Jeg har nu i 18 Aar paa meteorologisk Maneer undersøgt denne Egns Clima, og derefter engang leveret et meteorologisk Calender i Trykken, hvoraf April Maaned i sin hele Vidtløftighed er paa Fransk indført udi Histoire de l'Academie des Sciences de Berlin, p. 16. for Aar 1779. Middelhøiden i de første 13 Aar af Qvagsølvets Stigende i det Reaumurske Thermometer har været følgende: Januar 5 $\frac{1}{3}$ under 0, Februar 3 $\frac{1}{3}$ og Martz 1 $\frac{4}{5}$ under 0, April 4 $\frac{1}{2}$ over 0, May 9 $\frac{1}{3}$ Juni 15 $\frac{1}{3}$ Juli 16 $\frac{1}{8}$ August 13 $\frac{1}{7}$ September 9 $\frac{2}{3}$ October 5 $\frac{2}{3}$ alt over 0, November 2 $\frac{2}{3}$ under 0, og December 3 under 0. Disse er Middelgraderne om Dagen,

Side 21

Dagen, thi om Nætterne er ikke observeret. Ved Sammenligning med Herr Professor Strøms meteorologiske Iagttagelser paa Sundmør ved Søkanten i Bergens Stift, er baade Kulden og Varmen større her end der, ja efter min meteorologiske Brevvexling med afgangne Ridder Wargentini i Stockholm, af meest samme Polhøide, er Kulde og Varme noget mindre der end her. Heeden om Sommeren er størst mellem den 15 Junii og 20 Julii, da 25 Grader over 0 ikke er en Sieldenhed, Nætterne ere da her for korte til at afkiøle Heeden, og de opvarmede Overflader af Klipperne over og tæt under Jordskorpen give om Natten Heede fra sig. Kulden om Vinteren er meest giennemtrængende, naar Luften, som oftest skeer, med Nord- og Østen-Vinde, eller rettere Vindstille, er opfyldt med smaa Iis-Partikler, som mod Solen kan sees glindse. Den største Kulde, som jeg her i 18 Aar har mærket var den 1 Jan. 1782 om Morgen, da Qvagsølvet faldt 26 $\frac{1}{2}$ Grad under 0, Professor Strøm paa Eger fandt den da der 30 Grader og paa Kongsberg fandtes den 32 Grader, alt paa Reaumurs Thermometer. Det sneer meest i December og midt i Januar; det regner mest i April og October, dernæst mest i

Side 22

August. Den tørreste Tid er fra 15 Junii til 15 Julii, da Soelrøg ofte indfinder sig, ei at melde om den Soelrøg, som i 2 Aar har viist sig over hele Europa, dernæst er Martzen, som har de klareste Dage; de fleste Vinde herske først i April, i May og October. I Begyndelsen af Juni indfalder gjerne nogle uroelige Dage, den meeste Vindstille haves i hele Januar, fra 10 Juni til 11 Juli, og midt i August, hvilket sidste er meget nyttig for den almindeligste Landets Sæd, Havre, som moden lettelig falder af. Vor første halve May er som den danske April, kuns ei saa vindig og fugtig; jeg har sammenlignet vor Clima i alt med det Parisiske, Berlinske og det i Carlsruhe, som her blev mindre betydelig at anføre. De uvisse Nattefroste er Landets største Farlighed, thi at Sneen bedækker Jorden, saalænge der endnu er Frost i Luften og Jorden, er gavnlig og lover Frugtbarhed, men af Frygt for Nattefrosten tør man ei her saae i aabent Bed i Haven før den 12 May; Nattefrosten i de sidste Dage i August, som dog ikke alle Aar indfinde sig (gemeenlig af os og de Svenske kaldet Jern-Nætterne) er farlig for den endnu umodne Sæd. Den fra $\frac{3}{4}$ indtil 1 $\frac{1}{2}$ Alen dybt frosne Jordskorpe, kaldet Tælle, maae og

Side 23

og om Baaren optees, førend man kan arbeide i Jorden, og naar den da i Veien lysnes, bliver der det, man kalder Tællegrab, da Jorden under den frosne Jordskorpe optøer neden fra, og bliver som en blød Grød, som kommer Hest og Mand til at siunke, og i saadanne Veie maae jeg ride, naar jeg om Baaren i den største Altergangs Tid skal hen og betiene de Syge. Torden lyder stærk formedelst Gienfriald fra Fieldene, men Hagel er sielden og dets Korn smaae; den som faldt i Juli 1781 af Størrelse som Due Eg, var her Mirakel.

Efter Middeltiden af en 16 Aar begyndte man den 1 May at pleie, den 15 May at slippe Fæet ud, den 27 May at legge Ploven bort, den 14 Juli at slaae Engen, den 19 Aug. endt Høebiergningen, den 19 Aug. begyndt at skiære Havre, den 23 Sept. faaet Kornet ind, den 25 October taget Fæet i Huus, den 12 Nov. begyndt at kiøre i Slæde. I Henseende til Forandringerne i Naturen, da steeg, efter saadan Middeltid, Thermometret den 21 Marts først over Frostpunkten om Dagens Sneen var borte af Ageren den 10 April, men i Skovene først den 15 May. Dammene iisfri den 22 April, Liin Erleu kom den 12 April,

Side 24

men den første Svale den 12 May. Stikkelsbærtræet skied den 25 April, Primula veris blomstrede ud den 6 May, Røn og Hæg skied Løv den 7 May, Espen den 20 May, om Høsten frøs Patetes-Blade den 28 September, Hæggen fældte Blade den 7 October, men Kirsebær-Træet først den 14 November, Thermometret faldt først den 30 October under Frysepunkten om Dagen, Dammen iislagt den 5 Nov. og første Snee den 4 Nov. Nok her om Climatet.

Angaaende den norske Nation, da skiller den sig meget fra andre, ja endog fra den Danske, omendskiønt de begge i mange Aarhundrede have været under een Regiering, og mange Danske findes iblant dem, som ere over Bondestanden, især af Embedsmænd. Udenlandske, som intet kiender Nationen, tænke sig et haardt Folk blant Klipperne, i et haardt Clima afsides fra den culriverte og slebne Deel af Europa; de giøre sig deraf et Ideal omtrent som af en Ostiak eller russisk Bonde, som har andre at takke for det sædelige den har; men for Resten liig dens Klipper, dog Nationens reene naturlige Character lærer andet. En Nordmand har mere naturlig Viid og Varme i Sielen

Side 25

end en Dansk, og end meer end en Hollænder, men derhos ikke den Flygtighed som en Franskmand, han nærmer sig meest til Engellænderen uden at være plaget af dennes Hypochondrie; hans Munterhed er geleidet med Frimodighed, Trældoms Frygt spores ingenlunde hos Bonden, uagtet han er Bonde, med Munterhed og Selvtilfredshed reiser han sig til Arbeide fra en Kost, som en dansk Bonde vilde kuns værdige hans Kreature, og af et Leie, som Sællands-Bonden, uagtet hans ringe Kaar, ei vilde tækkes med. Under hans Vadmels Trøie bærer han et ædelt Hierte, og misunder ei den Prægtige, taler frit med Betænksomhed, og føler sig selv som et Menneske bør. Uagtet han i sit Arbeide har meget at stride med Climatets Vanskeligheder, saa fristes han dog ikke til at forlade sin mavre Jord, for at nedsætte sig som Colonist i det feede af America eller Rusland, dog besidder han Overlæg, og studser ved en blot blind Lydighed: Mod, Ædelmod, Troskab og Giæstfrihed er Nordmands den særdeles egen. Den Trættekierhed og Overmod, som findes, iblant, er en Frugt af forrige Tiders Uroeligheder, da enhver vilde gjerne forblive sit Partie troe paa det længste: Nogen Overdaadighed, hvis Leilighed dertil gives,

Side 26

har vel været en Følge af Giæstfriheden: men med alt dette maae man giøre Forsskiel paa Tiderne og Stederne, da Tiden forandrer meget og Landet er stort. Fremmede Sæder have, især fra Søe-Stæderne af, indsneget sig efterhaanden, den gamle Aabenhjertighed og venskabelige Opførsel behøver nu mere end før en god Drik for at komme frem eller slaae ud, og Letsindighed tager mere og mere til, Mistænkelighed voxer ved alt hvad Nyt er, og med Tiden torde en stor Deel ikke ligne sig selv. I Midten af Landet, langt fra Kiøbstæderne og til Fields, er Kiernen af Nationen, dog ved Kiøbstæderne og hen ved de svenske Grændser mod Synden er Nationen meget udartet, saa der er stor Forsskiel paa den Almue her i Smaalenene og den i Oplandene, det er ligesom det ikke var det samme Folk, Nederdrægtighed, Dovenskab og Lidertighed har her i disse Egne meget tiltagen, skjøndt dette Folkeslag i Grunden endnu er norsk. I Henseende til Legems Egenskab, da besidder de Norske en

sund, stærk og før Legems Bygning, dog i en større Grad i Oplandene end længer ned ved Søestæderne, hvor maaskee den større Brug af stærk Drik blant andre Kiøbmandsvare, og forsømmeligere Opdragelse gjør, at mange see ud som de ei var fuld-

Side 27

voxne. Iblant Folk over Bondestanden, som have tilsiddende Arbeide, seer man mange feede og meget fyldige, som jeg ei kan hidlede af Overdaadighed, men er nok en Følge af Sundheden selv, som den rene norske Luft og Sinds-Munterhed gjør sit til. Men her er vist ingen Kiempeart i denne Tid, og den stærkeste Natur maae ligge under, naar den skal undergaae Prøver imod Naturen selv og Vanen, som er den anden Natur. Som Fremmede tildeels har forværret vore Sæder, saa kan man og takke Fremmede og fremmede Lande for Landets farligste Sygdomme. Før 1717, da de fremmede Trupper kom her op for at hielpe os mod Svendsken, vidste man ikke af de veneriske Svagheder at sige, der nu i nogle Egne have stærk grebet om sig, og den norske Armee bragte 1763 de Forraadnelses-Febre med sig herop fra Holsteen, som siden i visse Aar have grasseret som Pest: I ingen Ting er den norske Almue mere stærktroende end i fato Turcico eller en uimodstaaelig Skiæbne; men for alt i Henseende til deres Sygdomme, alting er taget (lavet eller beskikket); og at bruge Lægemidler er hos mange som en Formastelse mod Gud og Forsynet. De i senere Tiid beskikkede, og tildeels af Almuen lønnede Landphysici, ere

Side 28

derfor slet ingen Nytte til for det platte Land, dog ei allene af den Aarsag, men og fordi Reisene til de Syge ere for lange, og gemen Mand anvende mindst Bekostning paa deres Helbred. Den norske Nation er oplagt til alle Kunster og Videnskaber, kuns at de sielden ansees for andet end Midler at komme til Embeder ved, og saa ærekiær som Nationen er, saa er der dog faa, som sætte nogen Ære i Lærdom, uagtet deres virkelige Beqvemvhed dertil. Især synes mig, at de Akademiske Videnskaber saasom Theologien og de døde Sprog af mange blot ansees som noget anbefalet, saa at, naar den Tiidspunkt er opnaaet, at man kan sige at have gjort sig klar fra Akademiet, blot det deraf siden bruges, som Embedet eller rettere den almindelige Mand uforbigængelig udkræver. Det er kuns de saakaldte høiere Genier, som øve Videnskaberne af Smag og for deres hele Livstid, og naar man betragter de fleste saadannes Levnetsløb, hvor meget meer er de da ikke Lysten og deres Talenter skyldig end alle Tvangsmidler. Holberg, Evald, Wessel og fleres Exempler ere heri lærerige. I den norske Bondestand findes mangfoldige Genier, særdeles i Mekaniske Kunster, nogle have forfærdiget Stueuhrer og Positiver til Fuldkommenhed, liig

Side 29

heri og i andet mere Biergbeboerne i Neuschatel udi Schweiz; de fleste udskiære i Træ med Tollekniv, og Bønderne have fra ældste Tider øvet det. Vor berømte Medailleur Berg var en norsk Bondedreng. Med alt dette gives her dog sielden Leilighed at lære en Kunst til Fuldkommenhed, og der findes neppe en Billedstøtte i Norge af dets Marmor. Af de Tegninger, jeg har seet paa den Mathematiske Skole i Christiania, seer jeg, hvad man her kunde tilveiebringei Tegning og Landmaalning, om det blev anseet og opmuntret; imidlertid har jeg ikke endnu seet over 3 norske Prospekter i Tegning og Malning her, og de paa Landet liggende Officerer mangle ofte Tidsfordriv. Til Poesie har de Norske noksom viist en naturlig Beqvemvhed, især udi de Emner, hvor Siælen bør løfte sig op over det sædvanlige; saaledes en Tullin i Digtet, Skabningens Ypperlighed, og saa en Nordahl Bruun i Tragoedien Einer Tambeskiælver; men allerbest som hans Genie skinnede i det Fag, hvilket vor Litteratur stedse har manglet, kaldtes han til Præst paa Landet, hvortil var værdige Candidater nok, dog som geistlig Taler kom han og her paa sin Post.

Side 30

De Mathematiske Videnskaber øves meest allene af Militaire, til Lægekunsten synes den studerende Ungdom ei at have synderlig Lyst, men des større er deres Lyst til det Juridiske, nok fordi deri gives de fleste Embeder næst de Geistlige. At Videnskaberne og Kunsterne sielden bruges i Staderne som Tidsfordriv, kommer meget af den Skik og Mode, naar det meste af Dagen er henbragt i Forretninger, og man er kommen fra Spise- og Kaffebordet, da i Selskab at arresteres ved Spillebordet, for at studere paa Spillet til ud paa Natten, saa man om Morgenens derpaa kun seent kan komme til at studere paa andet, dog Fornuftige vide at passe alt til sin Tiid. Men at saa faa af Præster og andre Studerende paa Landet beskæftige sig med Videnskaber til Tidsfordriv, især de lange Vinteraftener, dertil veed jeg ingen anden Aarsag end Mangel paa naturlig Lyst og Smag, som den største Academiske Tvang ei har kundet skienke dem. Meget faa have Bogsamlinger af Betydning, og endnu mindre seer man hos nogen Samlinger af Naturalia og Kunst-Sager, som er saa sædvanlig i andre Lande endog hos Præster paa Landet. Hvad mig paa mine Reiser er forekommen, vil jeg erindre hvert paa sit Sted.

Side 31

Paa nogen Tiid har det været i Moden at tale om et norsk Academie. Det er naturligt, at alle norske Forældre ønske det, men Kiøbenhavn og det kiøbenhavnske Universitet tillade det vist ei uden høieste Nødvendighed, i det mindste er det vel, at der her i Landet selv ere nogle Anstalter for Kunster og Videnskabernes Fremme saasom det bergenske Seminarium, og dets harmoniske Selskab, den mathematiske Skole og det patriotiske Selskab i Christiania, Berg-Seminariet paa Kongsberg, og nogle Landhuusholdnings Selskaber, ei at tale om de fem sædvanlige Cathedral-Skoler for den, som studerer til Universitetet. Norge har nu den Ære at have eget Kongelig Videnskabernes Selskab i Tronhiem, som den berømte lærde Nordmand sal. Biskop Gunnerus fik i Stand og selv meest beprydede med hans lærde Arbejder; dets Virksomhed standsede ved hans Død, men nu oplives igien ved at lade sine Skrifter trykke.

Kunde man nu tillige have gode Opdragelses Anstalter for unge Mennesker af begge Kiøn, hvor alt nyttigt og passeligt for det daglige Liv kunde læres; men her fattes en Deel, helst da det er vanskelig og næsten umuelig nu

Side 32

omstunder at faae for billige Salaria Huus-Informatorer.

Magelighed og Lyst til at gjøre Figurer har temmelig indsneget sig hos en Deel af Middelstanden, derved er mangel Familien ruineret. Disse Feil især den sidste har ei saa megen Indpas i Bondestanden, som ernærer sig mest af Havrevelling hele Aaret, naar den kuns holder sig fra Brændeviin, derimod gaaer mange tilbage i hver anden Stand, hvor man ei nogen Dag kan undvære Caffee, Thee og Sukker. Adelen i Norge siger lidet eller intet, en Deel af dem ere nedgangne i Bondestanden, de, hvis Adel er fornyet eller i senere Tiid adlet, ere faa, endog Riigdom selv gjør i og for sig selv mindre respecteret hos Normanden, uden den bliver hæderlig anvendt. Da Landet har for faa Haandværker i visse Poster, gaaer deels mange Penge ud for Boeskab og Tøi, deels sætte sig mange svenske Haandværksfolk ned her. Bønderne vide ikke af nogen Livegenskab eller egentlig Hoverie, og de som er undergivne de faa og smaa Herregaarde, som her ere, have langt bedre Vilkaar end en dansk Fæstebonde under en Herregaard.

Side 33

Krigs-Standen er meget, ved Giftermaal og ved deres Ophold, blandet med andre Stænder, i Fredstider afgive de gode Borgere i Staden, ligesom de i Krigen ei blot fægte som tvungne Machiner. Den civile Stand har især ved en nye Forordning temmelig rene Indkomster, hvilke sidste meget ere aftagne i den geistlige Stand, ja Tienden, som det eneste visse foruden Landskyld, (som er meget ulige deelt

paa Tolden) er neppe den fjerde Deel af det Loven befaler, og som virkelig haves i Danmark. Begge Stænder have den nærmeste Indflydelse hos den almindelige Mand paa Landet, Sorenskriveren er Dommeren og Skriveren i een Person; Fogden indkræver Kongens Skatter og øvrige tilkommende, samt exeqverer i Nødsfald Dommen, han haver i hver Præstegield en Lehnsmand under sig, som dog tillige haver meget at udrette ogsaa paa Sorenskriverens og Sognepræstens Vegne; Sognepræstene have meget at tilsvare, som ei egentlig kommer det Geistlige ved, men som ansees nødvendig især for Politivæsenet paa Landet, saa Fogden, Præsten og Sorenskriveren er der Almuens Triumviri. I Staderne er alt paa samme Fod som i Danmark. Kiøbmandsstanden er der den meest anseete næst de høiere

Side 34

Embeder, og i Søestæderne Syndenfiels er Skippere af anden Anseelse og Levemaade end gemeenlig de danske pleie at være, Undtagelse har Sted overalt.

Angaaende det norske Sprog eller rettere sagt Mundart, da er den i Henseende til Ordene selv for det meeste dansk, i Kiøbstæderne forekommer mindst af de Ord, som ere blot norske, paa Landet henimod Bahuuslehn i Sverrig forstaaer en fremmed Dansk og temmelig Bønderne, men længer op i Landet er baade en stor Mængde Ord og den ganske Udtale saa adskilt fra det Danske, som det Svenske er det. Procänzler Pontoppidan samlede fire hundrede Provincial Ord i Bergens Stift, jeg har i den Egn, hvor jeg boer, samlet over 1600, som jeg har givet i Trykken, og faaes hos Boghandler Prost, og siden samlet over 300 dertil. I Kiøbstæderne og blandt Middelstandspersoner paa Landet tales saa net og reent Dansk, (nogle faa Norske Ord undtagne,) at det overgaaer det Danske, som tales i Danmark endog i Kiøbenhavn; man confunderer her sielden, som i Danmark, i Tale og Skrivelse Articulos postpositivos en og et; derhos bruger Normanden en vis Tone eller Accent i Udtalen, hvilket han har tilfælles med Svensken,

Side 35

og som behager; for Danske kommer saadan Udtale halv syngende for, derimod forekommer for Normanden den danske Udtale monotonisk og ligesom stødende især den jyske; dog mærkes ovenmeldte Catena i Udtalen mindre Vester paa Norge.

I hele Norge er ikke nogen Landstad, siden Hammer blev ødelagt, og ikke en Landsbye i hele Landet; thi nogle Samlinger af Huse ved nogle Vandværker og Ladesteder ved Søekanten kan ei fortiene dette Navn. Bondegårdene ere for det meste beliggende paa smaa af Jorden opstigende Klipper, hvorfra er gjerne Affald til Gavn for de neden for Giødselen liggende Enge, og til Udsigt rundt om til Markstykkerne; Huusmandspladsene ligge gjerne i Udkanten af Eiendommene, Engene i Dalene og Skovene paa det fieldagtige, hvoraf det næste igien er indhegnet til Fædrift (Have). Agerdyrkningen er besværlig paa de fleste Steder, og da Sommeren er saa kort og varm, behøver Arbeidet Hurtighed og Kræfter; om Høsten da alt ofte modnes paa eengang, og alt Kornet skiæres med Segler, kan man ofte ey bekomme Hænder nok: Hver tredie Aar indfalder Misvæxt, det ene Aar beregnet med det andet, og det enten formedelst

Side 36

den sildige Baar eller Sommerens Tørke, eller Nattefrosten om Høsten, eller langvarig Høst-Regn. Flere af disse Aarsager kan indtræffe i eet og samme Aar; til Lykke at Jordstykkerne endog i samme Gaards Eiendom, gjerne er af adskillig Beliggenhed, og det kommer meget an derpaa i Henseende til bemeldte Tilfælde, og da Veiret Syndenfiels i visse Aar er tvertimod det Veirrig, som til samme Tid hersker Nordenfields, lider ikke hele Landet paa eengang; nogle Steder, som paa Hedemarken og i Smaalenene, kan Landmanden sælge Korn, men de fleste andre Steder haver neppe til egen Fornødenhed, og nogle Steder helst til Fields, maae Bonden kiøbe aarlig noget. Havre er den

almindelige Sæd, baade fordi det er Landmandens daglige Brød, og fordi Halmen er det sædvanlige Vinter-Foder for Fæet. Hayedyrkning gjør Landmanden i den Egn, hvor jeg er, meget lidet Væsen af, at sige paa Landet ved Bondegårdene, derimod gjøre Folk af Stand sig en Fornøielse af at opelske Frugttræer og frembringe gode Jordfrugter, men der ere og meget faa, som forstaaer den rette Omgang hermed. Markarbeidet udfordrer og mere Tid, Giødsel og Arbeidere end som derfra kan tages til en fuldkommen Havedyrkning:

Side 37

dog haves Exempler nok Nordenfields, at det ene kan gøres og det andet dog ikke forsømmes, thi der haves mange skønne Frugthaver saasom i Præstegieldet Frosten ved Trundhiem og i Hardanger udi Bergens Stift, som tildeels ere Frugter af Munkenes Flid i de ældre Tider. Humlehaver findes meest overalt, ligesom smaae Kaalhaver i Enden af fugtige Agestykker. Kirsebærtræer ere de sædvanligste, men Pæretræer de sieldneste Frugttræer. I Kiøbstæderne forsøger man alt, og ved Indsigt og Taalmodighed er Havedyrkningen der, paa en tredive Aars Tid, gaaet saavidt, at man nu ei som tilforn lader komme Kaal og Rødder fra Holland.

Qvæg-Avlingen er mere almindelig end Agerdyrkningen, og en bestandig Tilhielp, hvor der ei avles Korn nok, helst da den pestilenziske Qvægsyge aldrig er kommen ind i Landet. I de Egne, som ligge til Fields eller have store Skov-Strækninger, har man Qvæget om Sommeren i Sæter, en Pige opholder sig der som i en Eremitage, nemlig Sæter-Boeligen, for daglig at malke Køerne og lave Smør og Ost paa Stedet. Formedelst denne Huusholdning bruger man Sommergræsgangen til Eng; men saa savner man derimod en Deel af Giødselen:

Side 38

Den lange Vinter fordrer megen Foder, Havrehalm med en femtedeel eller mere Høe er Qvægets Vinterkost, men Hesten bekommer kuns Høe; i Fodertrang bruger man den afskavede Espebark, Grandbær og spæde Qviste af Løvtræer foruden Bladene af Løvtræer, hvoraf Espebladene som det fornemmeste aarlig afrispes til en smagelig Forandring for Qvæg og Heste; Halmhakkselse bruges og i Mangel af Høe. I Oplandet bruges ofte at give Qvæget Hestegiødsel bestrøet med Havremeel, som ved Vanen smager Qvæget vel, og derved trives; Havremeel strøes og paa de fleste af ovenmeldte Hielpekost.

Skovene give Kiøbmandsstanden den fornemmeste Næring; ogsaa for den Aarsags Skyld ere Kiøbstæderne anlagte ved Mundingerne af Elve, hvor Tømmer kan nedsløddes: De fleste Bønder i Skovbønderne tage alle deres Udgifter af Skoven, og mange Gaarder kjøbes blot for Skovens Skyld: Tømmerhandlerne kjøbe oftest Træerne paa Roden, bekoste Hugsten og Nedslødningen, til hvilket de holde Tømmermærker; de fleste og bedste Planker gaae til Engelland, hvor de skiæres igien i tyndere Brædder, dette sidste ligesaa i Holland, de sletteste gaae til Frankrige, men

Side 39

Bielker gaae meest til Holland. Foruden Bræder gaaer ogsaa en stor Deel smaae Bielker (Smaa-Last kaldet) til Danmark. Bergværks og Smeltværks Districterne levere Kul til bestemte Priser. Ei allene de mange Kulbrænderier og mange Saug-Møller, samt den meget Træ udfordrende Bygningsmaade, men og fornemmelig Ødselhed i Huusvarmen, da en Vestalisk bestandig Ild underholdes paa hver Bonde-Skorsteen, og den store Mængde Trægierder, og de uforsigtige Braatebrændinger, (da man fælder og opbrænder Skovstykker for at faae de brændte Steder og siden faae der lidet Græs at voxte) alt det ruinerer mere og mere Gran- og Fyr-Skovene, ikke at tale om de store Skov-Brand, som i de tørre Sommere meest ved uforsigtige Braatebrændinger kan borttage saa reent store Skov-Strækninger, at der intet igien er at see end stygge nøgne Field, som saaledes blive, saa længe Verden staaer, indtil man maaskee om et hundrede Aar falder paa at sætte Præmier for Fyr- og Grantræers

Opelskning af Frøe i Bergkløfterne: Sam-Ene i Skove ruinere dem og, thi enhver hugger om Kap med de andre, kort alle hugge ned; men ingen planter igien: at skaane Resten er ikke eens Sag blant ti. I Spydebergs

Side 40

Beskrivelse har jeg regnet efter, at i Følge vor nu værende Huusholdning maae enhver Gaard have næsten Halvdelen af dens Grund udlagt til Skov for, uden at sælge eller kiøbe, at have det fornødne til Bestandighed.

Bergværkerne befolker og beriger de ufrugtbareste Egne. Guldværket drives meest paa Haab, Sølvet erindrer jeg ved Kongsberg, Kobberet, hvis Udførsel aarlig omtrent udgiør 5000 Skippund, kommer fra de nordligere Bergstrækninger især fra Røraas. Jern findes næsten overalt, men de bedste Jernværker ere Syndenfields; om disse og andre Berg-Producter melder jeg paa sine Steder. Med Glasværkerne har man havt mange Forandringer; i mange af Berg-Producterne har man ei kundet holde Priis med andre Lande, f. Ex. i Jern-Producterne med Sverrig, som tildeels kommer af den høiere Priis paa Kul, og Arbeidere, og endeel Levnetsmidler, hvori dog med Tiden er skeet nogen Forandring.

I Henseende til Hielpemidlerne til at kiende Norges naturlige oeconomiske og statistiske Besynderligheder, da har man af Beskrivelser over hele Riget adskillige, de senere bedre end de forrige. Præsten Peder Clausen

Side 41

Uldal formørkede heri Jens Wolf og Præsten Jonas Ramus, Hr. Uldal; Biskop Pontoppidan udgav 1752 og 1753 Norges Naturhistorie, eller naturlige Beskrivelse i vidløftigste Meening, prydet med Kobbere, som er oversat paa tydsk, engelsk og vel flere Sprog, af den allene har Fremmede til denne Tid faaet alt det, de veed om Norges naturlige og oeconomiske Besynderligheder, da Holberg har beskrevet det statistiske. Havde Hr. Etatsraad og General Kirke-Inspecteur Jessen fuldført sin geographiske Beskrivelse af Norge, hvoraf den første Deel 1763 udkom i stor Qvarto og indeholdt dets almindelige Geographie, og alt saa vidløftigt som det allerede trykte, havde det blevet et stort Arbeide; jeg saae hos ham adskillige af Materialierne dertil, men den liden Afgang af det udkomne, og Mangel af Bidrage til det sidste standsede alt. 1779 udkom Sognepræsten hr. Jonges chorographiske Beskrivelse over Norge med et lidet Chart, som betragtet i det Hele, er det bedste vi har, dog er kuns Kiøbstæderne noget udførlig beskrevne, og kuns det almindelige anført om hver Provinds og Egn, derimod finder man ved de fleste Præstegields Beskrivelser lidet videre end de blotte Navne paa Kirkerne: Desforuden har

Side 42

man besynderlige Beskrivelser, deels over Kiøbstæder, som Bergen, Tønsberg, Kongsberg o. s. v. som hver har sin Værd, men hver langt fra Fuldkommenhed, deels over visse Egne og Præstegield, saasom Prof. Strøms Beskrivelse over Sundmørs Fogderie, og siden hans Beskrivelse over Eger-Præstegield, Justitsraad Essendrupps over Lier-Præstegield allerede trykt 1761, Provst R. Giellebøls over Høland, vist ei af de bedste, Provst Hjorthøys Beskrivelse over Guldbrandsdalen, hvori Hr. O. Stockfleth Pihls descriptio Guldbrandaliæ var forløbende, Hr. Schnabels Beskrivelse af Hardanger, hvilket Prof. Strøm, som et opus posthumum bragte Publico, hvorfor ham saavel som Forfatteren bør takkes, siden Hr. Willes Beskrivelse af Tellemarken, Provst Müllers Beskrivelse af Jarlsberg og Tønsberg, nok en forventende Beskrivelse af Nordfiord ved Hr. Krogh, og hvad kan man ikke vente meer, da det deels er kommen i Mode, deels Præmier udsatte derfor. Mit Arbeide i det Fag begyndte jeg i Aaret 1756, i Henseende til Thyholms Egn i Danmark, men min Beskrivelse over Spydeberg var egentlig en Frugt af min Ophold som Sognepræst sammesteds: Titelen er, physisk, oeconomisk og statistisk Beskrivelse

Side 43

over Spydeberg Præstegield og Egn i Aggershuus Stift, og i Anledning deraf adskillige Afhandlinger og Anmærkninger, deels Norge i Almindelighed, deels den Østre Kant i Særdeleshed vedkommende, med nødvendige Kobbere og Bilager efter ti Aars egne Undersøgninger, forfatter af J. N. Wilse, Mag. Phil. Sognepræst sammesteds, trykt i Christiania 1779 af C. G. Schwach; dette Værk indeholder i tre Dele foruden Fortalen og de mange vidløftige Bilager (hvoraf nogle tillige bleve trykte til at sælges for sig selv) 600 Sider i Octavo. Jeg har forhen meldt om min Skiebne med Forlaget; som Forfatter vil jeg kun melde her, at blot et Par uskyldige, misforstaaede Meeninger deri nær havde spilt al mit Arbeide og forspilt al min timelige Fornøjelse; men nogle Aar derefter fandt man Smag næsten i alt, og det gøttingske Videnskabers Selskab sendte mig dets Diploma, som Medlem til Ære og Tak for et Exemplar. I disse Reise-Jagttagelser forekommer et ganske kort Uddrag af denne Beskrivelse, saavidt det kan passe i min Reise-Tour fra Christiania til Fridrichshald, en ligedan af Edsberg Præstegield, hvori jeg nu boer, som Læserne ei skal klage er for lang. Jeg troer, at de Svenske først har givet os de bedste Mønstre paa saadanne Værker, og oeconomiske Beskrivelser

Side 44

over visse Egne og Præstegield, men hos os er vores berømmelige Professor Strøm facilè princeps og Mesteren, hans Lærdom og utrættelige Flid forenet med en god Dommekraft, hans velmenende og sagtmodige Aand kan enhver kiende af hans Skrifter, og hans Omgang og Brevvexling i en ti Aar har lært mig at kiende ham tillige af det meest udvalgte Venskab. Nogle Beskrivelser blant saa adskillige maae være mavre, endoq i Sverrig paraderer en Provst Lenæi Delsboa illustrata med pedantiske Snurrepiberier, og Provst Oldmans Beskrivelse over Bahuuslehn, som han selv kalder et Herkuliskt Arbeide, der har givet ham mangen træt Stund og søvnløse Nætter, skjøndt med Hielp af hans Provsties Præster, indeholder i et Fingertyk octav Bind megen Tant og Ammestue-Historie ved Siden af et og andet mærkværdigt, dog de Svenske gjøre sig igien tilgode med vor Provst Müllers Beskrivelser. Af Reise-Beskrivelser, Norge angaaende, har man ingen trykte, undtagen Professor Fabricii i Kiel, i Anledning af en Reise, som han 1778 paa Kongelig Bekostning anstillede om Sommeren fra Friderichshald over Christiania og Kongsberg til Tronhiem, derfra tilbage

Side 45

over Bergen. Udrustet med dybe Indsigter i Naturhistorien og Oeconomien har han vidst, skjøndt en Fremmed, der havde kort Tid at opholde sig paa hver Sted, at beskrive og forklare sig næsten overalt træffende og tydelig. Af Hr. Justitsraad Schønnings Reiser giennem Trondhiems og en Deel af Aggershuus Stift i Aarene 1773-1775 paa Kongelig Bekostning, er kuns de to første Hefter udkomne, han beskriver der meest Oldsagerne; baade i dette og andet, som angaaer det oeconomiske, viser han Flid og Indsigt. Conferentsraad Müllers Reise-Beskrivelse i Tellemarken er kuns et Impromptu af behagelig Læsning, thi hans grundige Undersøgelser i Naturen hører til hans andre Værker. Willes antiqvariske Reise i Tellemarken skal være god, Hr. Professor Strøms Excursion sammesteds ligner hans meget andet Arbeide. Skjøndt mine Reise-Jagttagelser ere anstillede, førend nogen af fornævnte Reise-Beskrivelser kom ud, saa haaber jeg dog, de ikke af de fleste vil findes overflødige, helst i Betragtning af hvad jeg før har meldt.

Det var først i dette Seculi Begyndelse, at man Indenlands lagde Haand paa at forfærdige Land- og Søe-Charter, naar jeg undtager

Side 46

Ingenieuren Russenstein, som i Kong Christian den femtes Tid optog i Chart Landet fra Gothenborg til Helgeland, ligesom Heitman siden under Kong Friderich den fjerde efter Statholder Gabels Anlæg

optog i sex Aar Kysterne: Præsten Mag. Jonas Ramus skal have havt Copier deraf, og hans Brodersøn J. F. Ramus, Professor Matheseos, forfærdigede derefter syv specielle Chart, og et general, hvoraf de første ere forlorne, men af det sidste besidder jeg en smuk tegnet Copie optrukken paa Lærret; M. Bodenehr har allerede 1714 stukket samme i Dresden, hvilket Stik er bleven meget rar. Den lærde og flittige Hr. J. C. Spydberg, fød her i Egnen, som først var Feldpræst ved Trundhiem, siden giorte tvende lærde Reiser i Tydskland, siden Provst og i sin høie Alder Biskop over Christianssands Stift, har i Anledning af hans vidløftige Reiser forfærdiget mange specielle Charter, og tilsidst et stort Chart over de svenske Grændser og over alle fire Stifter; men det som er end mindre bekiendt, en Lector Theologiæ i Trundhiem M. Melchior Ramus gjorde i forrige Seculo geographiske Reiser i Landet, og derefter tegnede baade specielle og et general Chart, hvor alt dette er kommen hen, er Spørsmal?

Side 47

Om de Langenske Opmaalinger i Kong Christian den siettes Tid, og de derefter tegnede Charter, meest i Anledning af det norske Forst- og Berg-Væsen, har Hr. E. J. Pontoppidan givet nøiagtig Underretning i hans Oplysning til det nye Chart over det sydlige Norge, ligesaa om Grændse-Commissionens Charter over Grændserne mellem Norge og Sverrig. I de Wangensteinske Charter, det generale, som udkom 1761 i Hamborg, og det over Aggershuus Stift, skal ovenmeldte Melchior Rami Arbeide være lagt til Grund; for Resten skal Capitain Wangenstein have havt meget faa Hielpemidler, undtagen hans egne Iagttagelser. General-Conducteur, Justitsraad Hammer, indbød offentlig til Understøttelse for sig fra alle Kanter, baade til en Beskrivelse over hele Norge og til nye Charter over Landet, men han beklagede siden, at lidet eller intet kom derudaf, dog udgav han siden nogle specielle Charter over Stifterne, som have deres Værd, men grovt stukne. Siden han har været saa ædelmodig at testamentere det norske Videnskabers Selskab sine Samlinger med mere, er vel og hans Samlinger i det ommeldte deriblandt. De ved trigonometriske og astronomiske Observationer anstillede Operationer ved Hr. Capitain-

Side 48

pitain Nik og Lieutenant Wibe er en grundig Begyndelse til det videre fuldkomne; thi hvad eengang en Deel Officerer, hvoriblandt Hr. Capitain Barendorf særdeles udmærkede sig, efter høi Befaling udrettede ved deres Landmaalings Reiser, henhører blot til deres militaire Archiv. Imidlertid ere nogle specielle Charter over enkelte Egne og Præstegield udkomne tillige med de derom handlende Beskrivelser, saasom Prof. Strøms over Sundmør som det første og da det bedste, det over Guldbrandsdalen det smukkeste i Stik, det over Hardanger af Schnabel, og over hele Bergens Stift af Hr. Capitain Thodal. Som Geographien har været mit Livstudium fra Ungdommen, og jeg neppe var ti Aar gammel, før jeg tegnede smaae Charter, har jeg siden meer og meer bestemt mig af Leilighederne til at øve de derhenhørende Kunster og Videnskaber, især Landmaaling. Her vil jeg blot melde mine tvende Charter over Præstegieldene Spydeberg og Edsberg, det første er efter en formindret Maalestok to Gange stukket i Kobber i Kiøbenhavn, for at følge med Spydebergs Beskrivelse, eftersom den første Plade med næsten alle Exemplarer forlistes til Søes, det andet ligger endnu udtegnet i det større, hvoraf en Copie med hostegnede

Side 49

statistiske Beregninger i Bredden, overleveret vor naadigste Kronprinds, disse Charter er forfærdigede i Anledning af de præstelige Huusbesøg, som jeg i hvert Præstegield kort efter Antrædelsen anstillede overalt, og siden, naar jeg har reist i Sognebudde til de Syge, seet efter hvad der kunde forbedres; men ved bemeldte Leiligheder er kuns Distancerne mellem Gaarder og Pladser,

samt Beliggenderne af Bierge, Dale og Bakke en detail anmerkede; det Hele tillige med de fornemmeste Formaale, som Kirker, store Gaarder, Broer, samt de merkeligste Grændse-Puncter, bestemte jeg ved ordentlige Jagttagelser af Vinklerne og nogle Standlinier. Foruden nogle smaae Planer jeg tegnede, for at stikkes til de Bidrage, jeg sendte til det Bernoulliiske Værk, har jeg og tegnet et Chart over søndre Deel af Aggershuus Stift, efter de Jagttagelser, jeg blot efter Øiesyn har gjort paa mine Reiser især langs Christianiæ Fiord, egentlig ved at rette efterhaanden de Feil, som forekom i det Wangensteinske Chart, dette Chart udgav det Kongel. Videnskabernes Selskab i Berlin paa sin Bekostning meget godt og reent stukket; men da jeg ingen Hielpemidler havde eller kunde faae til deis videre Fuldkommenhed, fortryder

Side 50

jeg, at jeg et lod opsætte Udgaven, indtil jeg kunde faaet at see det nye Pontoppidanske Chart over søndre Deel af Norge, som fordunkler de forrige; dog har jeg det nogle Steder rigtigere end sidstmeldte. Louses Søekarter angiver de norske Strandbredder efter Wangenstein: Med Tiden faaer man vel næsten lige saa gode Chart over Norge, som de man har allerede over Dannemark.

En norsk Miil regnes gemeenlig paa 18000 danske Alen eller 36000 Rinske Fod, men paa Kongsveien mellem Stæderne, bleve i Kong Christian d. 5tes Tid Milene mellem hver Steen Milepæl opmaalt til 17600 danske Alne; en norsk Grændse-Miil regnes til 15000 danske Alne. De fleste umaalte Mile er længer end de maalte. Den af Stadtholder Gyldenløv i forrige Seculo givne Reglement for Skydsen eller de Reisendes Befordring, har vedvaret til 1784, med nogen Forandring til større Betalning for den Reisande Aar 1719 og 1774. Naar efter den bemeldte seneste Anordning betales af hver Miil for en Ridehest, fra 15 Marts til 15 May og fra 15 September til 15 November 20 Skilling, fra 15 November til 15 Marts, og fra 15 May til 15 September 16 Skilling, men 4 Skilling meer, naar den er forspendsen

Side 51

en Cariol; den som bestiller Hestene, Skytskafferen kaldet, nyder 2 Skilling for hver Hest: Og Skydsdrenge, som er med for at hente Hesten tilbage, 2 Skilling sædvanlig i Drikkepenge, om man vil. Skydsskifterne eller Stationerne ere fra 3/4 indtil 2 1/2 Mile fra hverandre, men sædvanlig 1 Miil. Fra Kiøbstæderne betales alting dobbelt. Almindelig bruge Reisende Kariol, hvis Fodning, ved at være nær ansat Hesten, betvinger denne desmere, men er des lettere for den Siddende, hvilket er tvertimod i Sverrig. Karreter og firhiulede Vogne kan kuns bruges paa de store Landeveie, men da Veienes Forbedring overalt meget er tiltagen, begynde de, som reise langt, at betiene sig af de danske Kurvevogne, men de ere mindre, Bøndersfolk ride kuns, Qvindfolkene i Tværsadel, nogle Fruentimmer af Stand har tillagt sig engelske Sadler, hvor det siddes mere frit, men man snarere kan komme af Balancen. Alle Transporter skeer paa Kiærer, i de jevne Veie og saa paa Heelvogne, men i Fieldveiene i Kløv paa Hsteryggen. Veiene have i gamle Dage været sar besværlige, og nu omstunder gaaer man i nogle Districter saavidt i deres Forbedring, at de endog kan tiene til Exempel for mere dyrkede Lande af samme Beliggende; og

Side 52

det er virkelig meget i et Land, hvor man betiener sig af saa kort en Tid om Aaret dertil, og hvor ikke allene de steile Høider og Klipper, og dybe Moradser, men og de aarlige Anfald paa Jorden af nedskyllende Regn, og fremfor alt den frosne Jords Opsprækning om Vaaren (Tælegrøb kaldet) fordrer aarlige Forbedringer, derimod ere især i afsides og til Fields beliggende Bønder Veiene desmindre istandsatte, og hvis man kuns kan ride, maae Hesten ofte meer klavre og nedglide end gaae Skridt, til Lykke da er de norske Heste saa afrettede af Naturen til saadanne Veie, at jeg ei har erfaret 1 blant 100, som have været underkastet Snublen. General-Veimesterne, hvoraf een i hver Stift, besørge deels

umiddelbar, dels middelbar ved andre paa Landet værende Embedsmænd af alle Stænder, Veiene vedligeholdte; for at faae dem snorrette, har man ofte maatte lægge dem an over Byer og Enge, som har foraarsaget mange Processer, men nu skaanes de dyrkede Eiendomme meer, i Følge de allerførste Anordninger om Veiene: De mange unge Træe-Stammer, som man gjør Veie af over Moradser, som lange Broer (Kavle-Broer; paa tydsk Klopff-Dämme) foraarsaget de næste Skoves Ødelæggelse.

Side 53

Om Vinteren bruger man andre Veie og anden Eqvipage, da gaae Veiene i Dalene over Søer og Kiær. Man opkjører Sneen først med en Sneeplov, hvorefter Veien ved den idelige Kiørsel blir tæt og glat som en Jis, da trækker en Hest ti Gange saa meget som om Sommeren, og traver sin Miil i en Time, ikke at tale om de dertil kvalificerte norske Traverser, som give Anledning til Kap-Kiørsel paa Isen. Besynderligt er det, at man endog om Sommeren kører alt Korn og Hø hjem paa Slæder gemeenlig op af Dalene, hvilket kommer af den overalt sædvanlige Jordens Uievnhed. De norske Slæder er af en egen Structur, og da de Norske sætte deri en almindelig Stads, er de gemeenlig smuk malede og forgyldte, ja mange laqverte paa Sølvbund, zirede med fine Tegninger. Den rette Krumning foran gjør meget til en Slædes gode Gang, og at den mindre er underkastet at vælte, hvilken krumme Linie fortiente en Mathematisk Undersøgning. Man forespænder kuns een Hest, som er behængt med harmoniske Bielder, og en staaer bag paa Meierne for at styre Slæden, og stundom især for Fruentimmer er baade Kudsk og Tiener tillige, kun een sidder i Slæden og samme kører ellers selv Hesten; den

Side 54

gode Indpakning, som de Norske betiene sig af, især naar de sidde i en Slæde, sikrer dem imod al Anfald af Frosten, som i forrige Vinter i de varmere Lande har dræbt saa mange Mennesker men i dette kolde Land neppe een, saavidt jeg har spurgt. Den sædvanlige Priis paa en Slæde med al sit Tilbehør er 80 Rdlr. en Fruentimmer Slæde er lidet længere; der raffineres nu meer og meer paa Slæde Façons, til meer at melde herom. I Bergens Stift haves meest Vandreiser, men disse er farlige formedelst de Kastevinde, som pludselig paakomme, helst hvor de høie Strandbredde affalde i Vilge og Aabninger af Biergene, af den Aarsag og formedelst de blinde Skiær og mange Slags Strømme udfordres megen Forsigtighed i at roe, og end mere, om man bruger Seil. Som Færgestæderne i Dannemark overalt ere anlagte, hvor Vandene have mindst Bredde, saa er det ofte tvertimod i Norge, at sige i Elvene, formedelst den stærke Strøm, hvor der er trangt. Omkring Søekysterne pleier man stedse at seile indenskiærs, det er, imellem det faste Land og den Kiæde af Skiær og Klipper, som ligge langs dermed i Havet, saaledes bruge Fragtmændene, som reise mellem Stæderne, og saaledes de nordlandske og bergenske Jagte-Skipper, men nogle Steder, som ved Stat i

Side 55

Bergens Stift og uden for Lindesnæs, hvor ingen Øer ere, der maae man vove sig i den aabne Søe, gemeenlig kaldet Stats Havet. Til Slutning maae jeg melde, at ved de fleste Skyds-Skifter er tillige Gastgiverier paa Landet, men Forflegningerne temmelig forskiellige, og i nogle Kiøbstæder Opholdet for en Fremmed kostbar. Ved saaledes at have forud meldt om det almindelige, Norge angaaende, som Reisende, og Læsere af saadannes Reiser bør vide, spares siden Gientagelser og Forklaringer af adskilligt, som ofte forekommer.

Side 56

I.

En Reise fra Moss til Kongsberg giennem Jarlsberg Grevskab, og derfra videre giennem Bragnæs til Christiania i Aaret 1763, med seenere Anmærkninger.

Anledningen til denne Reise var fra Edsberg af, hvor jeg havde overvintret hos min Morbroder Mag. Bierregaard, Præst sammesteds, at aflægge Besøg hos en anden Morbroder, Herr Niels Bierregaard, Sognepræst i Grevskabet Jarlsberg, hvorfra jeg videre reiste til Kongsberg for at see Sølvværket, og reiste tilbage over Bragnæs og Christiania. Da jeg siden melder om Kiøbstaden Moss, paa en Reise fra Christiania til Fridrichshald, meldes her kuns dens Navn, som en Terminus à qvo. Paa Veien derfra til Tronviig, hvor man sætter over Fiorden til Grevskabet, besøgte jeg Herr Laugmand Hansen paa Kuberud, jeg reiste først forbi Grimserud, tæt uden for Moss, som Herr Conferentsraad og Amtmand Lachman siden kiøbte, skjønt af saare liden Jord og Tilliggende, og derpaa op-

Side 57

opførte et stort grundmuret Vaaningshuus af to Etager, hvoraf den underste af sprængt Graasteene; overalt haves kuns saadanne Muure i Kirker og Kieldere, dog har man i de sildere Tider deraf noglesteds opført Fæhuuse, men her bleve ordentlige daglige Værelser anbragte. Her begynder Gielsen, som ved den flade Velte-Sand hænger sammen med det faste Land ved Moss, er een Miil lang og en Fierdingvei bred, derpaa er 28 Bøndergaarde, hvis Indvaanere pleie at blive gamle, maaskee formedelst den sunde Luft, da den skarpere Luft blant Biergene der formildes af Søeluften. Paa Kuberud havde bemeldte Eier Herr Cancelieraad Hansen for faa Aar siden anlagt en Frugthave af en 200 gode Frugttræer, som er meget i Norge, disse have ret godt kommet sig, han har og anlagt Espaliers af Aprikoser og Pherskener langs Soolvæggen, men hver Vinter maae de bedækkes med Halm, de første modnes de fleste Aar, men de sidste have ingen Art. Han var den første, som i denne Egn opmuurede et Fæhuus og Hestestald af Graasteen, dertil brugtes kuns de af Naturen kløvne, eller ved Ild eller Krud af den ellers faste Field sprængte Steene, men ingenlunde løse afrundede Stene, paa Dansk kaldet Kampesteene; til Sammenbinding brugtes

Side 58

Leer med 1/3 Kalk. Fæhuuset var til 36 Stykker Fæ, og dets Muur 2 1/4 Alen tyk og 2 1/4 høi. Et Fæhuus af Træ varer sielden 20 til 30 Aar; men Steen er Steen, det er dog ei fugtigere eller koldere; Træerør i Taget udleder Dampen og Kulden, er i det mindste mere jevn og maadelig. Paa den søndre Ende af Gielse, hvor denne er bredest, ligger Alby, hvor i Bugten haves skøn Laxefiskerie med Garn. Fra Tronviig, en Gaard i en liden Dal ved en Bugt, har man en Miil lige over Christianiæ Fiord; Transporten skeer paa en stor aaben Baad med Segl, lignende en stor Færge, og gives derfor 1 Rdlr. Med Søndenvind gaaer her temmelig Søe, nogle Vintere iblant har Fiorden ganske været belagt med Jis, saa man fra Moss har paa Jisen kiørt til Tønsberg. Christianiæ Fiord gaaer ti Mile op i Landet, derved ligge otte Kiøbstæder samt nogle Ladepladser, som vidne om dens Skibsfart og vel beboede Strande, hvorsomhelst nogle faa Fieldstykker ei hindre; men Indløbet er farlig for dem, som ei ere desmere bekiendte, mere om Christianiæ Fiord og især dens Fiske-Arter anføres paa min Reise til Vands fra Christiania til Kiøbenhavn.

Side 59

Horten. En Giestgivergaard. Da jeg her traadte i Land, kom det mig for som i et andet Clima; thi det var mestendeels slet og jevn Land, og blant Gran og Fyrtræerne stode mange Eegetræer, ja længere mod Sonden begynde og Bøgetræer at vise sig, som ved Laurvig danne hele Lunde. Esketræer staae enkelte ved Agrene og langs Veiene, de flestes Top vare afstudsede og Stammerne vare paa de fleste bedækkede med Løv lige til Jorden, saa nogle saae ud som grønnende Støtter. Denne Omstændighed er at betænke for dem, som holde for, at Esketræerne saa lidet som Valnødtræerne taale at kappes:

Løvet bruges her til Hestefoder. Veiene, at sige de større affare Veie, ere her som i hele Grevskabet uforlignelige; jeg reiste forbi Gaarden Falkenstein, her har Naturen ligesom sammendraget adskillige landlige Scener, hvoraf den eene forhøier den andens Smukhed, her boede da Herr Sorenskriver Friis, som siden Aar 1772 gjorde det Kongl. Danske Landhuusholdningsselskab bekjendt med vor sædvanlige norske Plov, som ved den Anledning kaldes den Falkensteenske Plov, til denne bruges sædvanlig to Heste, som begge drives af Plovmanden med Tømmen i den høire Haand, imidlertid han med den venstre styrer

Side 60

Ploven, som er meget let og uden Hiul. Nogle faa Steder pløier man kuns med een Hest, men til at bryde nye Jord op, som er haard og besat med Rødder, bruges en større, kaldet Voldplov, og dertil to a tre Heste. Forsøgene, som bemeldte Selskab dermed har ladet givne, anbefale saadanne Plove og i Danmark. Da jeg kom saavidt paa den større Kiørevei, til Veien fra Holmestrand mødte, maatte jeg tage Vester paa; en Vei, som da var kuns for Ridende, men siden ogsaa er indrettet for Kiørende, det bar saaledes nu til Fields iblant, og jeg reed forbi Lønskollen, der viser sig som en enkelt Fieldtop, og hvorfra der er en lang Udsigt helst mod Østen til Smaalenene; jeg lod mig fortælle her, at Landsoldaterne 14 Dage forhen vare hjemkomne fra den lange holsteenske Expedition, og at en Præst i Nærheden den følgende Søndag Eftermiddag tracterte dem til Velkomst under nogle Telte, en anden derimod bød dem samme Dag til Offer, for at faae noget af hvad han længe havde savnet; havde een gjort det de begge gjorde, havde det været passeligere. Schierven, en Miil fra Løn og fire fra Horten, allerede i Lardals Præstegjeld: Egnens vilde Udseende tog nu af; frugtbare Dale og

Side 61

de med Løvtræer, hvoriblant Ege, og Løn (Acer Platanoides) beborne Høider lode under og imellem sig vide Aabninger af Marke og Enge og over sig rundt om Horizonten granbevorne Fielde, som opholdt den skarpere Luft og samlede Soelstraalerne til Dalene som i deres fælles Skiød. En halv Miil videre reed jeg forbi Hems Kirke, en Annex til Lardals Hovedkirke, og en Fierdingvei derfra passerede jeg Lougens Elv paa en liden Færge. Denne Elv, kommende fra Kongsberg, gjør derfra hid mange Bugter i trange Dale og ofte blant Klipper, men herfra og til dens Udløb ved Laurvig gaaer den mere lige giennem bredere Sletter og af sandig Bund, ja det lader der, som Havet have de i de første Tider gaaet op i Landet. Vesten for Lougens Elv har Lardals Præstegjeld en stor Strækning vild Field meest beborne med Gran blant Træer, men paa den nøgne Field med Lyng og Moos; i de fugtigere Steder voxer hyppig Græs, saa at der findes mange Sæter, det er Græsningspladse, hvor Qvæget vogtes om Sommeren og deres Melk samles, som velsbekjendt; bemeldte Strækning, som gaaer videre hen mod Skeen, kaldes Hajen, hvilken Reisende maae passere til Hest, naar de vil herfra til Skeen, en Vei, mod hvilken den

Side 62

berygtede Vei over Mont Cenis eller Zigzaggen til Novalesse i Piemont, efter Conferenceraad Müllers Erfaring, har kuns lidet at sige. Lardals Præstegjeld har foruden bemeldte Annex endnu en anden kaldet Styrvold 1 1/4 Miil mod Søndn. Ordenen i Kirke-Tienerne rette sig her, som overalt i Norge, efter hvert Præstegjelds Besynderligheder, saasom Mængden af Kirkerne, deres Fraliggenheder, og Gaardenes Beliggender og Veienes Tilstand, derfor er og i alle Kaldsbøger fastsat, hvorledes Tourene skal forholdes med hver Kirkes Tieneste, og burde være Meenighederne mere bekjendt, end det paa mange Steder er, som ellers kan give Anledning til selvtagne Friheder paa den eene Side og Misfornøielse paa den anden, jeg mærkede ikke sligt her. Svarstad: Præstegaarden i Lardal. Da jeg opholdte mig her en Uges Tid, forefaldt adskilligt, som tildrog sig min Opmerksomhed og bestandige Erindring siden. Her boede en Morbroder af mig, Herr Niels Bierregaard, da af en 58 Aars Alder; han

var 1739 Kapellan i Spydeberg, tog sig for strax efter hans Ankomst 1742 i dette Præstekald, deels af Tilbøielighed og Bane, da han forhen som Student havde meget informeret til Akademiet, deels

Side 63

formedelst Kaldets Ringhed, samme Bi-Arbeide, som hans Formand Herr Skielderup, i det han i sin Præstegaard oprettede en Privat Skole-Anstalt i sit Huus, hvorfra han siden har sendt mange til Akademiet, som nu beklæde civile og geistlige Embeder. Han besad dertil de udfordrende Videnskaber, Lyst, Erfaring og Taalmodighed, men derhos baade for sin egen og Lærlingernes Skyld elskede meget den Maxime: omnia sponte fluant, absit violentia rebus; derfor tog han ei mod ryggesløse og haarde Gemytter. Hans Methode var tabellarisk, som er saa sielden hos os, og dog er, som Landkortene i Geographien, saa overskuende og lettende for Hukommelsen og Imaginationen. Han viste mig sine mange Hefter, meest in Folio, af hans Lære-Methode i Sprog og Videnskaber, og hvorledes han betiente sig deraf; men megen Skade, at disse og alle hans andre Papirer, efter hans Død 1769, hverken kom i Arvingernes Hænder, eller har fundet siden opspørges eller faaes; jeg som fraværende fik alt for seent at vide noget derom. Den Forsømmelse og Ligegyldighed, med hvilken de Efterlevende behandle en Mands efterladte Papirer, især hans skriftlige Arbeider, som deels burde og kunde være Æresminder af

Side 64

ham selv og hans Flid i Livet og tillige Frugter til Efterkommernes Nytte, er en sand crimen læsæ humanitatis, og maaskee een af vore uerkjendte National Synder: Ofte er det skeet, at Papirer, vigtige for den Afdødes Ære og vigtige for Tidernes og Stedernes Begivenheder, ja vigtige for det Almindelige, ere overgivne til deres Disposition, som af Uvidenhed har casseret de fleste, eller ladet dem komme did, hvor de hverken kunde skiønnes eller bruges, et Beviis derpaa kunde man tage af Salig Biskop Nannestads Norvegia antiqva & sacra quadri partita, maaskee den er til, men hvor? maaskee i nogle Kræmmerhuse. For Kost, Kammer, Opvarthning og Lærdom tog min Morbroder kuns 100 Rdlr. aarlig, en alt for ringe Salarium paa Landet i Norge, hvor alt som skal kjøbes, er ligesaa dyr som paa Torvene i Kiøbstæderne, helst naar det betragtes hvormeget man bestilte i Tiden; thi det var ham ei nok at sætte en Lectie for og høre den, men tillige saae han paa, at ingen Tid gik unyttig bort: ved saadan hans Flid, næsten til hans Død, var han Landet og det offentlige langt mere gavnlig end sig selv; thi den gode Mand, som slet intet havde af sig selv eller ved

Side 65

Giftermaal, hvilket sidste han kunde have gjort særdeles fordeelagtig i Ungdommen, efterlod sin Enke og mange Børn slet intet; af disse er endnu den ældste Søn i Live, som ved hans Faders Information kom saa vidt, at han som Academicus Attestatus længe informerte i Kiøbenhavn, sær i Theologien og det Juridiske, og nu længe Præst, men til det ringe Næsoddens Kald, nok det mindste i hele Aggerhuus Stift; og en Datter, som var vel oplært i de for Kiønnet passende Videnskaber, men efter mange Aars Svagelighed har meest holdt Sengen. Jeg har længe stræbt at faae hende udvirket en liden Pension af Postkassen, som vist var passelig. Næsten i samme Omstændigheder som Hr. Bierregaard, har jeg ofte tænkt paa, siden jeg blev Præst paa Landet i Norge, hvorledes jeg kunde tiene baade mig selv og Fædrenelandet ved Privat-Information, uden hvilken de Kunster og Videnskaber, som jeg kunde have lagt mig efter, og hvori jeg forhen har underviist, syntes mig til liden Nytte i min Situation blant Klipper og Bønder-Folk, hvor man ikke spørger efter sligt; desaarsag har jeg forlængst gjort Planer til saadan Anstalt, ja bekjendtgiort et Par deraf ved Trykken, men ingen har synderlig taget

Side 66

det i Betragtning, skjønt jeg har skrevet af egen Erfaring. Man troer maaskee, at ingen Præst kan retskaffen paa eengang fyldestgiøre baade Præst- og Skolelærer-Embedet, men saadanne vil jeg henvise til berømmelige underviisnings Anstalter hos Præster paa Landet i Engelland, til den forhen berømte Doddrige sammesteds, og en Mag. Nold og flere i Danmark. Men saa meget er vist, behøver en Præst en Medhielper i Præste-Embedet, naar han vil paatage sig en fuldkommen Underviisnings Anstalt i sit Huus, kan denne tillige destobedre gaae ham tilhaande i dette, og endnu bedre er det, naar han blot til Informationen kan holde en Student til Medhielper, og en vis Tiid hver Aar en eller flere Lærere i de Kunster, som man ei uden i store Stæder kan have. Her blev da et lidet Huus-Academie til en ringe Hielp og Trøst i den Trang, Riget har, til et National-Academie og andre store Underviisnings Anstalter. Hovedaarsagen i Forsømmelsen af saa vigtig en Sag er nok Mangel paa Indsigt og Bestemmelse hos Forældrene her i Landet, hvorfor mange i en Art af Fortvivelse sender deres Børn ud af Landet enten til Danmark eller til fremmede Lande, det sidste især, for at de desbedre kan lære fremmede Sprog. I Berlin har jeg selv seet

Side 67

seet og talt med saadanne unge Personer fra Norge. Da Hr. Bierregaard oftest havde en Kapellan, kom denne Omstændighed ham tilpas: men for en Præst paa Landet i Norge, som vil og kan paatage sig enten saadan Bisag eller anden Beskæftigelse i Videnskaberne, er det særdeles nødvendig, foruden den indvortes gode Huusholdning ved en vindskibelig Egtefælle, som altid forudsættes, ogsaa at have en Gaardskarl, der med Lyst og Indsigt kunde som en liden Gaardsfoged, tage sig af Præste-Gaardens Drift. Den Lethed at kunde faae saadanne i Danmark, gjør, at mange Landsbye-Præster sikker kan overlade sin Præstegaards Drift og Brug til en saadan Karl, eller og forpagte Præstegaarden paa gode og billige Vilkaar; men i Norge er det meget sielden at treffe en saadan Karl tildels fordi Tienestefolk ere for ærekiære til at dependere af den, som de ansee for deres Medtiener og ei som deres Hosbond, og Forpagtninger hører man ingensteds at bruges i Norge, hvor Gaardsbrug dog har større Vanskeligheder for en Præst, end den har i Danmark. Hr. Bierregaard, betragtet som Præst, gav mig og et Beviis paa den Sag, at den, som af Lyst og Indsigt er flittig, er det og i alt hvad han foretager sig, og naar Flittig-

Side 68

hed mærkes da i en Bisag, er det at formode, at man er end flittigere i Hovedsagen; men almindelig vendes det om og det heder: gjør man meget af en Bisag, er det paa Hovedsagens Bekostning, men egentlig slutte de kun saa, som gjør hverken af Hoved- eller Bisag meer end de høilig er nød til, og da paa engang af Stolthed, Ladhed, Dumhed og Misundelse drives til at bagtale, foragte; ja forfølge usædvanlige Fortienester; og alt det, som de hverken har Evne eller Lyst til, er i deres Tanker Daarlighed ja det som er værre. Hr. Bierregaard viiste mig hans Prædike-Methode, som var schematisk, men i Foredraget dog flydende: et kort Schema har altid forekommen mig som et skjønt Middel for Hukommelsen; og jeg har siden efter min Morbroders Exempel betient mig deraf; men behøver ikke Tilhørerne og et Slags kort Schema, og hvorledes det, jo ved Hoveddeelning og Underdeelninger. Nye Moder gives der stedse, og de synes at strække sig lige indtil Prædikener; det er da og en Mode at skiule baade for Læserne og Tilhørerne en Prædikens Inddeelning, for saavidt man ei ordentlig og udtrykkelig maae forkynde den, men en Mode, som siden er anpriist af berømte Mænd som en Veltalenheds Maxime, dog Natur,

Side 69

Fornuft og Erfaring lærer en Præst det rette. Paa den anden Side tilstaaes, det er langt fra ei Hovedsagen; den fuldkomne Overtenkning af Materien maae gaae foran, og dens flydende Foredrag efter. For en Præst paa Landet behøves just ikke megen Academisk Lærdom; men den Kunst at

prædike populair, er ham nødvendig, uden just derfor at hykle for Mængdens falske Smag i Bondestanden, hvor en stærk Røst, og Bryst med Gestus derefter kommer mange til at udraabe: Den Mand prækede paa Kald, uden at erindre hvad der prædikedes om. Prædikanten behøver en vis sagtmødig Nedladdenhed for agtpaagivende Tilhørere, forenet med en rørende Værdighed, saa det kommer endog et blot naturligt Menneske for, som Taleren underholdte sig i Fortrolighed med Sielen i en nøiere end sædvanlig Nærværelse af Gud selv, hvilket det og virkelig er for en sand Christen; og saaledes forekom mig, og, at dømme efter det udvortes, tillige de andre Tilhørere, en Prædiken, jeg hørte her.

Som Landmand betragtet, havde Hr. Bierregaard gjort sig megen Flid for at bruge, og indføre den Danske Maade at høste Kornet paa, nemlig at meie, isteden for at skiere det, ligesom Sørenskriver Friis, som før er

Side 70

er meldt, havde anpriist den Norske Pløining for Danmark. Til den Ende havde han taget en jydsk Bondekarl i Tieneste, og han betiente sig af ham til at meie sit Korn, han lærte og andre Haandgrebet, Præsten gjorde sit mueligt at faae andre i Sognet til at betiene sig deraf, men ingen vilde gjøre noget alvorligt, tilsidst da den jydsk Karl blev svagelig, maatte han selv staae fra den Maade at meie Kornet. I min Beskrivelse af Spydeberg har jeg meldt hvad der siges med og imod Leens og Seglens Brug i Kornhøsten, hvoraf især fornemmes, at Leen paa de fleste Steder formedelst Jordens Uievnheder og oftest formedelst Havre-Arenes Løshed (som den meste Sæd) ei er saa nyttig som Seglen. Til at oprykke Træe-Stubber med Rode i en Krat Myr, som han vilde optage under Ploven, betiente han sig af en Machine, som han selv ei havde seet eller hørt om, men efter mechaniske Grunde udtænkt, istandsat og brugt med megen Nytte, det var egentlig en Bielke lagt tvers over en Buk, og forsynet paa den forreste og korteste Ende med en stærk Jern-Tang hængende i en Lænke, efterat Tangen, ved at nedlade bemeldte forreste Ende af Bielken, var kommet under en stærk Side-Rod, drog man den lange Ende af Bielken

Side 71

ned ved et Windspil, følgelig trak Jern-Tangen Side-Roden og derved hele Stubben saavidt frem, at man med liden Umage siden kunde ganske faae den op; hele Stilladsen kunde slæbes afsted som en Slæde.

Vaaningshuset paa Præstegaarden var gammel og gammeldags, men deels vilde han spare sin Menighed en nye Bygning det længste mueligt, deels frygtede han for, i sin tiltagende Alder længe at have det ubeqvemt for at faae det beqvemt, da en nye Træbygning fordrer Tiid at sætte sig, og det gaaer langsomt med hvad flere skal contribuere til, deels frygtede han for den Vidløftighed, der gierne opkommer, hver gang noget sligt skal bekostes af Almuen formedelst den liden Bestemmelse og adskillig Praxis.

En Videnskab, og det endda en sær nyttig Videnskab, savnedes hos Hr. Bierregaard, nemlig den man kalder Næringsvid, som de oftest har best inde, der vide mindst af hvad man kalder Lærdom, thi der skal Tiid og Lyst til alt, og alle kan ikke alt. Ikke derfor sagt, han var ødsel, eller ikke passede sine Huussager, men i Henseende til de Indtægter, ham tilkom med Rette, var han noget skiødesløs, hvorfor han og engang maatte komme i Proces; men det er at mærke at

Side 72

en Sognepræst paa Landet i Norge paa faa Steder erholder eller kan erholde det vigtigste, som dog er bestemt ham i Loven, nemlig Tienden, og altsaa maa holde sig til adskillige ved gamle Skikke paa hvert Sted indførte Billigheder, om man og kan kalde Billigheder, hvad som ei paa langt nær opveie, hvad der kunde fordres i Tiende paa Dansk Maneer; ei at tale om Accidenzer, der ere meget

forskiellige, og sædvanligst ringe. Hvo som nu ei har Tiid, Lyst og Taalmodighed at passe alle de hyppige men smaa Leiligheder til at faae det meget i saa Maader uvisse, kommer særdeles til kort. Da de offentlige Udgifter, og hvad som ellers paaligger Kaldet, er i de svære Tider meget tiltagen, og derimod det uvisse aftagen, saa er det ikke at undre, at Hr. Bierregaard med al sin Orden, Tarvelighed og øvrige Deconomie ved sit maadelige Kald kom i Gield, og efterlod intet til sin Enke og Børn. En lærd Mand bør da og i saadan Forfatning have studeret sin Politicam oeconomicam, hans Hustrue ligesaa, og for alting paa Landet. For det andet extremum nemlig Gierrighed er Beskæftigelse i Videnskaber gemeenlig et godt Middel, og som det heder, didicisse fideliter artes emollit mores nec sinit esse feros, kan man og tillægge: nec sinit esse

Side 73

avaros. Indvaanerne her forekom mig veltænkende og aabenhjertige derhos tarvelige og vinskibelige, nogle viiste sig hændige i at forfærdige Træ-Sager, saaledes som jeg har artige smaae Æsker, sammensatte den eene paa den anden, saa de hængte sammen som i en Kiæde, og dog hver kunde aabnes for sig. Jeg har siden hørt, at Hollændere deraf har opkøbt, givende en Gylden for Stykket. Her kunde ei gives saa meget Høe hiemme ved Gaardene, som kan være tilstrækkelig formedelst deres Vinterdrifter, uden det maatte skee ved at tage fra Havnen, (Kreaturenes Græsning) derfor driver man Qvæget om Sommeren til Sæters, især paa Vest-Kanten, hvor der er en vild Field-Egn, man avler her megen Humle, men med Havevæsen er det lidet bevendt. Om Vinteren have Indvaanerne meest at bestille med Kul-Kiørsel til Kongsberg; anden Tilvirkning og Drift af Skovene falder meget ulige. Af vilde Dyr ere ingen forekommen mig hyppigere end Ekhorn, deres Spring af en Træ-Top i en anden seer farlig ud og er dog ikke. Biørne liste sig stundom ned i de nysmodne Byg-Agre, ellers holde de sig kuns til Fields. Af Urter forekom mig som Ukrud i

Side 74

Agrene Cucubalus Behen, Smeldegræs i usædvanlig Mængde, dets Blade ere ei allene spiselige men og velsmagende, ene eller blandet i Lang-Kaal, man brugte den og saaledes. Af Barkebrød i Misvæxt Aar vidste man slet intet af her. Af Ranunculo acri vidste en Landsoldat at skaffe sig en Beenscade, den Tiid Udmarscher skulle gaae for sig til Holsteen, og til sin Tiid igien at læge den med Acrosticho septentrionali, (Beengræs) som voxer her paa Siden af smaae Field. Saa fortalte man mig. Da det nu nærmede sig til St. Hans-Dag, imod hvilken Tiid den meeste Laxes-Fiskerie gaaer for sig, blev jeg indbuddet paa en Lyst-Reise til Laxe-Fiskeriet Kierre, beliggende tre Fierdingvei herfra i Lougs-Elven mod Sonden; Navnet har det, af en midt i Strømmen beliggende liden Øe Kierre, som med en Rad under Vandet liggende Skiær, danner en Diagonal eller skiev Linie, hvorover Vandfaldet gaaer; noget der neden for gjør Strømmen to smale Render i Fieldet kaldet Huage-Tveten og Meele, under hvilken den nedfaldende Strøm igien danner en Bassin, saadan Slags naturlig Vand-Samling kaldes Høle, og her er Laxenes fornemmeste Samlings-Plads, for derfra ligesom med foren

Side 75

enede Kræfter at springe op ad Vandfaldet, eller Fossen. Det beste Fiskerie gaaer for sig 1) i en stor Kiste af Dannelse, som en liggende afstumpet Pyramide, der er sammensat af Lægter med Aabninger imellem hver, og kuns ovenpaa forsynet med et tæt Laag af Bord, hvilken end dertil er bevaret med en god Laas; foran ned med Strømmen er et stort Hul omflettet indvendig med Qviste i en Figur af en Trag, saa at Laxen kan vel gaae ind men ei komme ud: denne Kiste var ladet ned i Fossen lige indtil dens øverste Rand og fastbunden; fra Landet gik en Gang-Broe ud til den. 2) Nok havde man saadanne flere men mindre Kister, som kunde kuns modtage en Lax af gangen, hver Morgen trak man en saadan Kiste op ved et lidet Windspil, for at udtage Fangsten. 3) Brugte man og her Hekker eller Flagger, som bestod i nogle Vægge sammenflagne af Bord, hvilke man hængte skiæv ned over

Skiaerene eller de derover gaaende Fosser. Disse Vægge eller sammenføjede Bræder vare nys høvlede (andensteds malede hvide) thi Laxen anseer saadan lys Gienstand for skummende Vand eller Foss og springer derop, men til dens Ulykke fanges den derved i en Art af Kiste, som er opstillet bag Væggen. 4) Ved

Side 76

Meele-Fossen bruger man og Garn, og længere hen ved de øvre Fosser flere Slags Fiske-Redskaber: saasom Gieber, Teener, og Steenskrukker, der alle ere et Slags Hænge-Ruiser. Ved vor Ankomst til Elve-Bredden sammesteds, forefandt vi allerede Deeltagerne i Laxe-Fiskeriet der forsamlede. Nogle af dem vare tilgrændsende Bønder, nogle vare Forpagtere af visse Deelee, og andre indfandt sig som Kiøbere, vi vare tilstæde som Præstens Forordnede i Henseende til den Deel, som tilkom ham pro officio. Nu aabnede man den førstbemeldte store Kiste, og en stærk haandfast Karl klædde sig gandske nøgen af, med en Træ-Prygel i Haanden nedlod han sig i Vandet til under Armene blant de fangne Lax; her giældte det ikke mindre end om en Tvekamp med enhver af disse store Vand-Dyr, som med deres Haler slog meget stærk omkring sig; Karlen greb og omarmede den første beste Lax og gav den en dygtig med Pryglen over Snuden, hvorved den blev fortunlet og halvdød lod sig behandle i Mag og optage; men eftersom det første Slag sielden ret lykkes, maae Karlen anvende alle sine Kræfter for at holde Laxen end videre fast, og imidlertid udholde mange haarde Slag af dens Hale, indtil han kan

Side 77

give den sin Rest. Formedelst saadan et Slagsmaal blev han efter en halv Time igien afløst af en anden: de slagne Lax bragtes til Lands i en Baad, her stod en Hytte opført af Bredder, og derhos en Jernvægt for derpaa at veie de fangne Lax i Tallet 60, som i Vægt gjorde tilsammen 80 Bismerpund, hvoraf hver udgiør 12 Skaalpund, altsaa 960 Pund, og derefter gik Deelningen for sig. Interessentskabet var deelt i 16 Parter, og hver Part igien i otte mindre eller Under-Deele, kaldet Markebol. En Lax veier gemeenlig omtrent 12 Skaalpund, og en saadan Lax betaltes paa Stedet med 72 Skilling, men siden er Prisen i dette som i det meste tagen til. Tilforn har dette Laxe-Fiskerie været langt fordeelagtigere; en gemeen Mand angiver blant andre begribelige Aarsager ogsaa denne ubegribelige, at saadan Fiskerie aftager, saasart man fører Proces derom, og saaledes skulde Tilfældet være her. Paa vor Tilbagevei salutes vi af nogle Tordenskrald, som formedelst de omliggende Fielde lyde stærkere og har en længere Rulden end i de slettere Egne; en Forskrækkelse af et Torden-Slag, var en Aarsag til min Morbroders syv Aar derefter paafølgende Død.

Side 78

Jeg forlod Lardal med et bestandig Minde om en lærerig Omgang og Tidsfordriv endog blant Klipper, hvor ofte findes mindre Kiedsommelighed end i en Assemblée for den, som har prøvet noget af alt. Jeg tog Afskeed fra en kiær Familie, og reed min Vei videre til Kongsberg. Inden jeg kom der, maatte jeg formedelst Elvens Vendinger og Landets Steilhed paa sine Steder sætte over tre Færge-Steder paa de 4 Miil til Kongsberg. Udsigterne vare meget indskrænkede. At giøre Lougens Elv seilbar fra Kongsberg til dens Udløb i Havet var at ønske, men er umuelig formedelst de mange Vandfald; det er dog en Lykke, at Kongsberg har paa en anden Kant saa nær til Vands Transport.

Kongsberg.

Jeg ankom der just St. Hans-Aften, da Høiderne hist og her vare illuminerte med brændende Tiæretønder, disse ere gamle tomme Tiære-Qvarter og Tønder, som man tænder an, opsatte paa høie Stænger, man bruger da og at skyde, men nu er det forbuden, for Dørene vare endog hos fattige Folk

en liden Bue opsat af Birkeqviste og Løv, som Festons anbragte andre Steder, man gik overalt og høitidelig spadserte:

Side 79

Med al Ære for al offentlig Anordning synes mig, at den paafølgende gamle St. Hans-Dag gjerne kunde været beholdt som en Festdag, thi da er den meest ledige Tiid heele Sommeren og en Ophold mellem Vaar-Arbeidet og de andre følgende Markarbeider, den bruges derfor endnu, da jeg skriver dette, som en Hviledag. Uden for Byen saaes hist og her Lykker, som egentlig ere Enge, hvis ufrugtbare Gruus-Jord er saa giødslet og oparbeidet, at Græsset nogle Steder gaaer til Knæet, og rødmede nu af Urterne Rumice acuto, Silene armeria Cucubalo Behen og adskillige Lychnidibus; en saadan Lykke er indhegnet med Steen-Dige, og de fleeste Borgere have i Midten en liden Lade med et Sommerværelse, derhos havde nogle faa Steder Have, men meget liden Korn-Sæd. Engen er Hovedsagen, formedelst de mange Heste, som behøves til Sølvværkets Drift, og derfor er en saadan Lykke kostbar: den smukkeste og største er Dyremyre tilhørende Berghauptmanden. Kongsberg ligger efter de nyeste Charter under 59 Grad. 38 Min. Polhøide, dets Længde er endnu ei ret bekiendt: men dens perpendiculaire Høide, eller rettere Lougens Elv, der flyder igiennem Staden, over Fiorden ved Bragnæs eller Hav-Speilet 38 Ladster, hvilke

Side 80

(Lasterne beregnet som her til tre Alen og sex Tommer Rinsk og Dansk Maal) bliver 133 Alen, og saaledes seer man heraf Elvens Fald fra Kongsberg af lige til Havet. Efter Veienes Gang ligger Staden fire Mile fra Bragnæs og otte fra Christiania, Kobberbergs Bæk eller lille Elv flyder ned ved den ene Ende af Staden og Jondals-Elven paa den anden Side kommer vester fra: omkring Staden ere nøgne Bierge eller Fielde af fiin Granit, hvoriblant Jons-Knuden stiger meest op, efter Cancellieraad Deichmans Beretning er dens Top 371 og tre ottendeel Ladster eller 1299 og en halv Alen i Lodretlinie over Havets Flade; vil man nu gaae i Dybet og vide, hvor dybt Biergfolkene ere nedkomne i Biergene her, saa beretter bemeldte Hr. Deichman, at den gamle Grube Segen-Gottes gaaer 149 Ladster eller 526 Alne dybere end her Hav-Speilet eller Havets Overflade, og jeg veed da ikke, om man nogensteds i Verden er kommen dybere i Jord-Kuglens Skorpe eller nærmere Jordens Centrum. Fahluns Gruber i Sverrig kommer dernæst, ellers veed man ei, at man paa Sletter nær Havet er kommen dybere end 232 Fod, som hendte sig ved en Brøndsgravning i Amsterdam. Nok herom Kongsbergs Beliggende, jeg vil nu kortelig melde

Side 81

om mit Ophold her, og derpaa give Læseren en almindelig Forestilling af Staden selv, derefter en nøiere Underretning om Sølv-Værket, saaledes som det paa denne Tiid, altsaa længe efter jeg var der, forholder sig. Min Hensigt var egentlig at opvarte Berghauptmand Helzen, i Anledning af et smukt Brev, han gjorde mig den Ære at tilskrive mig som Svar paa et Andragende fra mig, om at kunde faae en Betiening af nogle da vacante ved det Norske Bergvæsen, og hvis ei, da Understøttelse til en liden udenlandsk Reise; og det kom virkelig dertil, at Berghauptmanden lovede, at foreslaae mig, paa Kobberværkenes Interessenteres Bekostning og til deres Nytte at gjøre en Reise til Fahlun og andensteds i Sverrig; men her skulle en Deel Hoveder bringes, som det heder, under een Hat, og han selv stod færdig at reise til Kiøbenhavn i Anledning af nogle Klager, hvorfra han først kom op igien et halvt Aar efter, med 600 Rigsdaler aarlig Tillæg i sin Gage, som forhen var 2000 Rdldr. Da Udsigten for mig selv mærkedes at være saa godt som ingen, forblev jeg nogle Dage paa Kongsberg for at see mig om, jeg logerte i samme Huus som nogle rige unge Engelsmænd, hvilke reiste under en gammelagtig agtig

Side 82

Mands Ledsagelse, som i det udvortes saae ud til en Skipper, men de gjorde sig liden Umage, for at ret see sig om, og neppe kigede ned i een af Gruberne. Efterat have seet mig om i Byen, begav jeg mig en Morgen tidlig, da det begyndte at blive meget varmt, under Ledsagelse af en Markscheider, vester ud af Byen til Gruben, Gottes Hülfe in der Noth, som ligger næsten en halv Miil fra Byen: paa halv Veien gik jeg forbi et Field, paa hvis bratte Side Navnene paa alle de Danske Konger, der havde beseet Bergværket, vare indhugne en Medaillons med deres Symbolum, det er: vore sex sidste Konger og derunder en Indskrift. Stedet er egentlig en i Veien sprengt Berg-Aabning, kaldet Skiægge-Trængslet, og den flade Fieldvæg er paa høire Haand, Indskriftet lyder saa:

Her hvor vildsom Bik har været,
Og sig grumme Dyr har næret,
Nu et Guds Skatkammer findes,
Hvor den ædle Sølv-Ertz vindes;
Norge derved staaer i Blomster,
Kongen ogsaa har Indkomster.
Sex af Konger har erfaret,
Hvad af Sølv her er bevaret.

Side 83

Det Slags Monument behagede mig meget, som særdeles passede paa dette Lands Besynderligheder og Leiligheder; det store og vedvarende passer sig paa et klippigt Land og et alvorligt Folk, og saadanne Indskrifter ere i Fædrenes Smag. Endelig naaede vi Høiden, over hvilken rinder fra større Høide samlet Vand i en Art af Bassin, der gav saameget Vand, som behøvedes til Kunsthiulets langsomme Omdrivning. Dette Hjul havde 18 Alen i Diameter og stod under Tag, som gav det heele Navn af Rad-Huus; ved Hjulets Krum Tap drives Kunsterne ved parallelle Stænger, og opfordre, ved Pompe-Rør af Suge-Værkets Beskaffenhed, Vandet af Gruberne; Stængerne gik 2 a 3 gange tilbage i hver Minut; et Slags Hammer giver ved samme Bevægelse en jevn Banken; den er enten stille eller banker usædvanlig, om noget feiler; dette Vand gik siden længer ned og bort for at drive andre Værker; saa nytter Kunsten alt, og deri efterfølger Naturen. For at berede mig til min underjordiske Reise, anlagde jeg Bergmans Dragt, og lod mig underrette om, hvorledes jeg ellers skulde bære mig ad. I Begyndelsen af Nedsarten overfaldt mig en pludselig Kulde, som var naturlig, da den overjordiske Luft

Side 84

var meget varm, som jeg kom fra, og her mødte en Kiolders Kiølighed, hvortil kom en noget zittrende Frygt; men Kulden gav efter formedelst min Bevægelse i Nedklavringen paa Stigerne, og Frygten gav efter ved den hastige Tilvænnelse, da ingen Fare var, naar man ei var alt for uforsigtig. Det kom mig underlig for, at man nogle Steder ved Træe-Stelladser søgte at hindre, at Fieldveggene ei skulle give sig ud eller falde sammen, og det berettedes at være nyttigt. Da vi havde nedsfaret 80 Ladster, hvor vi nogle Steder underveis nærmede os den fra øverst til nederst i en lodret Linie nedgaaende Opfordrings-Grub:, mødte man Arbeidere i Stoller eller horizontale Indaange, hist og her havde de giort Indhulninger som Nicher, hvilke kaldes Orter, hvor de tændte Ild, for derved at udvide de Sprekker, Naturen havde begyndt, og at lette Ertzens Udskiling og Udbankning; andre Steder vare de beskæftiget med at sprengte Bierget med Krud, og de frygtelige Commando-Ord: Red Livet! gav mine Fødder Vinger. At man skulde i Byen høre saadanne Skud, naar Veiret bærer did, tvivler jeg dog paa. Markscheiderne tog en passant een og anden Sølv Anwuchs, som det efter det Tydske kaldes, hvilke meest gediegene Sølv-Stuffer, Ar-

Side 85

beiderne havde Befalning at gaae forbi. Efterat jeg havde steget noget dybere ned, dog ei til det største Dyb; thi denne Grube, Gottes-Hülfe in der Noth, er 118 Ladster dyb, steeg jeg igien op i Dagen, træt af denne usædvanlige Reise. Det var i denne Grube, man 1647 fandt Guld blant Sølv, hvoraf de berømte Brille-Ducater myntedes, og i Aaret 1749 fandt man der en Massa Sølv, vægtig 3 Skpd., som kan regnes for 1000 Marker. Denne Grube har været den bestandigste eller meest jevne i Udbytte, og derfor meest bearbejdet, naar de andre har slaaet noget fejl. Men førend jeg videre underholder Læseren om Sølv-Værket i Almindelighed, vil jeg give et kort Begreb om Staden.

Kongsberg er den eneste Land-Stad i Norge, siden Hammers Kiøbstæd tabte sin Herlighed. Skiønt Gaderne ei ere brolagde, er der dog jevn og tør Grund, over Elven ere to Broer. Byens Indvaanere regnes mellem 9 og 10000. Efter det i Aaret 1769 optegnede Mandtal fandtes 4253 Personer af Mandkiøn og 3833 af Qvindekkiøn, foruden en stor Deel Bierg-Arbeidere, som ei ere heriblant beregnede; af Folkemængden regnede man, da jeg var der, 3620 Siale, som underholdtes af Bergvæsenet,

Side 86

men i den seenere Tiid ere samme reducerede til 2800, da Resten meest Børn ere anviste andet Arbeide. De ere for det meste en Afkom af de i forrige Seculo forskrevne Saxiske Bergfolk, og nu kan de ei adskilles fra andre Norske, det tydske Sprog har og næsten gandske tabt sig der, undtagen i visse Kunst-Ord. Alle Huse, undtagen Kirken, ere af Træe og udgiøre omtrent 1500, den saa kaldte Roste-Røg, som kommer af Etsernes Røstning, gjør Væggene udvendig ei alene sortagtige men og dertil varigere. Kirken er den smukkeste og blant de nyere den kostbareste i Norge. Man har bygt derpaa fra 1741 til 1761 og den har kostet 130000 Rdlr. Taget er af glasserede Jern-Plader, hvis Glassering eller Fernis dog ei er bestandig, indvendig er Kirken lys og udziret med Smag, da vor Maler Tonning især derved skal have viist sin Kunst. Før var der foruden to danske Præster ogsaa en Tydsk Præst ved denne Meenighed, men den sidste er nu ei mere. Seminariet i Nærheden af Kirken er en anseelig Bygning af to Etager, af hvilke den nederste er til Professorernes Bolig og Huusholdning, den øverste til Læse-Sal, Forsamlings-Sal, Bibliothek, Mineral-Cabinet og Model-Kammer, men da alt dette er indrettet længe efter, jeg

Side 87

har været der, og altsammen nys begyndt; thi Seminariet blev først indviet Aar 1786, derfor vil jeg heller intet melde derom, end noget gandske ufuldkomment. Det chymiske Laboratorium staaer i Gaarden lige for Hoved-Bygningen. Der var en Fonds af 40000 Rdlr. lagt til den forrige latinske Skole, som siden blev blot en Dansk Skole, hvor man lærte Regning, Skrivning og Christendom, maaskee og lidt Latin, om mueligt; nu er deraf ved Kongelig Anordning og Gavnildhed blevet en nye Cathedral-Skole i en stor og anseelig Bygning, her undervises da i de lærde Sprog og Grundvidenskabene, for de egentlige Bergvidenskaber, men da det er endnu nyt, maae jeg her gjøre samme Erindring som ved Seminariet. Gid derved noget af det Tab, Norge lider ved ikke at have et eget Academie, maae oprettes, ja give Anledning til det vigtigere.

Det Kongelige Magazin opført 1774, er en vidløftig Bygning; hvor Korn og Fedevahre, som før kiøbtes af Leverandeurer, og som disse igien paa anden Haand hentede fra Kiøbstæderne, nu paa Kongelig Regning og ved umiddelbar Transport fra Danmark haves i den Mængde, at ei alene Bergfolkene, men og andre deraf kan forsynes til billige og saa jevne Priser, som mueligt;

Side 88

Uagtet Indretningen og Betienternes Lønning kommer Sølv-Værket til temmelig Udgift, eller rettere forøger dets Gield til Kongen, saa er Indretningen baade nyttig og nødvendig, især da Bergfolkene er

bedre tient mod det meste Løn i Fødevahre end i Penge, hvilke sidste anvendes sielden viselig nok: hvad Leverandeurerne vandt før, men tabte siden Magazinet's Oprettelse, kan let begribes, men det var ei for deres Skyld Sølv-Værket existerede, og de kunde nu vende deres Speculationer andensteds hen. Ellers ere de betydeligste Kongelige Bygninger og Værksteder følgende, 1) Amthuset paa Torvet, hvor Oberberg- og Berg-Amtet samt Bye-Tinget holder deres Sessioner, Archivet, Cassen, Expeditions og Revisions-Contoiret. 2) Hytten bestaaende af adskillige Smelte-Ovne, og nær ved Hytten Sølvbrænder- og Prober-Stuerne samt Kulhusene. 3) Mynten, ved hvilken Leilighed jeg kunde berette en Deel om Forandringerne med Udmyntningen her; men det blev for vidløftig, nok Sølvet gaaer i Stænger herfra til Kiøbenhavn og ellers i Fustagier over Land giennem Sverrig; det, som deraf udmyntes her, er lidet og foranderlig. 4) Hammerne uden for Byen med Kulhuset. 5) Belgemager-Værk-Stedet.

Side 89

6 Materialhuset, to Meel- og en Gryn-Mølle. Her er to Præsteboliger tilhørende Kirken; og Hr. Berghauptmand Hiorthes Huus tager sig meest ud blant de private. Her holdes tre Markeder; sidst paa Sommeren bliver en god Deel Smør og Talg, Uld, Læder og røgede Sild bragt hid fra Bergenhuuslehn med Kløv-Heste. For at forhindre de i en folkerig Bye overhaandtagne Tiggere, har man oprettet et Uld-Spinderie, hvorved henimod 500 Personer finde deres Næring, iblant disse de halvvoxne Børn, som ved de nyere Indretninger ved Bergvæsenet gik af ved Pukværkerne. Endelig erindres et Spiker-Fabrique og Krudmølle: Apotheket er anseelig og den nu værende Apotheker Peckel har gjort sig berømt ved hans skønne Rhabarbar-Plantage. Stats-Physicus, som fornemmelig er Berg-Medicus, har stedse Anledning til Beskiæftigelse, det samme kan og siges om Præsterne, da mange flere om Aaret dør end fødes formedelst en saadan Stads Natur og Nærings Art. Hvad Bergvæsenet i sig selv angaaer, da bestaaer Oberberg-Amtet af Berghauptmanden, som Directeur og fire Assessores, hvoriblant Oberberg-Amts-Forvalteren, og desuden en Oberberg-Amts-Skriver. Berg-Amtet derimod bestaaer af

Side 90

Borgemesteren, Berg-Amtsskriveren, og Geschwornere. Dette Berg-Amt er prima Instantia for Sølv-Værkets vedkommende Sager, som og for Berg-Jurisdictionen i alle Rettergangs-Sager. Under dette Berg-Amt henhøre alle Søndensfjeldske Jern-Værkers Proprietaire og Betiente, fra Berg-Amts Retten gaae Rettergangs Sager ved Apellation til Ober-Berg-Amtet og derfra til Høieste-Ret. Inquisition mod Sølv-Tyve hører og herunder, det har ikke manglet paa saadanne Forbrydere, som underhaanden har udhandlet deres Sølv-Vahre, (paa deres Tyve-Sprog kaldet gammel Ost;) dog er ingen i Mands Minde straffet paa Livet. Gemeen Mand holde for, at et saadant Tilfælde vilde spaae Værkets Undergang. Forst-Væsenet hænger og af Bergvæsenet og er Forstcircumferencen deelt i tre Forst-Revuer, deri sex Hovedhaugstler og tolv Sauger. Jeg har i mine Tydske Reise Anmærkninger anbragt adskilligt om de adskillige Arbeideres Antal og deres Lønninger, men da meget deri siden er forandret, vil jeg kuns melde dette i Almindelighed, at Værkets faste Stok (Antal Arbeidere), udgjørende 2800 Mennesker, ere deelt i sex Classer efter enhvers Grad og Løn. Istedet for blot maanedlig Penge-

Side 91

løn og Efterløn faaer nu Almuen naturlig Forplegning først i Maaneden, nemlig i første og anden Uge, og i fjerde Uge gives den resterende Løn i Penge. Foruden det til den Ende forommelte Magazin, som kaldes Distributions Magazinet, er og et Oplags Magazin i Drammen. Da jeg var her, regnede man, at alle Bergfolkenes Løn steeg til 209355 Rdlr., hvoraf f. E. en Oberstiger bekom 10 til 14 Rdlr. maanedlig, en Understiger 6 a 8 Rdlr., men Mængden af Berg-Arbeiderne (Hauere) 5 a 7 Rdlr. maanedlig. Betienternes Gage bidrog sig da aarlig til 18086 Rdlr. og de aarlige Pensioner 11322 Rdlr.,

til dem, som arbeidede ved Saugerne og Floderne, 7221 Rdlr., men i alt var Sølv-Værkets Udgift 297985 Rdlr. men Indtægterne af Sølv-Værket langt ringere, ja det giver aarlig mere eller mindre Zubüß det er, fordrer Tillæg, at Udgiften kan svare til Indtægten, saaledes udgiorde 1775 det vundne Sølv kuns 209577 Rdlr. 93 Skilling og Extra Indtægten 14384 Rdlr. 71 Skilling, men Udgiften 383665 Rdlr. 90 Skilling, følgelig en Zubüß paa 159703 Rdlr. 22 Skillings den mindste Zubüß har siden været 48888 Rigsdaler. Aaret 1768 var det rigeste Aar blant 40, da

Side 92

det fra Hytten leverede Sølv's Beløb blev 3531 1/2 Mark fin eller 395440 Rdlr. 78 Skilling. Læserne vil med Billighed her spørge, hvad et saa stort Værk, der sædvanlig har kostet mere, end det har givet af sig, gavner Kongen og Landet; hertil kan svares, at man i saadanne Værker for det meeste arbeider paa Haab, og det uvisse kommer kuns lidet i Betragtning, hvor det visse er saa vigtig; naar Haabet staaer Feil, er det dog meget i et Land, hvor Penge og Fortienester gaaer saa meget ud, at deraf ved en særdeles Nærings-Vei kan holdes noget tilbage i Landet, desuden er Grunden som det kostbareste lagt, Indretningen er giort, Arbeiderne dertil ligesom skabte, og Arbeidsomhed bragt i Gang til Trods for Betterie, Ladhed og Overløb til Tærestanden eller Udvandring af Landet. Ja om der end vandres langt mere ved Arbeide i Overdaadigheds Kram, er dog saadan Gevinst Tab i det Hele, og Tabet ved et vigtigt Berg-Værk derimod Gevinst, naar man seer til den sande udvortes og indvortes Lyksalighed, og Nationen behøver mere at hærdes end forfines. En Arbeider i en Selle under Jorden er os nok saa vigtig som en Betienter af Luxus.

Side 93

Sølv-Værkets Ertzførende Berg bestaaer i Gang og Fald. Gangene strække sig i Øst og Vest, og bestaaer enten af Qvarz eller Spath, hvoraft den sidste kuns er adel eller sølvhaltig, de ere af forskiellig Bredde enten lodrette (Zeiger) eller heldende (doelægig) heldende til Norden eller Sonden. Faldbaandene stryngte alle fra Nord til Syd, ere Jernschysfige og blandede med Kies, Blende og stundom med Blyeglands, see i Dagen rødbrune ud, og ere oftest indsprængte med Glimmer. Bemeldte Faldbaand ere af adskillig Bredde og Held til Vest og Øst, uden Gang og Fald er ingen Forædling. Alt Berg-Arbeide skeer enten ved Boring og Minering paa Afsynkninger og Strosser eller med Fyrterbræde, som skeer ved Brænde i Qver-Slag, Feld-Orter og Stoller, det udvundne sorteres i 1) Haand-Stene, som gielde 1 Rdlr. 12 Skilling Loddet, altsaa meget dyrere end reen og forarbeidet Sølv, det var da ei min Leilighed at tillægge mig Prøver af det Slags, 2) Gediegen Sølv (roth-weißgülden eller Glas-Erz,) 3) Mittel-Erz, holdende 16 a 40 Mark pro Cento. 4) Scheit-Erz 1 til 3 Mark pro Cento. 5) Mulm. 6) Vask-Erz. 7) Fels. 8) Malm.

Side 94

De ved hver Grube værende Bygninger ere, 1) en Zächen-Huus, hvor Mandskabet samler sig til Arbeide. 2) En Kahe, et Huus opbyggt over Gruben, hvori Anschuseren staaer og stiller Kehr-Raden. 3) Rad-Stue (Hjuls Stue) og nok en anden af samme Navn opbyggt over Kunsthjulet, hvorum forhen er meldt, desforuden Scheide-Krud-Smide og Kulhuse, nok eet til Leerets Forvaring og eet til at giemme Stiger og Kunst-Stængerne i, samt en Hestes Stald. Vidløftigere at tale herom og om hver Grube for sig, vilde trætte den videre reisende Læsere; thi jeg forestiller mig Læserne paa Reisens kuns ved Puk-Værkerne maae jeg melde, at de af Hr. Berghauptmand Hjorth ere indrettede paa den ungarske Maade, hvorved Arbeidet drives med eet til den halve Deel mindre Belæg end før, den ved Pukningen faldende Slam bliver og gjort til rette, der er og siden indrettede fem saa kaldte After-Pukværker, hvorved det, som ellers gik til spilde i Slam af det forhen pukkede Tøi, blev næsten i horizontale Banke opfanget og forsmeltet. Ved Sølv-Værket har kuns været een Hoved-Stulle, men

et Arbeide passende sig paa hine Kæmpe Tider eller rettere lignende i det Store de gamle Romerske offentlige Værker, for Ex. deres Cloacis, ja de ældre Ægyptiske

Side 95

Mindesmærker; men langt overgaaende dem i Nytte, er det nye Stul-Arbeide Vesten for Kongsberg, nemlig en Stull, hvormed er avanceret henved 800 Ladster, saa Grundvandet allerede i Mængde flyder deraf, og hvis Længde vil blive $13892 \frac{3}{4}$ dansk Alen og vil koste omtrent 417000 Rdlr. Derved giennemskiæres gandske Ertz-Bierget, saa man kan træffe paa nye Ertzgange, foruden andre Fordele. Til Sølv-Værket forbruges aarlig 11 a 12000 Læster Kul og 27 til 30000 Læster Veed, foruden det Tømmer, som behøves til Gruberne. Endnu tales med en behagelig Erindring om Berghauptmand Stukenbrok, en Hannoveraner, som levede meest i Kong Christian den 6tes Tiid, en Mand ligefrem i hans Opførsel, men Flittighed og Redeligheden selv. Den nu værende Berghauptmand Hr. Etatsraad Hjorth en Mand over min Roes, var da jeg opholdte mig her, paa sin udenlandske Reise, og talte jeg med ham Kiøbenhavn 1766, da han kom tilbage. Han viiste mig da tre Modeller af Hydrauliske Machiner, han havde bragt med sig, nemlig 1) den bekiendte Engelske Ild-Machine forbedret, 2) den, som grunder sig paa det physiske Experiment, hvor i et toskenkliig neden forenet Rør, hvis eene Skenkel er høi og smal, men den anden

Side 96

den nedrig og bred, et Fluidum i det høie Rør trykker paa det Fluidum i det lave og bredere Rør med saa stor Kraft, som det Stykke er tungt, der gjør Forskiellen mellem det høie og lave Rør; desforuden er det artig, at samme Mechanismus aabner og lukker vixelviis Hammerne, den tredie grunder sig paa den bekiendte Hierons Brønd, hvor Luften og Vandet driver hverandre, og længe har været brugt ved de ungerske Gruber, (hvorom en J. K. Höhl har udgivet en Beskrivelse,) hvor Hammernes Aabning og Sluining dog gaaer for sig ved Menneskehænder, men i Modeller, som ei rettere end jeg erindrer forrettedes ved Machinens egen Bevægelse. En Model af den berømte Belidors i hans Hydraulik angivne Vand-Machine, hvorved han vilde forskaffe hele Paris Vand i Husene, var værd at sætte ved Siden af disse i et Mechanisk Cabinet, samme beroer paa Vandets Vægt og Modvægt, hvorved et Kildevæld ved dets Fald kan have en Deel af dets Vand til en vis Høide, dog veed jeg ei, om samme er nogensteds sat i Værk. Hr. Etatsraaden har i denne sidste Tiid været saa ædelmodig at skienke sin skønne og lærerige Mineral-Samling til Seminariet. Da der er allerede meget bekiendtgjort ved Trykken om Kongsberg

Side 97

og især om dets Sølvværk, vil jeg did henvise den Læser, som vil have fuldstændig Underretning. Det er ellers at mærke, at den ved de Harziske Bergverker, som Vice-Oberbergmester staaende S. H. Madelung, der i 23 Aar har tient paa Kongsberg som Markscheider og Bergmester, har i værende Tid forfærdiget et Chart over Kongsberg og alle til Sølvverket hørende Gruebe-Bygninger, Damme og Machinvæsnet, med Beskrivelse derover, saa og især om de dette Sølvverk egne Gange, Fald x.; han indbød dertil Aar 1782 paa Prænumeration, men hvorvidt dermed er kommen, veed jeg ikke.

Jeg forlod Kongsberg otte Dage efter Ankomsten og reiste i et lidet Selskab til Drammen. Veien var ypperlig og gik op over Kragebakkerne, hvor Vei-Arbeidet har været temmelig besværlig; Fyrre-Skovene gav ligesom Aabninger paa sine Steder for Pladser og Lykker, som her ere meget kostbare, derfor dyrkes og den ufrugtbareste Grund ved Oprydning, Blanding, ja ved Fieldets Beklædning med Jord fra Dalen; saa meget end dette sidste er tvertimod Naturens Arbeide i Norge, hvor den frugtbare Jord meer og meer ved Regn og afheldende Beliggende flyder ned i det lave, og fortynder samt udmorer den øverste Jordskorpe paa

Side 98

fieldgrunden; dog det er nødvendig, men tillige hvor besværlig paa utallige Steder! Efterat vi vare komne over bemeldte Bakke, omtrent en halv Miil, saaes i Fieldet ved Veien to Hamre i Kryds udhugne, som man kalder paa Bergmands Sprog, Schlegel und Eisen, dette var et Grændsemerke, og nu kom vi ned i Eger Præstegield. Efterhaanden fik man en smuk Udsigt til Fiskumvandet med hosliggende Gaarde og Fiskum Kirke, Annexet til Eger, ligeledes til det lange Vand Ekern, og videre lige for os Hovedsognet i sin vide Strækning, besat overalt i det lave med smukke teglhængte Gaarde, og disse omgivne med Jordens Sommerherligheder, og Eger-Kirke i Midten, hævende sig over en Slette, bevoren med Fyrretræer. Halvanden Fierdingvei før jeg kom til Eger, saaes det lille Flekke Vest-Fossen paa høire Haand, som ernærer en 550 Mennesker ved de der værende tolv Saugværker og Mølleværker, did kan man komme op til Baads fra Drammen, hvilket og er en stor Beleilighed for Kongsberg. Paa hiin Side af Elven ligger Herregaarden Fosserholm, hvilken Gaard Herr Etatsraad Cappeln da nys havde kjøbt, efterat have forladt Kongsberg som Leverandeur. Da jeg siden engang fik Leilighed at komme der, kan jeg melde,

Side 99

de, at jeg faa Steder har seet en saadan Gaard saa forbedret og ziret; jeg vil nu blot anmærke hvad der da faldt mig i Øinene. Orden indvendig i alt, f. Ex. i Kiøkkenet og det dertil stødende Fadebuur, alle Slags Kiøkkenkar og Værktøi samt Bord-Servicer, af adskillige Façons opsat i en Orden, som det var blot til Parade. Midt i Gaarden er Huus, som et Lysthuus med Pavillon-Tag, og derpaa et lidet Taarn med Klokke og Timeviser, neden under en stor Vandkumme med Springvand som i en stor Grotte, alt af Træ og simpelt; men paa den anden Side bag ved en Kumme til at vande Kreaturerne; Vandet til den blev nedledet i Trærender under Jorden fra næste Field, og denne Vandledning og Vandspring havde kostet 14 a 1500 Rdlr. Men burde ikke her lidt mere være lagt til? og den kostbare Vandledning gaaet til et Marmorbad i en kunstig Steengrotte med passende Billeder og Zirater af norsk Marmor? I Hestestalden og Fæhuset var det saa luftigt og reent som i en Stue. Foeret laae oven paa Loftet imod Sædvane i Norge, da man frygter, at baade Loftet og Foeret fordærves af Kreaturenes opstigende Damp; men derimod var her giorte Trækhuller øverst i Væggene og Trækrør i Taget.

Side 100

Paa Gaarden fandt jeg Dracocephalum Ruyschii vore, som jeg ellers ingensteds har fundet. Bemeldte Herr von Cappeln døde siden aldrende, dog ugift. Længer hen mod Egers Præstegaard reiste vi forbi Gaarden Semb, som tilforn har og været en Herregaard, ja de gamle Lehnsherrer har boet der, da Eger var en Kongelig Forlehning. Godset er i den seenere Tid adspredt og kommen i mange Eieres Hænder. Noget længere hen kom vi forbi en opreist Steen af Kalk-Art, hvori var en stor Mængde Aftryk af smaae Muskler; skjønt jeg denne Gang ei kom til Egers Præstegaard, som var da ganske ukiendt, saa kunde jeg dog i Anledning, at jeg har været der to Gange siden og besøgt min Ven Herr Professor Strøm 1780 og 1783 ved denne Leilighed underholde Læserne med meget baade nyttigt og behageligt, men deels kommer det ikke denne min første Reise ved, som siger mindst, derfor vil jeg kun anføre nogle af mine seenere Jagttagelser, deels fik jeg for meget at anføre i Forhold med Resten, men fornemmelig fordi Hr. Professor Strøm selv har udgivet ved Trykken en physisk-oeconomisk Beskrivelse over dette Præstegield, som er Forfatteren af Sundmørs-Beskrivelse værdig, skjønt han kuns i faa Aar

Side 101

har samlet dertil, til denne vil jeg henvise Læseren, som nøie vil vide Beskeed om alt, denne vigtige Egn angaaende. Et kort Begreb af det vigtigste og besynderligste maae jeg dog her give. Præstegieldet bestaaer af to brede Dale, af hvilke den største gaaer fra Drammen først 2 Mile i Vest, og siden 2 1/2

Miil i Nord, det mindre strækker sig 1 3/4 Miil i Vest, hiin giennemskiæres af den store Drams Elv, som længer op kaldes Egers Elv, og den anden af Vestfossens eller Loens Elv. Langs bemeldte Dale ere sammenhængende Fielde, ikke just ret høie, men deriblant nogle høie Koller, saasom ved Vestby og Solberg og flere; Jonsknuden tæt Vesten for Kongsberg sees fra Høiderne at række over dem alle; samme observerte jeg at ligge 21 Gr. fra V. til S. fra Hougs Præstegaard. Her falder da mange herlige Udsigter, hvoraf jeg kuns vil erindre dem, jeg har udkastet i Blyant, som man seer fra Præstegaarden og endnu bedre fra Capellangaarden: uden at melde om Kirken og Præstegaarden, som for mig var Standpunct, (men ellers kan man afgive Forgrunden, naar Standpunctet er Capellangaarden) seer man over Haven, som Forgrund, Loens Elv gaaende hen i Bugter, for at samle sig længer hen med den større Drams-Elv i en vidt

Side 102

udbredet Slette, hvor Marke, Enge og Buske afverle og deres Grønhed forhøies ved de røde Tag af de omstrøede Gaarde. Denne skønne Slette er længere borte begrændset med en i Sletten udstrakt Fyrreskov, (en sielden Beliggende af Fyrreskov i Norge, da de gemeenlig sees paa bratte Field eller i Myr), nu forhøier Landet sig længere bort, og to Rad af Fielde stige op; bevorne med Gran-Skove, og Solberg imellem dem. Lange Taage-Skyer, helst om Morgen, og naar det er afverlende Regn, svæve langs under og besbrømme deres Toppe, Grantoppene igien bebrømme Himmelen; dog i Midten vige ligesom Fieldene tilside og aabne Udsigten langs hen med Dalen, hvor Drams-Elven gaaer, og hvor man seer noget af Drammen, og Kirken sammesteds, som en Obelisque for Enden af en Allee: Synet gaaer derfra videre ud, til det støder an mod Hunins Fielde, men de vilde jeg var borte, og jeg kunde da seet næsten hjem. Præstegieldets Længde fra NV til SO er 4 1/2 norsk Miil, og den største Bredde fra O til V 3 Mile, Omkredsen 14 Mile. I det nye Pontoppidanske Chart over Norge er Præstegieldet noget mindre i og nogle Dele, især Fiskum-Vand af en anden Figur. Hvorefter dette sidste

Side 103

Chart er tagen, kan jeg ei vide, men saavidt Øiesynet og Compasset iblant har kundet vise, har Herr Budde, da værende Personel-Capellan hos Herr Professor Strøm, derpaa anvendt al sin Flid. Areal-Indholdet angiver Prof. Strøm 3,234,765,625 [□]Alne, deraf

Ager og Eng eller dyrket Land: 602,000,000 Alne.

Fæhavne ved Gaardene: 296,595,000 Alne.

Vand: 626,500,000 Alne.

Skov: 1,219,265,425 Alne.

Udyrkede Moser og Heder: 368,000,000 Alne.

Bare el. skaldede Bierge: 122,404,200 Alne.

Nøiagtig er den Beregning ei, men som den kan have uden Maalning i Marken selv. I denne Strækning var i Aaret 1749 efter det paabudne Mandtal 5678 Mennesker, hvoriblant 3658 ugifte, Ægteskaber 1010, men Professoren angiver efter gode Grunde Folkemængden nu at være 6200 Siele. Efter hans Beregning er Udsæden aarlig 5798 Tdr. Havre, Avlingen 20293 Tdr; Byg og Blandkorn 506 3/4 Td, Avlingen 3036 1/2 Td. Smaa-Sæd 368 7/8 Td, Avlingen 2213 1/4 Td. Udsæden fradrægen, bliver tilbage til Almuens Underholdning 14495 Tr. Havre, 2529 3/4 Tdr.

Side 104

Byg- og Blandkorn, og 1844 3/8 Tdr. Smaa-Sæd, altsaa maae Eger i middelmaadige Aar kiøbe 1105 Tdr. Havre og 570 1/4 Td. Byg og Blandkorn, foruden omtrent 2000 Tdr. Malt, men i Almindelighed holdes for, at her kiøbes 3000 Tdr. Havre, da det, som fortæres af Creaturene, ogsaa iberegnes. Her ere 136 1/4 fulde Gaarder, som ere deelte imellem 448 gaardbrugende Mænd, hvoraf 16 bruge mere

end een fuld Gaard, 176 bruge fulde og halve Gaarder, 123 bruge 1/4, 74 derunder og til 1/16, 20 bruge 1/24, saa smaa Parter bruges af Strandsiddere og Brugsfolk, næsten alle Bønder eie deres Gaarder, og under dem ligge i alt 358 Huusmandspladse. Her ere vel 4 gamle Sædegaarde, men Fossesholm er den eneste, som foruden Tiende-Frihed har Sigt og Sagefald, samt Soldaters Udredning, og indbringer sin Eiere aarligen 4000 Rdlr. de andre har kuns Tiende-Frihed. Da bemeldte statistiske Beregninger kan tiene een og anden til Eftertanke og Slutning ved Sammenligning andensteds, har jeg i Korthed anført dette. At Luften om Vinteren er koldere her, end man af Beliggendet under Biergene skulde formode, kommer nok af dens stær-

Side 105

ke Træk især af Nordenwind langs Drams-Elven. Den 1ste Jan. 1782 viiste det Reaumurske Thermometer her 29 1/2 Grad under 0, men hos mig paa Spydeberg kuns 26 Grader. Warmen er og stærkere paa de Steder, som ligge under de søndre Fieldsider. Før Nytaar tør det sædvanlig til Fields her, da i Dalen er en vedholdende Frost, men siden forholder det sig tvertimod. Det øverste af Bergene bestaaer i en grov Granit; af den meest grovornige har man nylig hugget Qværnsteene. De mindre Klipper i det lave bestaaer af Kalksteen, og samme Steenart bedækker ofte Fødderne af Granit-Bergene, deri findes mange Petrefacta og Aftryk. Ellers gives og mange Steds de samme Skiver-Arter, som ved Christiania, hvoraf Skalbierget tiener skjønt til Veienes Forbedring, og ved Fosserholm ere Schistus Scriptura atra, som nyttes til Sværte. Af den her værende Berg-Kiesel bruges til Glas-Smeltning og til Kobolt-Værket i Modum. Kobolt gives her og: af ringere Steenart Porphyr Jaspis, men fremfor alt Trap. I Skara-Grusben gives Guld og Sølv, egentlig er den kuns dreven paa Sølv, men saa tit de sølvhaltige Spathgange overskiæres af Qvarz, bliver Golvet guldhaltig, saa at 1 Mark Erz holder 10

Side 106

Lod Guld og 6 Lod Sølv. Af Egnens Kobber-Erz giver Centneret kuns 5 Lod Kobber og 2 Qvintin Sølv. I øvrigt er Fieldstrækningen paa Søndre Side af Elven 2 Mile vidt Jernhaltig. Der er og et Par Jerngruber og en Magnetgrube, hvoraf Naboerne tage mangan skjønt Magnetsteen og bereder til Salg, her gives og en Blye- og Kobolt-Grube. Professoren holder for, at den hele Slette har før været en Indwiig af Havet, og grunder sin Mening derpaa, at Jordlagene ere overalt af den Sand og Leer, som udgjør de næste Hav-Strande, og ere opfyldte med mange og mange Slags Søe-Skiæl, som findes in Natura ved de Norske Søe-Kyster. Her ere endeel mineralske Vande: 1) de sædvanlige Jernhaltige eller Suurbrøndswande, 2) Kiøkken-Salt-Kilder, 3) Bittre Saltswande, 4) Svovlvande, hvilke Professoren deels i Egers Beskrivelse, deels andensteds har forklaret. Jeg kan ikke troe andet, end man jo tilsidst prøver de vigtigste efter det medicinske Collegii o: andre Foranstaltninger, at Norge kan nyde det Gode, Gud og Naturen har skiænket det ogsaa i dette Stykke. At Skovene her ere medtagne, er begribelig, men det er at undre, de ikke ere det mere, som nok tildeels kommer af, at der er saa god Vand-Transport af Tømmer

Side 107

mer til Saugerne fra Oplandet. Af de andensteds, hvor jeg har været i Norge, sielden forekommende Urter, maae jeg erindre: *Allium oleraceum*, *Vildløg*, *Anemone Hepatica*, *Arbutus*, *Uva ursi*, *Asperula odorata*, *Campanula cenicaria*, *Chenopodium*, *Bonus Henricus*, *Cichorium intybus*, *Circæa lutetiana*, *Cratægus oxyacantha*, *Daphne Mezereum*, *Drosera*, *Prunus avium*, *Echium vulgare*, *Eryimum*, *Barbarea*, *Geranium robertianum*, *Iris palustris*, *Lithospermum officiale*, *Malva rotundifolia*, *Origanum vulgare*, *Sempervivum teticum*, *Orobis tuberosus*, *Pingvula vulgaris*, *Pienanthes muralis*, *Rubus cæsius*, *Biørnebær*, *Scrophularia nodosa*, *Selinum sylvestre*, *Sorbus hybrida*, *Thymus Serpyllum*, *Vicia sylvatica* &c. og den islandske Mosse overalt paa Fieldene til Trøst i dyr Tid isteden

for Granbark. Af Dyr gjør Markmuus den største Skade paa Have-Rødder, man finder og i deres Huler Winter-Provisioner af Karve-Rødder. Geder taales ikke, saavidt Kongsbergs Berg- og Forst-District række. Kuns een Mand har anlagt et ordentlig Schæferie. Af

Side 108

de andensteds paa Landet mig ei forekomne Fisk merkes, Salmo, Trutta, Cyprinus albus et Dobula, Pleuronectes, Flescis og en særdeles Art af Salmo; Fario, og Carborarius, samt Petrochyzon fluviatilis. Naar jeg undtager et Slags Falke, Professoren beskriver, gives samme Slags Fugle som i min Egn. Blant Insecter her, som ere besynderlige, melder jeg Formica cespitosa, fordi den her opholder sig i Skorsteensrørene, hvor der sielden holdes Ild, men om Sommeren flyve de ud og opfylde huset. Larvæ Cantharidis fuscæ, hvorom i de Svenske Handlinger for Aar 1749, findes her stundom paa Sneen først om Winteren, som jeg og har fundet den end senere hos mig i Selskab med en anden Larve. Gordius Aqua-ticus, som man her tilskriver den saa kaldte Finger-Orm eller bolden Finger, var fremmed for os begge. Foruden Mya Margaritifera, Perle-Skiællet, har han og i Elven fundet Mytilus anatinus og Tellina amnica i en Fisk. At melde meer af vor store Naturkyndiges trykte Beretning, var at vilde recensere hans Værk, som var endda for lidet for en Naturelsker.

Side 109

I Agerdyrkningen beflitter man sig meest paa Engen for de mange Hestes Skyld; de udmagrede Enge besaaer man tre Aar med Havre, derpaa giødsles, og saaes to Aar Byg, hvorefter de igien udlægges til Enge. Rug avler man kuns lidet af, helst da man, formedelst den megen Førsel baade Sommer og Vinter, samler kuns liden Giødsel; dog saaes noget Hdet Rug saavelsom Hvede af alle, og ligesaa Liin. Det er en Fordeel her, at Sæden, uden paa nogle faa høitbeliggende Gaarde, aldrig bortfryser, og at Græs samt andet Ukrud er sielden i Agrene; det herværende tørre Leer- og Sand-Jord gjør vel meget hertil. Humle-Haver ere paa de fleste Steder, men ingen gjør sig ret Flid dermed. Da Hestene ei tillade at holde mange Fæ-Kreature, maae de fleste Bønder købe Slagteqvæg om Høsten. Med Havedyrkning er man ei kommet saavidt som i visse andre Sogne, saasom i Lier, hvad Træ-Frugter anbelanger, derimod lægger man sig mere Vind paa Jord-Frugter. Eger-Præstegaard er anseelig, da Herr Professoren forsikrer, at dens Eiendeles hele Omkreds udgør to Mile, saa at Indhegningerne udgiøre en Længde af 25000 Alen, dertil ligge 24 Pladse; saa stor og vidløftig Jordebrug tillader Bru-
geren

Side 110

ikke at oversee alt, især naar han er Embedsmand eller har meget andet at bestille, følgelig giver ved slet Behandling ikke større Fordeel end et lidet, men udkræver dog langt større Bekostning baade med Arbeidsfolk og Heste; Professoren siger, det var derfor at ønske, at saa vidløftige Præstegaarde kunde overlades til Forpagtere paa Livstid, hvortil maatte søges Kongelig Tilladelse, at den efterkommende Præst ei skulde ophæve Contracten. Dette maae staae ved sit Værd, hvor Præstegaarden er saa stor, og Pladsene ere saa mange; men det var vel ei raadelig i henseende til de maadelige, og som have faa Pladse. F. E. en Præstegaard, hvor der er kuns 3 Pladse, og man maae procedere om den største, fordi Formanden uden Trang og Kongelig Tilladelse kan have bortbyralet den paa Huusmandens og hans Enkes Livstid, Efterkommerne i Embedet til Fornærmelse. Til Præstegaarden her er en smuk nærliggende Fyrre-Skov i en sandig Slette, om hvilken der berettes, at den var opvoxen, efterat den der forhen staaende Gran-Skov var udhuggen, endmeer, at der før den Granskov atter forhen stod Fyrreskov og saa vexelviis.

Side 111

De mange Slags Næringsveie her ere foruden Agerdyrkningen, skyldte meest Drammens eller Eger Elv deres Tilværelse, der sætter næsten alt i Bevægelse; Baade, Fiskegarn, Sauger, Tømmer, og derved de fleste Mennesker, ei at tale om de mange Kiørseler, jeg vil blot opregne disse Næringsveie. En Sølvgrube, som fordrer 60 Arbeidere, en anden Sølv- og Kobberhaltig, 10 Jerngruber, hvor der brækkes 2200 Tønder Malm, Hassel-Jernværk, som holder 60 Arbeidere og 18 Bønder med 40 Heste i Arbeide, 54 Savværker, hvis Quantum i alt beløber sig efter Consumtions-Mandtallet til 533582 Stykker Bord, foruden 10000 paa en Sav, som svares a parte af Tømmerdrager-Arbeidet, beskæftiger mange, disse trække Tømmeret op til Savværkerne ligesom Bordførerne bringe det ned igien, alt til Vands paa Flaader, Bielkeførerne nedflaade Bielkerne, som komme oven fra Oplandet, da der saaledes nedskibes aarlig til Drammen over 16000 Tylder Bielker aarlig. Dernæst maae Laxefiskerierne tages i Betragtning, de ved Hougsund maae især erindres, de indbringe aarlig en 3000 Rdlr., videre Magazin-Kiørselen til Kongsberg, Malm-Kiørsel og Machiners Drivning paa Kongsberg, som trække mange Folk og Heste

Side 112

herfra did, Kul- og Tiære-Brænderierne; hertil kommer andre Værker og Fabriker: fem Hollandske Gryn- og Sigte-Møller, et Sæbesyderie med Olie-Mølle, en Walke- og Stampe-Mølle, tre Spiker-Fabriker, to Stangjerns Hamre, to Tegl-Ovne, to Kalkbrænderier, et Potaske-Brænderie, og endelig en nys oprettet Spindeskole for Bomuld, Glasværket, som var før her, er forlængst forflyttet og Husene solgt for mindre end 1/20 af hvad de havde kostet, alt paa Kongelig Regning. Af denne korte Opregnelser sees, hvad Arbeide, Handel og Vandel der sætter dette Præstegjelds Indvaanere i langt mere Rørelse, end det skeer paa de fleste andre Steder paa Landet, men just deraf kan en eftertænkende og erfaren Læser snart slutte sig til, hvorledes Levemaaden kan være, nemlig meget Kiøbstædmæssig, dog herhos langt ringere i deres Mad og Drikke end i deres Huusgeraad og især i deres Klædedragt, hvori de meest ere overdaadige. I henseende til det Geistlige, da er Hovedkirken, gemeenlig Hougs Kirke kaldet af Hougen, den ligger paa en grundmuret Bygning med Blye-Tag baade paa Kirken og Spiret; Altertavlen er af Alabaster, smuk udarbejdet med Piller af rødflammet Marmor; foruden de to store Metal-Lysetager, staaer

Side 113

derimellem paa Alteret to andre smukke af Chrystalglas, forærede af Glaspusteriet. Paa en Tavle seer man Copierne af nogle Ligpladers Inscriptioner, siden disse snart udslides paa Liigstenene. Over den forrige Eier af Hassel-Jernværk, Hr. Neuman, har hans Familie oprettet et smuk Monument til et bestandig Ziir og Minde. Dette Gravsted, som er af støbt Jern, hvilket er en Sieldenhed i Norge, hvor det dog ei burde være det, udmærker sig paa Kirkegaarden fra alle andre. I Tydskland har man forskrevet støbte Monumenter fra Sverrig, som ved en god Overstrøg trodser i Varighed Marmor og al anden Steen. Dengang jeg var her, laae de Dødes Been slængre omkring for Fødderne paa de Gaaende; men da i denne senere Tid endog Kirken har faaet et Orgelværk, troer jeg, at der paa den bemeldte Uorden eller Disharmonie imellem hvad man gjør for de Døde og hvad der bekostes for de Levende, nu er raadet Bod. Sognekalder er vel af de store, ihenseende til de visse Indtægter, saasom 400 Rdlr. Tiende, Landskyld af 20 Skpd. f. uden en meget stor Præstegaard, hvis Grunde udgiøre næsten en Miil i Omkreds; men naar Capellan-Lønnen, Enke-Pensionen og de Kongelige Skatte ere betalte,

Side 114

forsikkrede Hr. Professoren, at intet af de visse Indkomster blev tilovers; og da der i saa stor en Folkemængde og det deraf flydende vidtløftigere i Embedet, ei kan gives Tid og Leilighed nok til at iagttage Detaillen i det uvisse, f. E. Høitids-Offet, siden ei den halve Deel af de Communicerende

ofre, og tillige andet uvist er aftagen, naar man nu derhos betænker, at Præstegaarden ligger nær ved Kirken og den alfare Vei, følgelig beleilig for Fremmede, er det ei at undre over, at ingen af Præsterne der har efterladt sig Rigdomme. Skolevæsenet her er, med alle sine Mangler, bedre end paa de fleste Steder i Landet, thi foruden faste Skoler, ere sex omgaaende, hvis Løn er fra 20 indtil 60 Rdlr. da den sædvanlige andensteds er 12 a 16 Rdlr. Fattigvæsenet har over 300 Rdlrs. Capital, den, saavelsom Skole-Cassen, er meest samlet af Bøder. Formedelst Hestenes overordentlige Brug til de adskillige Drifter, ere kuns 4 Dragon-Lægder, men 185 1/2 Soldat-Lægder. Af Oldsager fundne i Jorden og Documenter, er der vist langt flere end de, Hr. Professoren har beskrevet, hvis man vidste saavel, hvor de vare komne hen, som de, hans Svigerfader, Professor Greve, nedsendte til det Kongelige Danske Selskab for Historien

Side 115

og Sproget; men hvor meget sligt kommer ikke i deres Hænder, som hverken vil eller kan giøre en Beskrivelse derover; i det mindste burde intet komme fra det Sted, hvor det er funden, førend et Tingsvidne med nye Forklaring om alt skriftlig blev giort og nedlagt i næste Archiv. Her ere fundne ved en Bondegaard tre rare romerske Sølv-Mynter; det har maattet være ved et særdeles Tilfælde, at disse ere komne der.

Da jeg to Gange har, siden min første Giennemreise, været paa Eger og besøgt vor berømmelige Professor Strøm, samt næsten ti Aar staaet i Brevvexling med ham, er det ikke af Veien her at melde noget om denne brave Mand. Hans Fader var Peder Strøm, Sognepræst til Borgen paa Sundmør, af hans tre Sødskende blev Søsteren gift med Slotspræst i Christiania Hr. Lund, som nu ere døde. Hans yngre Broder er Borgemester i Christiania, og boer paa Bragnæs; hans anden Broder, med hvilken han blev fød paa eengang som Tvilling den 25 Jan. 1726, var Etatsraad og Birkerskriver i Sielland, samt Forvalter over Roeskilde Kirkegods. Professor Strøms Character er Stilhed, Sindighed, Grundighed og Eensformighed, foreenet med en sand Men-

Side 116

neske-Kierlighed, som han viser baade i sine Skrifter, og i hans Venskab og Omgang; ufortrøden i Arbeide, uden distraherende Bihensigter, søgende fornemmelig det Almeennyttige; i hans Breve saavel i den sidste Linie, som i den første, hersker det sande Venskab; hans milde Opførsel i alt har værget ham mod Misundelses og Slettænkendes Indfald, og fritaget ham fra Anfald; hans tydelige Foredrag og Anvendelse af det Scientifiske eller Høilærde paa det, som er nyttig for Mængden, har giort sit til hans Skrifters Udbredelse, for saavidt Læsning hersker hos os, hans Lærdom har forlængst giort ham bekjendt udenlands, saaledes har han ei allene længe været Medlem af det Kongl. Kiøbenhavnske og Trundhiemske lærde Selskaber, af vore oeconomiske Selskaber i Kiøbenhavn og Christiania, men endog Medlem af det Kongl. Videnskabernes Selskab i Stokholm og det patriotiske sammesteds, af det Kongel. Naturforskende Selskab i Berlin; og som geistlig, Professor Theol. extraordinarius. Hans Beskrivelse over Sundmørs Fogderie var nok til at giøre ham berømt, men hvad har han ikke siden leveret i Trykken, baade som særegne Verker, saa og i Samlinger og periodiske Skrifter. Over halvtreds

Side 117

findstive større, og mindre Skrifter og Afhandlinger har han udgivet. Ihenseende til hans egen Flid og korte Ophold ved Akademiet, kan man regne ham blant vore Autodidactos, som selv have dannet sig og udviklet deres naturlige Talenter, og man skal see, at vore største Genier just have været saadanne, hvor kommer det sig, da vi have et saa stort og rigt Universitet? Maaskee den Afsondring fra den større Verdens Adspredelser og Flidens Ansporelse just ved Vanskelighederne gør meget dertil. Hr. Professor Strøm har og, da han ingen Børn har (thi en Stedsøn, som gav sig til det Militaire, er

forlængst kommen til sin Bestemmelse) desmere Tid til at opofre Videnskaberne; jeg veed af Erfaring, hvad Tid Børn, dem man selv nødes til at informere, udfordre til Opdragelse. Han nyttede stedse Tiden, som en Skat, den især bør gjøre den høieste Regnskab for, som besidde Talent frem for andre. Hans Tænle-maades Overeensstemmelse med min egen, har uden Tviol virket vort Venskab, da blot Omgang og Kiendskab stifter det sædvanlige. Hr. Professorens Væsen contrasterer meget med det fripostige, suffisante, myndige og alting strax deciderende Væsen, som de oftest veed best at give sig, der lidet har lært, intet arbejder, uden hvad der er høi Pligt, og som giver haandgribelige

Side 118

Fordele af sig; ja som ei engang har lært at tænke. Hvor mange der gives af slige Geistlige iblant os, kan jeg ei her vel specificere; men jeg kiender mange andre, hvorved jeg desbedre har kundet mærke Forskiellen. Paa min førstbemeldte Reise til Drammen, opholdte jeg mig noget i Hougsund, paa den østre Side af Egers Elv, den vi satte over paa Færge, men formedelst den stærke Strøm maatte længe arbeide os op imod, for at komme til den rette Landing. Jeg og mit Reise-Selskab hvilte os noget her, og gjorde os tilgode, især med at spise af den nysfangne ferske Lax, som smagte os fortreffelig; derefter begave vi os til det der værende Laxe-Fiskerie oven for Lund-Stedet, ved en Foss, kaldet Hellefoss, som dog ei er saa stærk, at man jo kan trække Baade der forbi. Her er da et Skuespil at see Laxenes Strid imod Fossen, den de stræbe at springe op for, de dumpe ofte i Springet ned, men gjøre dog alligevel nye Forsøg, saadan Laxespring har givet Anledning her, som flere Steder, at fange dem ved flade Kister, Flagger kaldede, som hænge ud imellem de to yderste Ender af to lange Master, som i en Distance fra hverandre af sex Alne gaae ud fra Landet. Dette Slags adskiller sig noget fra den Maade,

Side 119

jeg har beskrevet blant mine Anmærkninger over Lardal, og er af Hr. Strøm beskrevet nøie i hans Beskrivelse over Eger. I disse Tider indbringer Hougsunds Laxe-Fiskerie en 5 til 800 Rdlr. aarlig, men forhen mere, da man ikke fiskede saa meget neden for som nu, dels ved Baad om Høsten, dels ved Driv-Garn høieste Sommer, men paa begge Maader ei længere end hvor man eier Grunden paa Elvens Sider. Hougsund seer ud som en liden Flakke, beboes af en 24 Tømmerdragere, som besørge Tømmerets Transport til Vest-Fossens Saugværker, desuden Haandværksfolk, Fiskere, Sund- og Pram-Mænd og Værtshuusfolk, i alt henved 450 Siale. Glasværket, som laae paa den venstre Side, er nu nedlagt, og Husene dertil solgte omtrent for 1/10 af det de have kostet. Efterat have taget frisk Skyds begav vi os videre paa Veien 1 1/2 Miil til Drammen; her havde man alle Slags skønne Udsigter i Naturen, med Kunstens Værker iblant, snart nærmer man sig Elven, som de mange Slags Transporter oplivede, snart de steile Bierge eller Klipper, hvor Gran-Træerne ligesom klavrede op, og præsenterede ligesaa mange lodrette altidgrønne Pyramider paa Afsatsene stigende, (som det syntes for den i det lave

Side 120

reisende) lige til Himmelen. Huse og Gaarde, hvoraf de fleste lysede med røde Tage, som de omgivende Enge, Marke og Lunde forhøiede med deres forskiellige grønt, laae nær og længere fra Veien, hvilken sidste paa begge Sider indhegnedes af Gierder, meest opførte af Baghoner eller de yderste Bord af Stokkene, rugne af Barkekantene. Veien oplivedes af de mange Reisende, hvoriblant og en Dame, ridende ikke i Tværsadel, men paa det Slags Fruentimmer-Sadler, hvor man skal kaste det høire Been om en udstaaende Sadelknap, og støtter det venstre i en Stiebøile. Paa den Maade er den Ridende mere utvungen, og kan mere see lige for sig, men falder Hesten, er Faldet desfarligere. Det er derfor sært, at Fruentimmer ikke sidde som Mandfolk, da Dragten dog ei behøves at være Cavalermæssig; men Moden! Jeg reiste siden engang til Vands fra Eger til Drammen, da Professor

Strøm geleidede mig til Møllenhof, hvor jeg med ham besøgte den patriotiske og mechaniske Professor Godber Poulsen, en Flensborger, ikke af det sædvanlige Slags, som reise til Norge for at handle paa Flensborgviis; men for at øve sin Mechanik til Norges Opkomst, da han allerede i Aaret 1751 blev forskreven; hans Fortienester,

Side 121

har Hr. Professor Strøm erindret. Det jeg denne Gang iagttog hos ham var hans Flid med den Islandske Mosses Beredelse og Brug til Føde, som nu er bekiendt. Han har indrettet adskillige Mølleværker, især Gryn- og Sigte-Møller, ved de sidste faaes saa godt Hvedemeel som det Engelske. Han har især gjort sig fortient ved at skaffe Møllestene af norsk Steen-Art, bedre end de kostbare Rhinlandske, han har og til hans egen Olie-Mølle selv udhugget af Granit-Bierget oven for hans Gaard de beste Møllesteene, og givet Anvisning til samme Art ved Christiania; til alt hans Arbeide har han betient sig af norske Folk. Siden Solberg Var-Aas laae paa denne Kant, foretog jeg mig, skjønt det var meget varmt, en møisom Spadseregang derop. Berg-Artens Forandring op efter var saaledes: nederst ved den alfare Vei fandtes Fels-Kiesel (petrosilex) i Knolde iblant Trapp, tillige Jaspis og Porphyr, dog meest Trapp, der seer ud som en forstened Leer-Art, meer eller mindre finkornig, af skiævrudede Figurer og jernhaltig, tiener til deraf at smelte det sortgrønne Boutellie-Glas; en løsere Art kaldes Skalberg. Længere op træffer man Kalk-Arter, og øverst en grov-

Side 122

kornig Granit. Nede ved Gaarden Solberg er en skøn Qvarz-Kiesel (qvarzumsiliceum) som bruges til Glassmeltning, man optager den beste i Dybet, og forsender den til Glaspusterierne; oven paa Solberg-Aasen staaer en Vare med Huus ved, derfra saae jeg med en god Kikkert Aggershuus Fæstning mod Nord-Øst, og Jonsknuden hiin Side Kongsberg mod Vesten, opløftende sig over de andre Bierge, omgiven med Dunst-Skyer som en Krands. Andensteds var Synet mere indskrænket, thi det meste af Eger Præstegield laae for nær under Fieldet. Udsigten mod Norden var lang og vidt udbredt, af Anseende som en flad Fieldstrækning, hvor noget af de der værende Kiære, samt det næste af Tyri Fiord viste sig blinkende i de vilde Skatteringer; mod Sonden saae man langs ud af Drams-Fiorden, Gienstandene tabte sig i en meget dunstfuld Luft; efter Compasset laae Aggershuus 60 Grader fra N. til Ø, Røgens Kirke 6 Grader fra Ø til S, og Toppen af Jonsknuden omtrent 5 Grader fra V. til S.

Drammen.

Saa kaldes under eet de tre Stæder, Bragnæs paa den nordre Side af Elven, samt

Side 123

Strømsøe og Tangen paa den syndre Side af samme. Bragnæs, som den største Deel, og udgiørende en Stad for sig selv, strækker sig over en halv norsk Miil ud langs Strømmen, har kuns een Hovedgade af samme Længde; men hver Gaard og Huus har bag sig en lang Have, og mange Gaarde have og Bygninger, især Søeboder paa den anden Side ved Elven. Vel ere Vaaningshusene alle af Træe, men vel beklædte med Bord, og smuk malede, mange have to Etager. Strømsøe paa den anden Side har tilforn bestaaet af tre Øer, hvoraf den ene nu er bleven landfast. Her ere færre dog smukke Bygninger, men langt mindre Handel og Rørelse end paa Bragnæs. Tangen, som ligger paa Jarlsberg Grævskabs Grund og er Annex til Skouge, har lidet Rum til at brede sig ud, derfor maatte dens Kirke bygges paa en Klippe. Der ere faa Byer, som har saa herlig en Beliggende og Udsigt, som Drammen, enten man er posteret paa det lave Berg, som ligger tæt Norden for Bragnæs, eller paa den Høide ved Tangen mod Sonden, kaldet Kobbervigs Berget. Jeg eier en Tegning af førstbemeldte Udsigt, tagen udi Camera obscura, af (saavidt jeg erindrer) Theodoro Lahn for nogle og 30 Aar

Side 124

siden, da alt var ei saa bebygget som nu. Et Kobberstik, som skal vise Udsigten fra det sidste Sted, findes vel i Pontoppidans Norges Naturhistorie, man er hverken rigtigt eller smukt udført. Drams-Elven har en stærk Strøm, efterdi mange mindre Elve samle sig tilsidst i den alene; derfor er Kierselen paa Jisen sommesteds ofte farlig. Strømmen har nogle Steder undergravet Husene, hvorfor man nylig har begyndt at bygge Søeboder paa Steen-Grundvold. Da Saug-Fliserne af de mange Saugmøller gjør sit til Grundens Tiltagelse ved Elvens Udløb, hvorved endog den der liggende liden Øe, Tyveholmen, med Tiden skal være opkommen, har man maattet bruge Mudder-Maskiner; thi Vandet ved Bragnæs er ei dyb nok for de større Skibe, hvilke derfor maae kaste Anker ved Tangen, ja de største maae ligge længere ud i Fiorden eller ved Svelvigen. De Skibe, som ligge ved det sidste Sted kan snarere gaae ud om Vaaren, deels fordi Jisen der før gaaer op, deels fordi der et gives den stærke Strøm og undertiden Bagstrøm, som nærmere Drammen sinker Seiladsen. Elve-Vandet er allerede brak eller halv salt Vand ved Byen meer og mindre, eftersom Hav- eller Søevandet er i Flod og Ebbe til. I Drams-

Side 125

Fiorden skal den store Søe-Orm have ladet sig see, efter Biskop Pontoppidans Beretning i Norges Naturhistorie; men vor endnu større naturkyndige Biskop Gunnerus har i en Afhandling viist, at denne saavel som alle andre Beretninger om den ere ugrundede; ikke desmindre forsikrede mig engang Admiral Arnfeldt, at han og Frue tydelig havde fra Skibet, de vare paa, i Christiania Fiord seet samme, endda troer jeg det ligesaa lidet, som det man beretter om Hav-Fruer. En stor Helgen har og giort Drams-Elven berømt, nemlig Sanct Halvardus, den norske Nepomuk. Han var Kong Oluf den Hellige paasørende, en Kiøbmand, som af to Røvere blev slaaet ihjel Aar 1043, da de roede ham over Elven, og kast i Vandet. Da nogle Syge, ved at røre hans af Vandet opkastede Legeme, skal være helbredet, blev samme ført til Christiania, og der en Kirke ham indviet, hvor hans Reliqvier blev nedlagt til Dyrkelse; den 15 May ansat i Kalenderen ham til Ære, som en Helgen, og efter ham kaldet Halvors Dag, mange bære og endnu Navn af Halvor i Norge efter ham, ligesom Ole efter Ole den Hellige; i Tronhiems Cathedral-Kirke skal han endnu sees afmalet. I Fragmentis de S. Halvadero Martyre, nu

Side 126

udgivne af Langebek, beskrives hans Boepæl, Familie, Levnet og Lidelse. I Drammen ere over 800 Huse og Gaarde, og næsten 6000 Siæle, hvoraf efter en nøie Fortegnelse ere alene paa Bragnæs omtrent 288 Borgere, deraf 100 paa Strømsøe. Af Kiøbmænd og Høkere regnes et Par 100, Resten nærer sig af Træelast, Transporter og Kiørseler; ikke at forglemme Skippere, Haandværksfolk og de mange smaae Brændeviins-Verter. Ihenseende til Jurisdictionen, appelleres fra Byetinget paa Bragnæs til Christianiæ Magistrat; men Strømsøe og Tangen appellere i anden Instanz til Mosse Laugting sex Mile derfra. Ingensteds i Norge trives saa stærk Tømmerhandel som i Drammen; de Familier, som ere Saug Eiere, have næsten al Bordhandelen. Bordene sorteres i godt, Last, Vraq og Brags Vraq, hvoraf de første gaae til Engelland, de sidste til Danmark og Frankerige; det at de nedflødes til Drammen, gjør dem mindre antagelige og sætter dem i ringere Priis end de i Christiania, hvorhen Bordene bringes over Land fra Saugerne. Bielkehandelen er mere fordeelt; Eierne af Skoven staae sig best derved, og langt bedre end ved at sælge Saugtømmer, især naar de foriveien slutte nøie

Side 127

Accorder, men Hollænderne, som af Bielkehandlerne købe Bielkelasten, staae sig allerbedst, thi de vide saaledes at tvinge den Handel, at ni Bielkehandlere ødelægges, naar den tiende vinder noget. Hollænderne love om Høsten gode Priser, og om Foraaret søge saa mange Speculationshandlere derhen, at ikke Fragten engang opnaaes. Tyve Skibe af de her fragtede tilhøre Byen, de andre, som

lade Træelast og Jern, ere især fra Arendal og Bergen. Kort før sidste Krig mellem Søemagterne endtes, slog et Selskab sig sammen til et Skibsbyggerie, hvorved to store Skibe et Aar gik af Stabelen og tre nye oplagdes, men det var for seent betænkt, og derfor gik det siden Krebsgang. Den største Tilførsel hid er Korn; i Aaret 1765, som dog ei var ufrugtbart, blev ved Drammens Toldsted allene af Rug angivet 75000 Tønder; og man kunde nok regne Tilførselen af Brændeviin, helst Dansk, som Flensborgerne og Altonaerne tractere Landet med, over for 50000 Rdlr. Det kunde undværes for 800 Aar siden, men nu ikke uden største Revolution i al Vandel. Den anseligste Fabrike er en stor Reberbane ved Strømsøe, som en Arboe har anlagt; saa har man og her ti Tobaksspinderier,

Side 128

hvorved endeel Børn bruges; en Pibe- og en Fayance-Fabrik, saa og een for det Slags Voxdug, hvoraf man gjør Regnskierner og Kapper; et engelsk Malthuus og to hollandske Grynmøller. De fleste Borgere eie eller leie Lykker uden for Byen, til Hielp i Huusholdningen, da alt er vel dyrt; især har man temmelig lagt sig efter Klever-Sæd. Her ere faa offentlige Huse. Kirken paa Bragnæs er en ordentlig og smuk muret Korskirke, men uden Taarnspids. I Sacristiet havde Præsten Hr. Hammond opsat mange Bænke omkring Skriftestolen med Bryststykker, hvorved mange Skriftende paa eengang, og uden at trykke hverandre eller sig selv, fik god Rum. Det behagede mig at see Gravstederne ordentlig anlagte, og de fleste belagte med Epitaphier af Marmor, hvortil det i Nærheden værende Marmorbrud gav Anledning; ellers skulde man sielden see Tegn til, at der var Marmorbrud i Nærheden. Paa Strømsøe er og en Kirke, men af Træe, den har en smuk Altertavle, forestillende Nadveren, malet paa Lærret 5 1/2 Alen høi, 3 1/3 Alen bred, af den berømte Carl von Mandern, og har kostet 200 Rdlr. Denne Kirke blev i de besværlige Krigstider 1665 zc

Side 129

opbyggt for 4444 Rdlr. 42 Sk. af de faa Borgeres egen Goddædighed, det var allerede da meget; men ikke mindre mærkværdigt i disse seenere Tider er den herværende fattig Skoles Istandsættelse, 100 Aar derefter, da Byens Indvaanere Aar 1765 dertil gjorde et Sammenskud af 640 Rdlr. Skolens faste Capital var Aar 1768, 1800 Rdlr. og dens 1780 eiende Capital 2553 Rdlr. 55 Sk. saa at aarlig kuns de udgives 85 Rdlr. til Skolemesterens Løn, og 88 Rdlr. til Klæder for de fattigste Skolebørn. Blant Giverne maae jeg erindre, at en gammel Jomfrue Anna Bache har, ved Testamente givet sit iboende Huus og alle Efterladenskaber til Skolen; maaskee om hun havde været gift og faaet Børn, hun da havde gavnet Verden mindre. Menneskenes Formørelse er eet, og deres Forbedring et andet. En gammel Procurator gav 100 Rdlr. Præsten Hr. Hammond, ved Skolens Stiftelse residerende Capellan i Drammen, har indlagt sig Ære ved hans Omhue for Skolen, hvorom han selv har givet en lærerig Underretning i Trykken, Hr. Hesselberg, nu residerende Capellan i Drammen, har i hans trykte Beskrivelse af Strømsøe anført det historiske om Kirken og Skolen. Her ere dog ingen Hospitaler.

Side 130

I her har aldrig været Guarnison før i Aaret 1780, eet Compagnie blev indquarteret, hvortil maaskee nogle Uroligheder blant den gemene Mand gav første Anledning. Drammen har været mere udsat for Enthusiaster og Separatister end andre Steder i Landet. I Aarene 1740 til 1744 vare her nogle af de sidste, som under Anførsel af Studenten Mons. Bolle begav sig til Altona, men de separerte sig hver sin Vei med Tiden. Af Herrnhutisksindede eller de saa kaldte Mähriske Brødre ere her en Deel; et stille Væsen og visse ofte gientagne aandelige Udtryk, f. E. Frelser, Lam og Blod, samt Afholdenhed fra Sværgen, Dands, Kortspil, adskiller dem fra andre, de foragter den borgerlige Retfærdighed i Theorien, udøvende den dog i Praxi, forstaaer om de ere oprigtige. En Skræder her, navnlig Erich Meyer, bekostede 1771 et nyt Oplag af et Qvakersk Engelsk Skrift, kalder den Lærdom om Daaben, som til Spot kaldes Vanddaaben, da der paastaaes blot en aandelig; den var allerede oversat af en

Meidel, og udspreidt i Friderich den 4des Tid, men nu af Skræderen tilføiet en Tilskrift til Kongen paa 22 Sider. Tillægget om Alterens Sacramente er af samme Suurdey, som det om Daaben. Sognepræsten og den reside

Side 131

rende Capellan skiftes hver tredie Søndag til at forrette Gudstienesten i begge Kirker; var hver kun beskiæftiget paa sin Side af Elven, kunde den idelige Vand-Reise med flere Uleiligheder undgaaes. Af Drammens Clerisie har jeg kun kiendt Hr. Hammond, først Capellan siden Sognepræst her, derpaa en kort Tid ved den danske Kirke i London, og nu min Naboe i Rachestad. Han nedstammer fra en engelsk Familie, hans Farfaders Fader var Parlamentslem, og dennes Broder Commandant paa Øen Wight, og blant dem, der underskrev Kong Carl den 1stes Dødsdom. Hr. Hammond har stedse været en veltalende, nidkiær og ædelmodig Mand i sit Embede, og i sine Skrifter brugt en saa sund og eftertrykkelig Stiil, som faa kunde efterfølge, helst i aandelige Materier, hvori han contrasterer imod de sædvanlige frygtsomme, uden Originalitet og munter Flydenhed fremkrybende Geister. Hvo læser ikke f. E. hans lappiske Missions-Historie med Behag og Eftertanke. Her lever og boer en Consistorialraad Larsen, som var foruden Personel-Capellan ogsaa Skolemester for Fattig-Skolen paa Bragnæs; hvilket sidste Embede han lod forrette, han giftede sig med en Arving til 100000 Rdlr. gik længe i Præstedragt, efterat han havde resigneret,

Side 132

nu er han nok gandske civil. Klokkeren paa Strømsøe O. D. Hichmann, en Præstesøn, blev i sit fiortende Aar dimitteret til Academiet af den berømte Biskop Gunnerus 1740, conditionerede selv siden paa mange Steder med Berømmelse, baade hos Geistlige og Verdslige, og endelig blev Klokke og Bedemand i denne liden Bye, og studerer endnu, især har han megen Indsigt det hebraiske. Jeg forlod mit Selskab paa Bragnæs for at reise videre til Christiania. De ilde broelagte Gader, eller rettere den lange Gade paa Bragnæs, gjør Kiørselen igiennem Byen ubehagelig; endelig hvor Husene ligesom fortyndes, kommer man vel paa en steenløs men den meste Tid moradsig Vei, indtil man forlader Strandkanten og allerede er i Liers Præstegield. Fra Stranden seer man nogle Laxe-Fiskerier. Hvor en Strimmel af Grund gaaer ud i Vandet, der har man sat ud fra Landet, i et Dyb af en otte a ti Alen, Pæle, og derpaa fæstet Laxegarnet. Af dette Garn dannes tre Rum efter hverandre, naar Laxen er kommen i det inderste og snevreste, bevæges derved en liden Klokke, som giver Lyd til Tegn paa Laxens Ankomst; Fiskerne, hvilke opholde sig i en paa Pæle derved opbyggt Hytte, trække da Garnet sammen,

Side 133

sammen og tager Fangsten. Liers Præstegield, som foruden Hoved-Sognet Frogner, har to Annexer, Tranbye og Sylling, ligger som et aflang Theater, omgivet mod Vesten, Norden og Østen af høie Bierge, hvorfra adskillige Bakke nedrinde mod Sonden og danne Liers-Elven, som derover ved stærk Regn snart svolmer op og gjør Broerne, især den største, Høgs-Broen, som Landeveien gaaer over, kostbar at vedligeholde, men give tillige mange Bøndergaarde Leilighed til Vandledninger. Lier-Elven bliver tilsidst saa bred, at man sætter over den paa Færge. Jo mere man fra det lave kommer op mod Østen over de saa kaldte Paradis-Bakker, jo mere majestætisk og foranderlig forestiller sig, som i et Amphitheater, Præstegieldet med dets Aabning mod Drams-Fiorden og Grævskabet, især kort efter Solens Opgang om Sommeren, hvor de mange skønne Gaarder, og deriblant de lyse Kirker, titte frem blant de deilige Lunde, slangegrenede Dale, og glindsende Marke; de med Gran bevoxne Klipper, og med andre Slags Træer bevoxne Høider i det lave stige alt meer og meer op mod de om Horizonten gaaende høiere Bierge, dem Dunst-Skyerne svæve omkring, ladende deres Toppe i den høiere klare Luft. Den

Side 134

opgaaende Soel foraarsager de artigste Skatteringer i det lave, giver Dunsterne changeante Farver i det høie, og medens Øiet taber sig i alt dette, slaar Trøsten, Norges Nattergal, sine Tacter, og andre Fugle deres Glæde-Toner; den følsomme Reisende standser, taber sig i Beskuelsen og opdager et Paradis: kun det lave Bierg, som skiuler Drammen, var sorte, og da havde man en Udsigt, hvor intet af alt manglede til et Landskabs Malerie. De høiere Bierge præsenterede sig som Toppe, som paa norsk kaldes Kolle; paa Kraft-Kollen er en Vare, som jeg for danske Læsere maae erindre at være en Pyramide af Stokke, der antændes i Krigstider til Signal om Fiendens Indfald, dernæst et lidet Vagthuus for Vagten i saadanne Tider; disse Varer oprettes paa de høieste Steder, hvorfra man har den videste Udsigt. Berg-Arten nær ved Drammen er Trap og Skiversteen iblant, længere hen Kalk-Arter iblant, men imod Paradis-Bakene grov Granit med Strøg af finere Art iblant, indtil Marmor ovenfor begynder. Jord-Arten er leerrig i det lave, men Jørme under Bergene; denne Jørme er en løs maver Jord-Art, som ei længe holder Giødselen, skjønt den ofte seer sort og god ud. De hist og her i det lave

Side 135

voxende Løn og Elme-Træer give et mildere Clima tilkiende, end det, der er i det høiere, hvor disse Træer ei forekomme, men derimod Betula nana og Fyr blant Field-Gran. Her ere gode Agerdyrkere, og Bønderne lægge sig meer efter Træe-Frugter og Humle end i Eger og andensteds heromkring. Man driver Qvæget til Sætters om Sommeren, men nogle har fundet paa at kiøre Giødselen derfra hiem. De som have Skove at drive Tømmer af, blive snart af dermed; med Vinterkiørseler til Værkerne have de og god Fortieneste. Nærheden af en stor Kiøbsted har indbragt meget af Kiøbstæd-Opførsel der paa Landet; for Resten vil man ei give Indvaanerne det beste Lov, skjønt de boe i et Paradis, maaskee det her gaaer efter det gamle Ord, jo bedre Land, jo slettere Folk, jeg fornem det dog ikke selv. Efter Hr. Justiceraad Essendrops Beskrivelse over Lier, som han 1761 udgav ved Trykken indbefatter den 530 Familier, bestaaende af 3500 Siele, 195 Bøndergaarde, 230 Huusmandspladse; efter Gaardenes Skyld i Skippund Havremeels Tunge beregnet, hvoraf hver liig 2 1/2 Tønde Hartkorn i Danmark, udgjør Præstegieldet 245 Skippund, hvoraf 99 Gaarde ere af et heelt Skippund og derover, 49

Side 136

halve og 47 Fierdings Brug. Ihenseende til det Militaire vare her da 64 Dragoner og 80 Soldater-Lægder. Her ere otte Saugmøller, ellers ingen Fabriker: andensteds ere Annex-Kirkerne gemeenlig af Træe, her er alle tre Kirker af Steen. Præstekaldets beste Indkomst bestaaer i det beneficerede Gods, men der ere ofte lagt stærke Pensioner paa Kaldet. Indtil først i dette Seculo var Bragnæs og Strømsøe underlagde dette Sognekald, og da kunde man ligne Kaldet ved en Bispestoel, ja ved hele to Superintendenturer i Tydskland. Den som skydsede mig, gjorde stor Ophævelse af de mange Udgifter til det almindelige, Lier-Bonden har paa sig, frem for Bønderne i de fleste andre Egne; men som jeg kunde forstaae, kom det af Egnens Beliggende ihenseende til Transporter og Reiser; men end meer af nogles Klager, og da jeg paa en Liste af den Lierske Bondes Byrder fandt følgende Artikel: N. N. for hans 1/4 Ærværdighed (Klokkeren), naar han reiser om at prøve Gemytter, troede jeg ikke synderlig noget af alt; thi Klokkere eller Degne, men endnu mindre Skoleholdere paa Landet i Norge, kan siges at bebyrde Bonden. Saasnart jeg var kommen oven for Paradis-Bakken saae

Side 137

jeg Berg-Arten forandre sig til Marmor, og jeg kom til Hillebek eller, som det udtales Giellebek, fem Fierdingvei fra Drammen. En Giestgivergaard og Skydssted næst ved Marmor-Brudet og Verket. Marmor-Arten er marmor variegatum stratosum Autorum, af Farve temmelig hvid med blaa og guulagtige Striber, af Consistenz noget skiælagtig og grovkornig, antager dog en god Politur; den Marmor fra Bergens Stift er finere. Eftersom man i

adskillige Afstande har skurset, og overalt der fundet samme Marmor-Art, er det at formode, den har en stor Strækning. I Aaret 1744 begyndte den Kongelige Hofbygmester Fortsin at bryde Marmor der og føre til Kiøbenhavn, hvorpaa siden 80 til 100 Mand aarlig arbejdede indtil for nogle Aar siden, da Bygningen paa den nye Friderichs Kirke i Kiøbenhavn standsede, deres Tal er meget formindsket. Marmorblokkene bringes om Vinteren paa Slæde-Føre til næste Ladested Glassben eller Bragnæs, saa kort og let Transport til Indskibningen er vigtig; og i Betragtning af den lange Transport af de Pirnaiske Sandstene, har nogle holdt for, Christiansborg Slot kunde næsten ligesaa let have været opført af det

Side 138

norske Marmor, som af hin Sandsteen. Til Erindring af Landsfaderen Friderich den 5tes Nærværelse her den 25 Junii 1749, er midt i Marmorbruddet oprettet en tolv Alen høi Marmor-Obelisk med passende Indskrifter paa alle fire Sider. Dette Monument er Privat-Eiendom, og Eierne have stedse boet i Kiøbenhavn. Dersom en Eier af store Midler, og god Smag, Indsigt og Lyst til at gavne og zire dette Land, boede her, vilde man paa Toppen af Paradis-Bierget see et Marmor-Pallads, der ene langt mere vilde paradere end saa mange andre, der i de store Stæder ere ligesom begravede blant hverandre og blant Husene; og ved deres Samling stille hverandre ud. Den norske Nations oprindelige Smag i det solide bør i Almindelighed vise sig i varige Huse, Monumenter og Zirater af deres eget Lands Steen-Producter, hellere end i forfængelig Figurering med Anstalter, som koste nok og vare kort. Hvor overmaade rar er ikke et Epitaphium eller blot en Ligsteen af Marmor i vore Kirker og paa Kirkegaardene, eller andre Erindringstegn og Monumenter ved de store Landeveie og paa offentlige Pladse, jeg mindes ikke engang at have seet nogensteds en Marmor-Statue i vore norske Haver. Vore grove og

Side 139

og vilde Forfædre have dog efterladt os Erindringsstene, ja endog nogle med Indskrifter paa; de give os med deres opreiste Stene og Runeskrift fra Oldtiden af endnu Vink til at indhugge vor Ære i Marmor. De Ting, som jeg saae, man her arbejdede paa, vare Ligstenene, en saadan koster 40 til 60 Rdrl. paa Stedet, alt som Arbeidet er derpaa, for hver Bogstav at indhugge, betales 4 Sk., desuden saae jeg nogle Trapper, Afvisere, som sættes paa Gadehjørner, og nogle Mortere, men ellers intet af Bygningsstykker. Den nu værende Inspector boer tæt ved Giestgivergaarden og er tillige en flittig Landmand. Man har forlængst heromkring betient sig af udannede Marmorstykker til deraf at opføre Steengierder, som, naar Stykkerne passes vel i hverandre og sættes efter Linier, ere baade meget varige og lader smukt.

Reisen gik for sig videre, fem Fierdingvei til Skydsgaarden Ravensborg omtrent en Fierdingvei fra Asker Kirke, over en Biergryg, som fortsættes mod Synden og danner i Christiania Fiord det store og høie Land eller Halv-Øe, hvor Hurum og Røgens Præstegield ligge, Hurums Land kaldet, som er for sin Høide sigtbar paa lange Strækninger mod Østen og Synden

Side 140

den, er øverst belagt med Snee om Vaaren, en Tid efterat den er gaaet bort i de slettere lave Egne. Da jeg paa Veien spurgte, hvorfor man ei brugte de mindre Marmorstykker til at brænde Kalk af, som man bruger det paa visse andre Steder, svarede man mig, at man havde desuden Kalksteen-Brud i Nærheden, som og paa nogle Øer, hvilke man brændte Kalk af, og at meget udførtes baade til Stæderne og til Smaalenene, hvor der ingen Kalksteen var. Jeg reiste giennem de skønneste og jevneste Veie, uagtet forekommende Bakker og Dale dog mestendeels lige, med Grantræer og andre Træer ved Siderne, saa den Reisende giennem disse Alleer skulde tænke at komme til et kongelig Lystslot. Endelig mødte jeg Entreprenuren af dette skønne Vei-Arbeide, Hr. Vogel, Sognepræst til

Asker, han stod i sin Reisekiole ved Veien og commanderte sine Arbeidsfolk, hvilke han havde fordeelt hver til sit Arbeide. Denne Møie havde han paataget sig til sin Tidsfordriv. Roessværdig er det, naar en Embedsmand, især paa Landet, anvender den Tid, han har tilovers fra Pligterne, paa det han har Genie og Lyst til, og hvorved Fædrenelandet tjenes. Ellers betiener General-Veimesterne sig og

Side 141

andensteds af dem, som til saadan Opsigt og Arbeide ere villige, og man seer ofte stor Forskel paa saadanne og tvungne Commissioner, om endog ingen Betalning derfor gives. Samme Hr. Vogel har og vunden Præmier for hans Flid i Agerdyrkningen. Hans Farfader, som og var Præst, oversatte Drelincourts Trøst mod Dødens Skræk af Fransk paa Dansk. En anden Gang betiente jeg mig af Hr. Vogels Indbydelse, da jeg i Selskab med en Officeer var Natten over paa Præstegaarden, hvilken tillige med dens Have falder godt i Øinene for de Reisende. Ligesom de fleste Herregaarde i Danmark, og Klosterne i andre Lande have de smukkeste Beliggende, saaledes Præstegaardene paa Landet i Norge; vore geistlige Forfædre have deri viist god Smag. Hr. Vogel havde i sin Have foruden de skønneste Kiøkken-Urter ogsaa nogle Melon-Bænke og Espaliers; den egentlige Træe-Have var anlagt paa en Jords-Forhøining, rundt om med Steen; Frugttræer trives ei i Norge, hvor Fugtighed standser dem, det har sig ligesaa med Humle, og derefter har hun med god Lykke rettet sig. Af vilde Planter langs Veien til Asker forekom mig ingen merkeligere end den vilde Munkelhatte, *Actea Lycoctinum*. Dens i

Side 142

Pyramider opvoxende blaa Blomster prydede Stederne, hvor den voxte, og gav tilkiende, man endnu var i et høiere Clima, da derimod længere hen, hvor Egnen lavede sig, *chelidiniun minus* eller Svale-Urt meest lyste med sine gule Blomster. Jeg kom nu til Skyds- og Giestgivergaarden Ravensborg, fem Fierdingvei fra Hillebek, der ligger under den høie Skovum Aas, hvorpaa er en Vare. Denne Aas eller Berg og to andre, nemlig Kuls-Aas mellem Bærums Værk og Sandvig og Koms-Aas Vesten for Kuls-Aas, udgiøre de tre efter hverandre ligesom i Afsætninger gaaende Bergrygge, hvilke sees saa vel fra Christiania af. Nu slap det meste af Gran-Skovene, og jeg saae herefter meest Løvtræer med nogen Gran og Fyr iblant. Ei langt fra Veien fandt jeg vild Humle voxte, hvilke Fattige bruge isteden for den tamme, men formedelst dens Styrke, maae tages mindre deraf i Forhold med den anden. Berg-Arten, som paa en halv Miil havde viist sig meest i en haard bruun og skivrig Trap, forandrede sig nu mere til en sortere og mere skivrig Skalberg, og det jo nærmere man kom til Christiania. Fra Ravensborg, ja endog fra Asker af, præsenterer Christiania-Fiord med sine mange Øer sig ret smukt i det lave, og

Side 143

længst bort mod Østen hævede sig Agershuus Fæstning paa sin Klippe, ligesom trodsende med sin Beliggende og sine Taarne, bedækkende tildels den bag sig liggende Stad. Blant Øerne seer man Brunsøe, hvor en sortagtig Kalksteen brydes, som naar den er brændt, bliver saa hvid som anden Kalk; jeg har og faaet derfra en ternig chrySTALLiseret Spat og Blad-Spat. Paa Snarsøen boer en gammel Student, som Proprietair og Informator, der med Berømmelse har informeret unge Mennesker til Academiet efter en grundig Methode; Stedets eremitiske Beliggende hjælper meget paa Sagen, og Nærheden af en Stad og dens Fordele har tillige givet ham Leilighed til at skionne og opmuntre hans Disciplers Flid ved eet og andet i den større Verden. Han har 1785 ladet trykke i Christiania et Compendium af den latinske Grammatica paa sex Blade in Folio for Tabellens Skyld. Fra Ravensborg til Christiania er syv Fierdingvei; jeg opholdte mig ikke paa den der imellem liggende Skyds-Skifte Ramstad, een Miil fra Byen. Jeg nærmede mig Fiorden ved Sandvig; en Samling af Huse ved en liden

Havn, dannet af en Aaes Indløb, hvorover er en stor Broe. Man betaler sielden Broepenge i Norge, som i Danmark, da Træe-

Side 144

Materialerne der ere lettere i Priis, og man lader Publicum bekoste hvad Publicum bruger. Her lossers de Fartsier, som hente Jern-Erz fra Arendal og Kragerø til Bærums Jernverk, som ligger een Miil herfra, og bringes derfra videre til Baads og paa Vinterføre. Jeg reiste langs Strandkanten til Lysagger, tre Fierdingvei fra Christiania; af samme Beliggende som Sandvig. Her er et smukt og rummeligt Giestgiversted, hvorhen man gjør Lystreiser fra Christiania baade Vinter og Sommer. Her er og et Spiker- og Stivelse-Fabrik. Her boer, ligesom i Sandvig, endeel Fiskere, og Broen er ligesaa anseelig. Hvorfor bygger man den ikke af Steen, da den beste Steen-Art hertil gives i Nærheden, maaskee i Mangel af de Midler og den Opmuntring, som haves andensteds, f. E. i Residenzstaden? Ingen Fisk fanges her meer i Fiorden end Torsk; man siger Torsken er kuns god i de Maaneder, hvori Bogstavet R findes; da det er Vinter-Maanederne, saa kommer det vel ei an paa Bogstavet. Man sælger en liden Ret for 8 a 20 Skilling i Christiania. Dernæst er den her fangne Anjovis (Clupea, Spratus) berømt, den nedlægges i Christiania i Dunker eller 1/4 Ankere, mellemsstrøet med Salt,

Side 145

med Salt, alle Species, (et Slags mild Peber, ellers kaldet jamaisk Peber) og spansk Humle, det er en Handels Product for Christiania; om andre Fiske-Arter i Fiorden vil jeg melde i min Søe Reise. Nu skulde jeg vel og anføre nogle faa Ord om de mange smukke Gaarder og Lyst-steder, som forekom Øiet paa den øvrige Vei herfra til Christiania, hvoriblant Wekkersøe tæt ved Veien, men jeg vil kortelig beskrive de merkværdigste tilligemed de andre, som ligge ligesom krandsse omkring Christiania, naar jeg først har leveret Læserne en Beskrivelse over Staden selv, og siden betragte den smukke Egn rundt omkring.

Side 146

II. Beskrivelse over Christiania og om- liggende Egn med dens Merkværdigheder.

1). Om Stadens Situation og Størrelse.

Christiania ligger ved Enden af en Fiord, der gaaer ti Mile ind fra Havet, og har omkring sig temmelig nærsomme og beboede Egne. Deels til Vands, deels til Lands er der god Passage; nogle nære Field-Tracter mod Norden, samt Næsodden mod Synden, haver dog endnu, og efter Naturen beholder nok stedse sin vilde Beskaffenhed. Aggershuus-Fæstning, Byen selv og dens Forstæder danner med den gamle Bye, eller Opslo, en Art af Halvmaane, som omgiver Søebugten Bierneviig. Naar man undtager Fæstningen, hvis Field-grund dog ei hæver sig meget i Veiret, og nogle smaae Forhøininger ved Siden af Byen, saa ligger alt øvrigt i en skøn Slette af tør Grund, bestaaende meest af Skalberg. Havnen er dyb nok, endog for Krigsskibe, men

Side 147

ved Udløbet af Aggers Elv er Grund. Aggers Elv giver Staden Leilighed til at have ved Vand-faldene for oven mange skønne Vandværker, men er af for kort Løb ovenfor til Flødninger af Tømmer fra

Landet og anden Vand Transport fra andre Kanter. Stadens Beliggende paa Jordkloden er ansat ihenseende til Bredden $59^{\circ}, 47', 0''$; paa Ramus Chart over Norge, som det ældste, efter Prof. Holms Opgivende i den historiske Almanak $59^{\circ}, 54' 50''$; $54', 45''$ efter Pater Hells Observation, men efter de nyeste astronomiske Observationer, anstillede for faa Aar siden paa et dertil bygget Observatorio, som siden er borttagen, $59^{\circ}, 55', 20''$. Ihenseende til Længden fra den første Meridian, har Ramus og Homann ansat den $29^{\circ}, 20'$, Prof. Holm $26^{\circ}, 38'$, Wangenstein $26^{\circ}, 30'$, men efter de nyeste astronomiske Jagttagelser $28^{\circ}, 35', 38''$. Compassets Declination var 1761, $15^{\circ}, 15'$, Aar 1769, $16^{\circ}, 45'$, Aar 1779, 18° , altsammen til Vesten, som synes saaledes med Tiden at tiltage. Faa Stæder i Verden har saa smukke Udsigter. Til Byen, eller rettere over Byen, har man fra Ekeberg af en prægtig og viid Udsigt, hvorfra man seer næsten hvert Huus i Byen, samt Eggen deromkring, bestrøet med mange Lyst- og

Side 148

Avlsgaarde, dog er den nærmeste og tillige beste Udsigt til Byen selv og Havnen fra Norden en halv Fierdingvei fra Byen. Fra adskillige Synspuncter kunde man tegne mange Udsigter af saa forskellige Beliggender, at man skulde tænke, de vare tagne af langt fraskilte Steder og ei af samme Bye, og med alt dette, har jeg endnu ikke seet hverken Tegning eller Malerie af disse Prospekter, indtil maaskee nu ved Hr. Professor Poulsen nogle udkommer, efter Regjeringens Anordning; dog undtager jeg en Prospect neden fra og under Ekeberg til Christiania, som for en 40 Aar siden af en Theodorus Laan er tagen og stukket i Kobber. Fra Byen, ja næsten fra hver Gade i Byen seer man de omliggende Bierge. Christiania kaldes kuns den regulære og egentlige Stad, som den store Kong Christian den Fierde Aar 1624 lod efter sin egen Rids opbygge, efterat den gamle Stad, nu Opslo, var afbrændt, beliggende en halv Fierdingvei derfra. Forstæderne Pippervigen, Waterland, Grændsen og Fierdingen ere tildeels uordentlige bebygte og har lave Huse, men udgiøre tilligemed Staden selv kun een Meenighed. Aggershuus Fæstning eller Slot er under Militairs Jurisdiction og er én Meenighed for sig selv. Opslo eller gamle Byen med dens Forstad Grønland

Side 149

land og Alunverket er og en Meenighed for sig og hører under Jurisdictionen paa Landet, hvad det gaaer videre fra Byen, ligger i Aggers Meenighed og det saa kaldte Herred og under dets Jurisdiction. Byens Vaaben forestiller en Jomfrue med en Krands i den ene og tre Pile i den anden Haand, siddende paa to Løver, som vende Hovederne fra hverandre, en beharnisket Mand har hun liggende under sine Fødder. Naar man fra Fæstningens yderste Kant vilde spadserere giennem Fæstningen, Byen, og dens Forstæder til og igiennem Opslo, indtil Alunverket endes, fik man over en halv Cirkel at gaae, eller en halv norsk Miil; men Staden selv er kuns 1200 Alen lang og bred.

Antallet paa Husene, eller rettere sagt, Gaardene, kan regnes for 1600, thi for 30 Aar siden vare 418 Numere regnede efter Grundtarten i Byen selv, og 682 i Forstæderne, i Opslo og i Fæstningen kan regnes 400, og omtrent 100 er siden bygt. Anlangende Folkemængden, da kan man slutte sig til samme af det Antal der Aar 1764 blev angiven til Extra-Skatten over 12 Aar, som skattende, nemlig 5000; og Resten er efter almindelig Mening næsten ligesaa mange; efter det anbefalede Mandtal paa alle Siele Aar 1769 var Antallet 7500 Personer, hvoraf 3291 af Mandkiønnet og 4205 af Qvindekiønnet;

Side 150

men i ingen af begge Beregningsmaader var enten Guarnisonen eller Indvaanerne i Opslo indbegrebne; og i Betragtning af nogle Poster ved den sidste Tælling, troer jeg, at 8000, og med Guarnisonen samt Opslo Indvaanere 10000, kan regnes i det mindste. Borgerskabet bestaaer af 580 Familie-Hoveder; lægger man nu dertil de 80 Civil-Betientere, nogle og 20 Geistlige, omtrent 100

Pensionister, og ligesaa mange, som lever blot af deres Grunde og Capitaler, udkommer næsten 900 Familier.

2). Om Bygningerne.

Den egentlige Stad bestaaer af 12 Hovedgader og 13 ligesaa store Tværgader, som alle have en Bredde af 20 Alen, alle gaae snorslige og overskiære hverandre i rette Vinkler. Hovedgaderne kan bestryaes fra Fæstningen af: Renderne ere midt i Gaden, dannede blot ved, at Gaderne ere afhængende mod Midten. Man har efterhaanden i disse sidste Aar brolagt Gaderne efter den nyere, fastere Maade, langs Husene ere Fortougene indfattede med Bielker, indenfor meest belagte med flade Skieverstene af Egnens Producter, og uden for, hvor behøves, forsynede med Afvisere af Træe eller Marmor. Hvor Gaderne overskiære

Side 151

hverandre, ere overalt Springvande i firkantede Omfatninger af Træe. Hver Samling af Huse, som dannes i en Fiirkant af Gaderne, kaldes en Qvartal; for Resten har vel Gaderne Navne, men Husene hverken Numere eller Skildter, uden Haandværks-Skildterne. De private Huse ere, faa undtagne, af to Etager, med Siderne vendte til Gaden, nogle af Grundmuur, især de ældste, nogle af Bindingsverk, nogle af Muur til Gaden og Bindingsverk til Gaarden, mange af de nyere Bygninger ere halv Muur- og halv Bindingsverk, da Bindingsverket beklædes udvendig med Muur af en halv Muursteens Tykkelse, hvorved een og anden Bygnings-Zirat kan anbringes. Indvendig har mange beklædet saadanne Vægge med en tyk Kalk-Massa paa et Underlag af kløvede Baandstager, paaslagne med smaa Søm, som lader vel, men udvendig anbragte har de ei viist sig bestandig. Paa nogle af de gamle grundmurede Huse ere Karnapper eller Udsukke til Gaden, hvoraf nogle rige op som smaa Taarne, derfra har man skønne Udsigter, men de hindre tillige Udsigten for Naboerne; naar de ere nær hverandre, de ere og nu forbudne at bygges. Den moderneste og smukkeste af private Bygninger er den, Gehei-

Side 152

meraad Storm lod opbygge efter den Smag, som hersker i Carl Wiinblads architechniske Ridser, den er af to høie Etager foruden Kielder og Tag-Etagerne. Taget er å la mansarde, de to Fløie ud til Gaden ere forbundne med Jern-Gitterverk imellem Steen-Pilarer med Vaser paa. Hr. Etatsraad Ancher har i Følge hans store Genie og Indsigt, i saa meget smukt og lærerigt, som han har seet udenlands, med Smag udziret hans Vaaning overalt. Andre vide at præstere mere heri end man skulde tænke, og det i en Bye, langt fra Hof, Academie, og offentlige Opmuntringer til Kunsters Udøvelse; thi mange modernisere deres gamle Huse saa godt som muelig, helst da Staden har ei lidt særdeles meget af Ildspaaede; man finder og indvendig nyemoddens Indretninger i de gamle Vaaninger. I den Stue, hvor smaa Ruder i lave Vinduer i Forening med den brune Træefarve paa Loftet og Væggene gjorde Astens Tusmørket allerede til Nat, hvor gamle Bedstefader sad i sin store Lenestol for et eller to tykke Tællelys staaende paa Bordet ved en stor enkelt Kakkellovn eller Kamin, og med Piben i den ene Haand og den store Sølv-Ølkande i den anden drak den fremmede Ven til, som trinede nærmere paa det med Sand og friske Granbær bestrøede

Side 153

Gulv, — i den Stue, siger jeg, oppebier nu til selvsamme Tid paa Dagen, hans Sønnesøns Sønnesøu en halv Snees fremmede moderne Venner paa en før kaldet Canopee, nu Sofa, Ottoman, eller hvad Navnet bliver paa nye med det første, derfra seer han hen over det i Marmor-Ruder bemalede Salsgulv, sig selv i de lange kostbare Speile, hvis Forgylldninger ophøie end meer Væggenes lyse Farver; Marmor-Consoler seer man paradere under Speilene, og paa dem Buster eller Statuer vel af

Gips, men at see til som Guld eller Marmor. De høie Vinduer skulde formedelst de store Ruder meddele alt det Lys, Dagen endnu har tilovers, dersom ikke de øverst i Skyer sammenlagte Gardiner bedækkede den Himmel, der sees over Husene paa den anden Side Gaden; dog, under den skinnende hvide Gipshimmel i Stuen hænger en Lysekrone af Glas som Chrystal, hvis mange Voxlys lover Dag i den mørkeste Aften. De fremmede Herrer kommer, man rangerer sig ved den opvarmende Pyramide, som er bekronet af en glindsende sort Cupido, og man smaadrikker af kostbare skrøbelige Kar, hvad Ost- og Vestindien sender os til Tids og Sundheds Spilde.

Side 154

efter Modens strenge Befalninger. — Dette være som sagt in Parenthesi. Af offentlige Bygninger er Stads-Kirken, som den eneste i Byen selv, den anseligste, anlagt ved Torvet, efterat den forrige Kirke, som stod nær ved Fæstningen, Aar 1686 afbrændte, hin kaldtes Trefoldigheds Kirke, denne vor Frelseres Kirke. Det er en stor Kors-Kirke, viid og lys, men har ikke mange saa kaldte Ornamenter. I Sacristiet, som er en Tilbygning, er Capitul t forsynet med Kakelovn, en god Vederqvægelse om Vinteren for Præsterne; een eller to store i Kirken fordrede ei stor Bekostning eller Brænde i de faa Timer, Gudstienesten varede, og vilde forskaffe flere Kirkegængere om Vinteren end sædvanlig. Kirken mangler Sptir, som man holder for Taarnets Grundmuur vilde være for svag til at bære; men kunde man ikke give Taget i det mindste en zirlig Figur, som den de Tydske kalde eine Haube? Den halve Deel af Kirkegaarden er for Fodgængere, og ved sammes ene Muur staae nogle Pavillons, som ere visse Familiars Arve-Begravelser. Den anden Deel af Kirkegaarden ere til Begravelser, foruden dem i Kielderne under Kirken.

Side 155

Tugthuset stikker smukt af blandt de andre Huse, og er en stor, til sin Hensigt vel indrettet Bygning af fire Fløie, og af to Etager. hvoraf den længste er til Gaden, hvis middelste Deel udgjør Kirken, og hvis Vinduer indtage begge Etager. Raadhuset, Overhofrets Bygningen, samt andre offentlige, adskille sig ei fra private Bygninger udvendig, undtagen tildeels i Størrelse. Den store Sal paa Raadhuset bruges ikke allene til Rettens Forsamlinger men ogsaa til Concerter og andre Solenniteter. Hr. James Collet har indrettet een i sin Have værende Bygning til Concerter og Skueplads, da det forhen var bestemt til et Gevært-Huus. Baade formedelst sit Beliggende og for sin Rang, som den Stad i Norge, Regieringen har gjort til Sæde for de vigtigste Landets Embedsmænd, og tillige for de Bekostninger, som Private har anvendt paa dens Regularitet i alt, og paa saadan Ziir, som kunde passe sig paa et Land, der bærer Navn af et Kongerige, fortiente Christiania et Slot eller Pallads. Den ene Side af Torvet og Haven bag ved kunde blive en Slotsplads, der kunde Collegier og offentlige Forsamlinger holdes, og en varig Æreport af norsk Marmor give Indgangen ved første Syn et majestætisk Udseende. Man

Side 156

betænke, hvor meget en malet og forgyldt Æreport koster, der ei kan staae længere end et halvt Aar! — Da Kirken og Torvet nu ligger i Enden af den regulaire Deel af Byen, kunde og burde regulaire Gader anlægges i den anden Ende eller nordre Side, og saaledes det nu værende slette Udseende af det irregulaire af Byen ved Siden af det regulaire forandres til noget fuldkommen i det hele. Burde man og ikke blant saa mange Springvande, hvor man intet seer uden simple Omfatninger af Træe, have nogle faa, især eet anseeligt paa Torvet, hvor man kunde see norsk Marmor og norsk Genie stifte sig selv et stedsevarende Minde, og Fontainer stedse springe til dets Ære.

3). Om Borgerskabet og Næringen.

Ihenseende til de offentlige Afgifter og Byrder ere Borgerne deelte i fem Classer: til den første høre otte Tømmerhandlere, som ere de meest formuende; til den anden 110 Kiøbmænd; til den tredie 242 Haandværksmestere; til den fjerde 220 Høkere, (som handle i smaat især med Victualier) Øltappere, Skippere og Vognmænd; til den femte 31 Udenbyes Borgere, som her have taget Borgerskab. Byens Hovedhandel bestaaer i Bord, hvoraf de fleste

Side 157

og beste gaae til Engelland, de andre til Frankerig og Dannemark. Da Agers-Elven har et kort Løb, kjøres de næsten alle til Byen paa Sneeføre meest fra Strømmen i Schiedsmoe-Sogn, og Saugerne i Enebaks-Sogn tre til fire Mile herfra. De som besidde Sauger længere ned ved Glommens Udløb, udskeibe deres Bord i Fridrichsstad. De andre Exporter fra Christiania er Jern og Jernvare, især fra Bærums og Hakkedals Verker; Søm, Alun, Karduan, hvoraf meget gaaer til Holland, Papir, Sæbe, Anjovis, hvorom jeg før har meldt; Kummen eller Karve i Mængde fra Landet, samt Tytte- og Multebær. Desuden nogle Tugthusets Tøier, Gedehaar eller Rag, som hos Feldberederne kjøbes baade af Svenske og Norske, ikke at tale om de Vare, som blive i Landet. Men Indførselen overstiger Udførselen, hvorved Kiøbmandsstanden overhovedet allene profiterer, for saavidt de Vare angaaer, som Luxus forskriver, og tillige efter Tidens og Stedets Omstændigheder behøves, især da mange velhavende Familier boe her. Christiania har den Herlighed at have et stort Opland, saa dens Landhandel er meget betydelig, hvorved de langtfraværende Landfolk derimod lide. Den er og en Stapel-Stad saa-

Side 158

vel for udenlandske som indenlandske Vare, hvorfor her om Vinteren indpassere svenske Vare især Jern og Jern-sager, for siden at udpassere til Vands om Vaaren. I Aaret 1782 indpasserede indtil midt i Augusts, 290 Skibe til Christiania, hvoraf 126 indrettede til at føre Træelast, meest Engelske, dernæst Danske, og Norske fra Vestkanten. Christiania eier selv 41 Skibe, og et stort Antal Skibsparter i andre Skibe, især fra Arendal. Af Stadens 41 Skibe gaae 12 paa Vestindien, som fordi de maae passere det farlige Kattegat, for at losse i Kiøbenhavn, sinke sig meget. De største af de andre, saasom den norske Klippe og den norske Løve, gaae til Frankerige og Spanien. Handelen med Engelland, eller rettere dens med Christiania, overgaaer al anden udenlandsk. Fabrikerne her ere: to Papir-møller, som have Fordeel af den norske Vintersfrost til Papirets Hvidhed; en Sæbe- og Spiker-Fabrik, to Tobaksspinderier, en Reberbane, en Alun-Fabrik, en Lak-Fabrik. Nu afgangne Stads-Physicus D. Sundius har anlagt her en Saffian-Fabrik, den eneste i Norge, en skøn Karduan-Fabrik, som er fordeelt imellem fem Mestere, af hvid Karduan, som meest forbruges her, og Ru-Karduan, som

Side 159

gaaer til Holland, før var et Stoff-Fabrik paa Tugthuset, i dets Sted har man siden virket Fraktøi og grovt Lærret, samt Tørklæder, der er og et Farverie. Tugthuus-Varene beløbe sig aarlig omtrent til en Værdie af 4000 Rdlr. Af ovenmeldte 242 Haandværksmestere ere der 30 Skoemagere, 27 Skrædere, 12 Bagere, 15 Garvere, 7 Feldberedere, 7 Guldsmedde, 12 Smedde, 9 Malere, 8 Hattemagere, 7 Uhrmagere, 8 Parykmagere, 10 Snedkere, 6 Bogbindere, men kun een Bogtrykker og een Boghandler, og ingen Kobberstikker eller Kobbertrykker hverken her eller nogensteds i Norge; ingen Pottemager eller Klokkestøber er her nu, som forud, ei heller finder jeg Barberer ansat i min Liste, Frimestere findes ikke heller. Visse særdeles Professionister, f. E. Gibsstøber, Barometermager, opholde sig kun for en Tid, ei at melle de om usædvanlige, f. E. to Sihlouet-Tegnere i Aar paa eengang, da derimod andre desmere savnes. To Slagtere ere Laugsmestere, og foruden dem flere Slagtere, men der er ingen Slagterbod; thi Koner gaae omkring i Gaardene hver Morgen med Kiød paa Ryggen og falbyder.

Egentlige Brændeviinsbrændere, som leve blot ved denne Næringsvei, gives her ikke og af Bryggere slet ingen, naar man undtager

Side 160

een, som bekom Privilegium paa at brygge Skibs-Øl. Sælge-Koner raabe sielden med deres Vare saaledes som i Kiøbenhavn, hvor de opføre en bestandig Vocal-Musik blant den anden Allarm paa Gaderne og i Værelser ud til Gaderne, de sidde derimod i Roelighed ved Huushiørnerne eller gjøre Huusbesøg. Først i Februar holdes her et Marked i tre Dage med alle Slags Fornødenheder, nogle Dage forhen gaaer den beste Hestehandel for sig, det gode Sneeføre bringer alt da i Bevægelse. Bonden fra Oplandet, især Dalene, møder Bonden fra Smaalenene og Grevskabet, med sit Smør og Talg, og anden fra disse Egne møder hiin med sine Kornvare, og begge forsyne sig med hvad de heri behøve af hverandre. De bringe og nogle af deres ommeldte Vare til Kiøbmanden, og af ham igien tage allehaande tunge Vare, samt Salt, Sild og tør Fisk. Det meste, som i Markedsboderne falholdes, ere Galanterie-Vare, Sukkerbagersager og Børne-Legetøi, som noget sielden har man og her kundet faae udstoppede Dyr og Fugle, hvoraf et Fruentimmer i Byen har ernæret sig, og deraf leveret endog til Engelland. Borgerskabet trækker op i disse Dage som Militaire, og da Kongens og Kronprindsens Geburtsdage indfalde

Side 161

falde nogle faa Dage forhen, ere de to Uger i denne Aarets Tid høitidelige for adskillige Stænder og Personer. Levnersmidler ere omtrent i samme Priis som i Kiøbenhavn, undtagen Melkvare, Vildt og Brænde; en Favn Gran-Brænde koster nu 1 Rdlr. til 1 1/2 Rdlr. og Birkebrænde Favnen 2 Rdlr. For en 40 Aar siden kunde det faaes for det halve, som og alt andet i den Tidsrum er stegen 1/3 i Prisen; og i Egnen omkring Christiania, paa en sex Mile, har man heller ikke bedre Priser paa Levnetsmidler, fordi Bønderne vil gierne forsøge Lykken først med deres Vare i Staden, helst naar de derfra skal alligevel hente Vare hjem.

4). Om Anordningen i det Civile, Militaire, og Fattigvæsenet.

Byefogden, som tillige er Notarius Publicus, dømmer i Byetinget, og Byeskriveren er tillige Raadstueskriver. Derfra appelleres til Raadstuen, hvor en Præsident, to Borgemestere, og tre Raadmænd pleie Retten, derfra igien appelleres til Ober-Hofretten, som før holdtes paa Slottet i Fæstningen, men nu i Byen, hvori Stiftamtmanden præsiderer, en Justitiarius, Justits-Secretair, og fire til fem Assessores dømme, hvorfra tilsidst appelleres

Side 162

til Høieste-Ret i Kiøbenhavn. Politiesmesteren har fire Politie-Betienter under sig; tolv Borgere under Navn af Byens tolv Mænd repræsentere Borgerskabet; i Politie-Retten sidde Stiftamtmanden, en Vicarius fra Commandanten, og een af de bemeldte tolv Mænd, Skriver og Actor.

Ved Brandvæsenet er Politiemesteren, een for Commandanten, en Stads-Capitain og een af Byens tolv Mænd anordnede, derhos en Skriver og Actor, 10 Brandmestere udstille Ordre derefter. Firetyve Nattevagtere under en Inspecteur trække op paa Gaderne om Nætterne, passe Gadeløgterne, udraabe Timerne og Vinden, og synge deres Vers. Ihenseende til Brand-Assuranceen, er at merke, at en Brand-Casse i Aaret 1755 blev oprettet, hvoraf Interessenterne i første Indskud betalte to pro Cent, derefter een pro Cent i fem Aar, saa 1/4 pro Cent i fem Aar og 1/8 pro Cent i ti Aar, og desuden, saalænge de gav Præmium, otte Skilling pro Cent til Contoiret. I May 1777 var den effective Fond 78590 Rdlr., i May 1782 112000 Rdlr., hvis Risico gaaer noget over 600000 Rdlr., det er: 3/4 af Husenes Tart, saa at den ene 1/4 er ikke assureret; de Huse, som ikke ere assurerede i denne particulaire Casse, ere

Side 163

ere optagne i den almindelige Brand-Casse, som er oprettet for alle Stæder i Norge og udgjør 185270 Rdlr. i Assurance. I May 1777 vare udi førstbemeldte Casse i Staden selv 294 Huse forsikrede for 408230 Rdlr., og udi Forstæderne 248 Huse forsikrede for 105545 Rdlr., deriblant nogle Huse til 4500 Rdlr. og de ringeste til 75 Rdlr. altsaa de 542 Huse forsikrede for den Summa 513775 Rdlr. De øvrige, som ere assurerede i den almindelige Brand-Assurance-Casse 185270 Rdlr. Summa i alt 699045 Rdlr.

men nu overgaaer den meget syv Tønder Guld, dog er Opslo og Fæstningens Huse ei heri beregnede. Dersom man nu dertil vilde taxete de publique Bygninger, samt de, der slet ikke er assurerede, saa vilde Skaden, om Christiania ganske skulde brænde af, ihenseende til de blotte Bygninger nok komme paa 1 1/4 Million.

Staden har sielden undergaaet Ildsvaade, den største i dette Seculo var for faa Aar siden, da alle Søebodene opbrændte, og nyligst, da een af de beste Qvartaler gik op i Røg. Ved Vandverket ere: en Vand-Inspecteur, tre Pompemagere og en Oppasser ved Aggers Elv, her

Side 164

ere tre adskillige Vandrender af udhulede Stokke, hvorved Vandet ledes under Jorden til Byen fra bemeldte Elv, ei langt fra Aggers Kirke, i en Afstand af en 2000 Alne; fra Hovedrenderne gaae Siderender, som grener ei allene til Springvandene i Gaderne, men endog til de, som vil bekoste dem til Springvand i deres Gaarde og Haver, den eene Hovedrende kaldes den gamle, den anden den nye, og den, som gaaer ind til Fæstningen, Fæstningsrenden, enhver af dem gaaer sin egen Gang. Foruden General-Indqvarterings-Commissionen for hele Riget, som her har sit Sæde, og hvori Stiftamtmanden, General-Krigs-Commissairen, General-Auditeuren og en Skriver sidde, har Byen ogsaa for sig en Speciel-Commission, hvori een af Magistraten, en Officeer og to Borgere sidde, dertil hører og en Inspecteur og Billeteur, en Assistent og otte Rodemestere af Borgerskabet.

Guarnisonen har stundom bestaaet af to Regimenter gevorbene Infanterister og eet Artillerie-Corps, hvoraf meget faa ere udenlandske, Hovedvagten er paa Torvet og nok en ved Havnen. Nu er her kun eet Regiment, som dog leverer fra sig Detachemens andenstedshen, f. E. to Compagnier til Winger og et Compagnie

Side 165

til Bragnæs; da meget heri forandres efter Tiderne, meldes intet videre. Borgerskabet er ihenseende det Militaire deelt i to Compagnier, det eene kaldet det ældre, det andet det yngre. For Fremmede og Reisende ere her vel Giestgiversteder, men jeg tvivler paa, de ere saa bundne til Taxter i alt, som i Hovedstæderne, eftersom Reisende klage over Kostbarheden. Den Kiøbenhavnske ridende Post kommer sædvanlig Onsdag Aften og afgaaer Loverdag Aften. Torsdagen afgaaer Vestre Posten. Af et enkelt Brev til Kiøbenhavn betales i Porto 12 Skilling, og Paquetter efter Vægten 12 Skilling Loddet, den agende Post, som hidtil har medtaget Paquetter, gaaer en fem til sex Gange om Aaret mellem Kiøbenhavn og Kongsberg, meest formedelst Sølv-Transporten. Den saa kaldte norske Expres medtager og Paquetter, Bancosedler med videre, men er ligesaa kostbar for smaa Pakker, som at sende dem med den ridende. Jeg sendte f. E. afvigte Marts nogle trykte Sager til Kiøbenhavn i Vægt sex Lod, jeg maatte paa Christianiæ Posthuus betale 82 Skilling derfor, nemlig 12 Skilling per Lod og paa Contoirtet 10 Skilling, og endda med Reservation, om noget videre derpaa blev ført mig til Udgift i Kiø-

Side 166

benhavn; men af en Pakke over 50 Pund koster hver Pund 12 Skilling, af et forseeglet Brev sædvanlig Porto. Saadan overmaade Disproportion har nødt mig til at sende mit Manuscript til Kiøbenhavn stykkeviis med den ridende Post. Næsten samme Uleilighed har jeg havt for at faae befordret mine Manuscripter til Berlin, for saavidt den danske agende Post mellem Kiøbenhavn og Hamborg vedkommer, og derfor maatte sende alt med den ridende Post, som har kostet anseelig; fra Hamborg og til Berlin koste Paquetter af skrevne og trykte Sager en Bagatel herimod.

Endnu ere her 32 offentlige mindre Betieninger, hvoraf nogle besættes af Kongen, og andre af Magistraten, saasom en Obermaaler og Brager, en General-Skibsmaaler, en Stads-Conducteur, en Mægler, en Underfoged, Havnefoged, en Lots-Oldermand, en Guardein, to Skorsteens Inspecteurer, to Bedemænd.

Fængslet er under Raadstuen. Tugthuset er for hele Aggershuus Stift, ei allene for grovere Forbrydere men og for modvillige Betlere og saadanne, som ei finde noget indvortes Kald til Arbeide, og tillige for dem, som ei kan betale deres Straffebøder, hvilke her maae arbeide i Uld og Liin, samt Tobaksspinden.

Side 167

Vel skulde der og efter Fundazen være Anstalt for fattige Børn, som kunde efter deres Alder med Arbeide der fortiene Brødet, men Leiligheden er ei fuldkommen dertil. Besynderligt er det, at man engang havde Skillinger blot slagne for Tugthuset, jeg har een med det Præg:

I. Christiania Tugthuus 1769.

Tugthusets Anordning af 1741 er forbunden med hele Stiftets Fattigvæsens Anordning. Aarlig holdes og en Tugthuus-Commission, som bestaaer af Stiftamtmanden, Biskoppen og Tugthuus-Inspecteurerne; for samme Commission aflægges og aarlig Regnskab af Sognepræsterne, over deres respective Sogners Fattig-Cassers Indtægter og Udgifter. Da Antallet blev givet mig, vare her 150 Tugthuuslemmer, hvorved to Inspecteurer ere ansatte, desuden en Oeconomus for Bispisningen, en Portner og en Vægter, en Præst og en Klokke, som tillige er Skoleholder.

Her ere to Doctores Medicinæ, nemlig en Stads- og Land-Physicus, som tillige er Inspecteur over Lazaretet eller Sygehuset, som 1756 blev oprettet for de med veneriske Svagheder og Saltflod (ulceribus Cacoëthicis) befæstede. Saadanne Syge indsendes fra Lan-

Side 168

det her i Stiftet med Præstens og Fogdens Attester; de Fattige have ikke anderledes frie Cuur og Forslegning, end at samme paalægges Gaardene Amtsviis til Betalning siden. Sædvanlig er saadan Syges Antal omtrent tredive, der har og været flere, thi de veneriske Sygdomme have meget udbredet sig i visse Egne, derimod veed man intet her af Spedalskhed eller af Rade-Sygen. Jeg kiendte den forrige Stads-Physicus D. Sundius, der nu er død, en Svenske af Fødsel, en lærd og flittig Mand, der anvendte ofte de nyere Opdagelser i rette Tilfælde og efter Omstændighederne, men maatte selv tilstaae, at han i hans Post havde formeget at tage vare; den anden Læge er en Medicinæ Practicus D. Schminke, en Tydske. D. Sundii Successor er D. Wandler en Dansk Mand. En Stads-Chirurgus, samt militaire Chirurgi practicare og undertiden indvortes. Her ere to Apotheker; to af et Slags er her, som i de fleste Embeder og Anstalter, fordeelagtigere for Publico end eet; thi her er Concurrence.

Foruden det forhen ommeldte almindelige Fattigvæsen, som staaer i Forbindelse med Tugthuset, holdes og en speciel Commission for Christiania, hvori Magistraten, Sognepræ-

Side 169

præsterne og to Fattig-Forstandere præsidere, som have to Qvarteermestere og to Fattigfogder (aliàs Stodder-Konger) under sig. Foruden et almindelig Fattighuus i Forstaden, er 1779 ogsaa et andet

tilkiøbt, for deri at pleie sengeliggende Fattige. Endnu ere fire Anstalter for Fattige: 1) det store Hospital i Opslo eller den gamle Bye, som har sin egen Kirke, Kirkegaard og Kirkebetientere, Medicus og Territorium, samme har havt meget Gods omkring i Stiftet, som siden er solgt, og derfor oprettet en anseelig Fonds af større aarlige Indkomme, end forhen kunde indkomme af Godset, hertil komme adskillige Gaver i Penge og Vare, endog af Folk paa Landet, givne frivilligen som hellige Løfter, (sub titulo voti taciti et solennis) nogen Catholsk men nyttig Fordom viser sig ofte derunder. Her vare, da jeg gjorde Undersøgninger herom, 103 Hospitals-Lemmer, hvoraf enhver bekommer ugentlig en halv Rigsdaler, frie Vaaning, Veed, Opvartning og Medicamenter; men at mange ere sammen i een Sal, tiener ei til Sundheden, desmere derimod det gode Vand, som i en overjordisk Rende løber lige ind i Hospitalet fra næste Bierg. Ved Hospitalet er og et Tolhuus eller Daarekiste, hvis Subjecter, da sex-

Side 170

ten i Tallet, underholdes meest af egne Midler, med et Tillæg af sex Skilling ugentlig af Hospitalet. 2) Det store Fattighuus paa Saugbakken. 3) Det gamle i Dronningens Gade, har 18 Lemmer, hvoraf hver har sexten Skilling ugentlig. 4) Peder Michelsens Enkehuus har tolv Enker. Siden 1778 er ogsaa et Vaisenhuus her oprettet for fem og tyve Dreng, og fem og tyve Pigebørn, tildeels grundet paa et gammelt Vaisenhuus Anstalt, til hvis Tarv Kong Friderich den Tredie skienkede en Capital, deels paa andre nylig dertil givne Capitaler, hvis Renter strække dog ei til sammes Vedligeholdelse, og derfor understøttes med frivillige aarlige Gaver. Informatoren er tillige Spisemester. Pigerne undervises i at sye, spinde og strikke, og Drengene i Haandarbeider. Det Ankerske Vaisenhuus oprettet 1776 ernærer og opdrager sex Dreng og sex Pigebørn.

Jeg maae her anmærke, at denne Artikel om Byens borgerlige Forfatning skylder jeg Hr. Bye- og Raadstueskriver Arbin, som har været saa god herom at meddele mig mere end jeg tordet haabe af den liden Kiendskab, jeg havde den Ære at have til ham, da jeg derimod har ofte gjort mig forgjæves Umage ved Brevvexling og paa andre Maader at faae at

Side 171

vide saa meget andet; men mit Ophold her i Byen, da jeg kom fra Kongsberg, en heel Vinter, saa og mine flere Reiser siden til Christiania har gjort, at jeg dog har samlet brugbare Efterretninger, især hvad Videnskabernes Tilstand angaaer. Den Redebonhed og Utilbageholdenhed, som letter Forfatternes Beskrivelser i andre Lande, savnes meget hos os. Der hersker gemeenlig en Mistanke hos mange, især naar man vil spørge om Fonds og Indkomster, og de første stiltiende Spørgsmaal ere: Hvad Kald har I til det? Har I intet andet at bestille? Til hvad Hensigt vil I vide sligt? Hvad Indkomster har I deraf? Maaskee man torde paa høiere Steder tage det til Eftertanke, som nok var nyttig i Almindelighed, men ei var visses Interesse i Særdeleshed.

5). Om det Geistlige.

Cleristet i Christiania med Agger og Opslo beløbe sig til en fem og tyve Personer, altsaa ligesaa mange Familier. Biskoppen selv uberegnet, ere her otte Præster, hvoriblant Stifts- og Dom-Provsten, som egentlig er Sognepræst til Stadskirken; til hans Embede er særdeles meget beneficeret Gods henlagt, som giver ham skønne Indkomster. Den reside-

Side 172

rende Capellan har og noget men ulla mindre, hvoriblant en Gaard nær ved Byen. Noget før jeg første Gang var i Christiania, herskede megen Misforstaaelse mellem Sognepræsten og den residerende Capellan om Accidencerne eller de uvisse Indkomsters Deeling, som foraarsagede en Cancellie-Rescript, hvorefter den sidste skulde nyde af alt en Trediedeel imod den første, og en Bog

indrettedes, hvori denne Tertial af Sognepræsten og Capellanen blev for hver Post anskrevet, dog kom ogsaa der nogle Indfald for, som kunde været sparet, skjønt nogle ere underholdende for Læsere af Anecdoter. Den residerende Capellan forsyner Aftensangs Prædikenerne, her er og en anden Capellan, som intet Gods har, dog skikkelige andre uvisse Indkomster, hvoriblandt kan regnes hvad der gives af Ungdommen ved deres Confirmation, hvilket derimod paa Landet er saare ringe. Baade i Stæder og paa Landet er der sielden fuldkommen Harmonie, hvor der ere flere Præster, som skal have det samme at dele, hvilket er skadelig baade for den almindelige Opbyggelse og Præsternes egen Sinds Roelighed. Man vil ei have, at en residerende Capellan skal være Sognepræsten subordineret, og dog skal Sognepræsten være No. 1. og den anden No. 2.

Side 173

No. 2. I gamle Dage gik den geistlige Subordination for vidt, nu skal den ei være efter Bogstaven men efter Aanden, og dette kan dog ei forudsættes, at de Aandelige eller Geistlige ere det altid. Ovenmelde offentlige Ventilationer i Christiania forsvandt siden formedelst nogle Forandringer. Slotspræsten, til hvis Meenighed alle i Fæstningen og i Byen, som i nogen Maade kan regne sig til det Militaire, henhøre, har intet at dele med nogen i Byen, men har en residerende Capellan at lønne, hvilken boer ved Aggers Kirke, altsaa paa Landet. Han har ingen Jord uden en Have og det hans tillagde Vaaning staaer paa, hvilken ved et Rescript har faaet flere Værelser end man gemeenlig efter Lovens Bydende, eller rettere, dens nu gængse Forklaring, vil tilstaaet en Sognepræst paa Landet. Slotspræsten holder nu og en personel Capellan, som er let at giere for den nu værende, der er en riig Mand; ellers er hele Aggers Sogn som et Annex til Slotskaldet, om man kan kalde det et Annex, som for sig selv udgjør en stor Meenighed, men har ingen Præstegaard af den Art, som overalt paa Landet. Staden har een Catechet, men kunde maaskee behøve to i saa stor en Folkemængde; da

Side 174

da Præsternes Embede derved, saavel som ved et vel indrettet Skolevæsen meget lettedes. I disse senere Tider er det sielden, at Studenere gives her, som engang imellem kan i Tilfælde hielpe Præsterne med Prædiken, hvilket nok kommer af den Adgang, de i følge seneste Academie-Fundaz har til Præste-Embeder strax efter Attestazen, og hvoraf Ungdommen betiener sig til snart at komme i Embede. Biskoppen prædiker stundom især ved høitidelige Leiligheder i Stads Kirken. Liigprædikener ere gangne aldeles af Moden, thi Mode hersker heri som i alt andet. I forrige Tider gjorde man desmere deraf, man fortalte mig engang, at den berømte Biskop Deichman blev anmodet af en herværende Kiøbmands-Enke at holde en Liigprædiken over hendes afdøde Mand, saaledes, at han for hver Time, han kunde holde ud, skulde faae en vis Sum, og at Biskoppen virkelig udholdt fire Timer. Jeg troede det ikke, indtil jeg fik den trykte Liigprædiken at see. Af den Afdødes Personalier var dog intet videre anbragt end hans Navn Toger Erichsen Grøn, og hans Levnets sædvanlige tre Data, da han blev fød, giftede sig, og døde. Prædikenen var trykt i Folio og indeholdt (foruden Biskopens Dedication til En-

Side 175

ken paa 50 Sider) 419 Sider af Prædikenen selv, hvilken Biskopen holdt Aar 1717. Jeg behøvede tre Minuter for at læse fire Sider deraf tydelig; men efter Regula Detri, som aldrig slaar Feil, vilde altsaa fem Timer gøres nødvendig for at læse den til Enden. Man har ei merket Religions-Partier i Christiania, undtagen man dertil vilde regne de Hernhutisksindede, ellers kaldede de Mähriske Brødre; hvilke gierne i hvert Land, hvor de ei have nogen af deres egne Geistlige boesatte, holde sig til een eller anden Præst, som meest favoriserer dem, eller virkelig er af deres Lære- og Tankemaade. Den, medens jeg første Gang var her, endnu levende residerende Capellan til Slots og Aggers Meenighed, Hr. Green, var af dem, og holdt ofte Forsamlinger, til hvilke indfandt sig mange af begge Kiøn. Der var

en Deel af saadanne Tilhængere, som man ei let skulde ansee for at være Hernhutisksindede, i det mindste vidste de ret vel at iagttage det, som man paa Fransk kalder: sauver les apparences, og med alt dette synes mig, at der gaves flere og ivrigere den Tid end nu, da Regieringen har givet dem større Samvittigheds Frihed. Det er dog besynderligt, at en Sect eller Religion ofte er mere ivrig og blomstrende

Side 176

i trykkende Tider og Omstændigheder end ellers in Ecclesia minus pressa. Engang fik jeg en Præste-Attest, hvor et Subject kaldes udtrykkelig: Grovsmed og de Helliges Forstander i Christiania, som var en særdeles Recommendation. Men ellers inclinerer Mængden her mere til Libertinismus end Pietismus, som er vel det sædvanlige i Verden, men med Forskiell, meer eller mindre, efter det Exempel, de Anseete og Mægtige give de Ringere.

6). Om Skolevæsenet og andre Opdragelses Anstalter.

Den her værende latinske Cathedral-Skole er den eeneste i Stiftet og har skønne Indkomster, men Skolen fortiente en ogsaa i det udvortes anseeligere Bygning. Her ere fem Classer eller Lectier foruden Mester-Lectie. Den nederste og anden Lectie betienes af een Hører, ligeledes den tredie og fjerde, tildeels formedelst de mindre Indkomster for dem, tildeels fordi ganske faa befinde sig i de nederste Lectier. Det har og været vanskeligt at faae ret duelige Lærere til de nederste Lectier, da her falder det kiedsommeligste Arbeide og behøves mere Taalmodighed og Flittighed end Lærdom. Conrectoren har Mester-Lectien. Skolens Rector

Side 177

har skønne Indkomster, især meget beneficeret Gods af Bønderne kaldet Rectors Gods; Conrectoren har og en god Deel; femte og fjerde Lectie-Hører have og noget men et betydeligt; alt dette Gods var før Reformationen Præbender. Disciplene nyde og gode Stipendia, de Faderløse og de, hvis Forældre ikke boe i Byen, nyde Kostpenge tyve til nogle og tredive Rdlr. aarlig, som et Succedaneum af forrige Communiter eller Bispisning ved Skolen; desforuden nyde Disciplene efter en vis Orden andre Stipendia, som dog ei for hver Discipel skal overstige tredive Rdlr. aarlig. Skolens egentlige Legata skal udgiøre 4750 Rdlr., og da Renterne af Communitets Pengene udgiøre 380 Rdlr., hvoraf nitten Disciple i et Aar nød tyve Rdlr. hver, - er Capitalen til fem pro Cent. 9500 Rdlr.; dog uden at indlade mig i en nøiagtig detaillert Beregning overalt, hvortil jeg og fattes fuld Underretning, skal Christiania Cathedral-Skole efter Rector Herslebs Opgivende, nyde aarlig Renterne af 37000 Rdlr. hvori dog (som jeg ikke troer) dets betydelige beneficeret Gods er i mindste Maader indbegreben — hvilken Herlighed! og hvor meget kunde ikke bygges paa saadan Grund, og dog klages over, at Disciplenes

Side 178

Tal i de sidst: Tider meget har aftagen. Før regnede man 70 Disciple, nu omtrent 30, da det kunde baade være Skole og Gymnasium, det sidste til et Slags Trøst, fordi Norge savner Academie i Landet, og virkelig har havt Gymnasium før, som Aar 1635 blev funderet og besat med tre Professorer, een i Theologien, den anden i Philosophien, den tredie i Mathematik og Physik. Den første Professor i Philosophien var Henning Stockflet, som siden blev Slotspræst og Biskop, (man ansaae dette dog ikke som en Metamorphosis,) den tredie Professor var først Ambrosius Rhode junior, fød i Kemberg i Saxen, som tillige var Medicus; men Gymnasiumet ophævedes Aar 1655. Her er og en Cantor ved Skolen, ved hvilken Leilighed jeg i forbigaaende maae erindre, at foruden de fire Organister ved de fire Kirker, Aggers Kirke medberegnet, er og her en Stads-Musicant, hvilken forpagter bort al Musik paa Landet i den største Deel af Stiftet, men de ere ikke altid de beste Betalere, som ere de beste Musici, saa at ofte enten Stads-Musikanten eller Musiken paa Landet maae lide. Hvo som har

Leilighed dertil, holder hellere Huus-Informatorer, end lader deres Børn gaae i latinsk Skole, hiint er dog i disse Tider

Side 179

dobbelt saa kostbar som for fyrretyve Aar siden. For Fruentimmer af Stand og Vilkaar, have nogle deels som Sye-Jomfruer deels som Francoiser holdt Undervisning med og uden Kost og Logis. Saadanne burde offentlig understøttes; thi endog det andet Kiøns Undervisning og Opdragelse fortjener og behøver noget af den offentlige Gavmildhed, som forlængst i saa høi Grad har viist sig mod Stiftelser for det unge Mandkiøns Opdragelse, ja viist sig mod Stiftelser for Ørkesløshed og for den blotte Fødsels-Ret til at leve som de Rige. Uagtet saa indskrænkede Anstalter i en Stad, som kaldes Hovedstaden i Norge, lade Forældre sig dog nøie dermed, saa at meget faa sende deres Døttre til Kiøbenhavn, helst da virkelig mindre der i det vigtigste profiteres; thi i Norge fordres mere af et Fruentimmer end det Udvortes, og at tale lidt et fremmed Sprog; og ihenseende til Mangel paa udvortes frie Opførsel, da behøver ingen derfor at forlade Christiania, helst, da her gives Leilighed til at lære noget af alt. Jeg maae nu give Læseren Underretning om den militaire Skole eller det saa kaldte Academie i Christiania, især da jeg derom deels ved min egen Kiendskab, deels ved min oprigtige Ven, afgangne General-Krigs-Commissair Prydz's

Side 180

Underretning kan levere hvad der er merkværdigt om denne Stiftelse. Den oprettedes først Aar 1750 for at undervise den militaire Ungdom i de for dem passende Kunster og Videnskaber. Et Huus indrømtes Academiet, paa hvis store Sal gaves Undervisning i Mathematik og Tegning, og hvor høitidelige Forsamlinger holdes; hvorfor den er ziret med Generalernes Portraiter og Elevernes smukkeste Tegninger med Glas i forgyldte Rammer, deels og fornemmelig med en forhøiet Tribun i Enden af Salen, hvor Kong Friderich den Femtes Buste af Gips paa en Piedestal er opsat med andre Gips-Statuer paa Siderne. Fra dette Tribun holdes Taler, som fra et Catheder. I de andre Værelser foretages Legems Exercicerne, og nogle tiene til Vaaning for Directeuren med Familie. Til Indkomst blev allernaadigst en Fond af 800 Rdlr. anviist, 1/15 af al Arv, som gaaer udenlands og noget af Militair-Bestallinger, f. E. to Rdlr. af en Lieutenant, og endnu andre Appointemens, saa alt beløber sig til henved 800 Rdlr. aarlige Indkomster. Ogsaa er Academiet givet et Stempel til at forfærdige Sølv-Præmier. Af private Donationer dertil mindes jeg kun Hr. Obriste von Heides Gave af hans hele Bibliothek og Instrument-Samling

Side 181

ting, hvoriblant det Ekstrømske Astrolabium er det kostbareste; og nogle Modeller afg. Hr. Capitain Døderleins Gave og eget Arbeide. Denne Capitain von Døderlein, af Fødsel en Svaber, en god Mathematicus baade i Theorie og Praxi, havde i Begyndelsen eene hele Informationen ved den militaire Skole fire Dage hver Uge og otte Timer hver Dag, thi de øvrige to Timer om Dagen blev der given Information i Tegning og Dands. Dette varede saaledes til 1763, da han døde, dog havde han tilsidst Hielp af hans Søn Capitain Krog. Derpaa kom Skolen i Afgang, og nogle af dens Indkomster gik ind. Saaledes stod det hen i sex Aar, dog hændte sig følgende i Aaret 1766: den da her commanderende, General Grev von Schmettau vilde oprette et Professorat i Physiken og Oeconomien ved Academiet, og da han havde hørt, at jeg ved mit Ophold i Christiania havde giort et Project til et Slags Real-Skole, talte han med mig i Kiøbenhavn, hvorledes hans Project best var at udføre. Jeg leverede Greven mine skriftlige Tanker herom, hvilke, han sagde, han vilde prøve paa at udføre, men Professorlønnen kunde ei blive meer end 100 Rdlr. og frit Huus. Grev Ranzau, som strax derefter succederede ham, beviste mig den

Side 182

Ære, at forsikkre mig, at af det lidet skulde blive meget, og af det alt blev der virkelig — intet. Imidlertid har jeg seet engang en trykt Anmeldelse om bemeldte Professorat.

Endelig oprettede Hr. General von Schnell, som første Deputeret i det norske Krigs-Collegio, de forfaldne Sager saavidt muelig og saavidt det resterende Fond tillod. En Søn af bemeldte Capitain Døderlein blev Professor i Mathematiken ved Skolen, men, besynderligt! siden og Politimester i Byen, for desbedre at kunde subsistere, skjønt han var ugift. Nok, han holdt gode Forelæsninger, og Hr. General Krigs Commissair von Prydz tog sig som Directeur alting an ved Akademiet, med saadan Indsigt, Flid og Lykke, som man maatte beundre, underviste desuden selv Ungdommen i de Videnskaber, som man vel ei havde Informatorer til, men som dog komme den Militaire til Nytte. Repetenten, nu værende Velbaarne Hr. Capitain von Bang, som i alt lignede ham, repeterte de mathematiske Lectioner, især de geometriske, og gav efter Tegnemesterens Død, ogsaa Undervisning i Tegning. Jeg har Prøver af hans Tegninger; som gjør ham megen Ære. Man fik en Tegnemester siden, samt Dandse- og

Side 183

Fegtemester, ja endog undertiden en Sprogmeister, jeg siger undertiden, thi med ham og med de andre Maitres i smukke Kunster har det sielden havt nogen Bestandighed. Hans Durchlauchtighed Prinds Carl af Hessen tog sig og, ved sin Nærværelse her, af Akademiet, saa at Akademisternes Antal ved den Tid beløb sig til 72 Personer, hvoraf nogle allerede som Academister avancerede til Under-Officerer ja til Secondlieutenanter. Vel logere de omkring i Byen, men Opsigt over deres Opførsel kan man dog her bedre have end i en Stad som Kiøbenhavn. Timerne ere saaledes inddeelte. Daglig holdes to Timer om Formiddagen Forelæsninger over Mathesis pura, Fortification, Artillerie, Civil-Architectur og Statik. Den practiske Landmaalning læres for sig, og om Sommeren foretages deri Øvelse paa Marken. Hvo som har Lyst, Genie, og Tid dertil fra det øvrige, bekommer Undervisning i andre Mathematikens Dele samt Physiken. Hver anden Dag gives i bemeldte Timer vexelviis Undervisning i fri Haandtegninger og Landchart-Tegninger. Af disse sidste ere mig af Akademiet saa gode og fine Tegninger, efter Akademisternes egen nøiagtige Opmaalninger, forærede, i Anledning af en liden Præsent til Academiets

Side 184

Bibliothek, at det er en Fornøjelse at see dem. Om Eftermiddagen gives to til tre gange om Ugen fra Klokken to til fire Undervisning i Geographien og Stats-Videnskaberne, for saavidt Tiden tillader det fra benævnte Øvelser, som og i Historien, især Fædrelandetets, fra Kl. fire til sex gives tre Dage om Ugen Lectioner i det franske Sprog og to Dage om Ugen i at dandse og fegte. Alle øvrige Timer anvendes til Repetitioner. Foruden de mundtlige Examina holdes fire gange om Aaret skriftlige Examina, hvis Specimina glemmes under Forsegling i Skolens Archiv, efterat de forhen ere ekstraherede, bedømte og offentlig opslagne i Tabeller. Ved den Tid af Kongens Geburtdag, sidst i Januar, indbydes Generalitetet og de fornemste andre i Byen til at bivaane en høitidelig Tale af Professor Matheseos paa Academie-Salen, som endes med en General-Examen, der continuerer nogle Formiddage efter hverandre. Academisterne ere inddeelte i Classer og Divisioner; ligesom enhver avancerer, stiger han i dem, som man kan see af den opslagne Tabelle, i øvrigt søger man at bibringe de Unge baade fornuftige og militaire Principier, de blive og holdte til ordentlig Kirkegang. Straffene lempes efter Om-

Side 185

stændighederne og man betiener sig saavidt muelig af den gieldende point d'honneur for det første.

Tre Aar er den sædvanlige Cursus eller Informations-Tid for enhver. Denne ubehagelige Anmerkning maae jeg dog ved alt dette tillige giøre, at jeg har kiendt saare faa Academister, som siden enten til Nytte eller til Fornøielse har betient sig af det lærte, og ønsket dem, som qvæles af Kiedsommelighed, helst paa Landet, hvor de fleste komme hen, Lyst til ved Tegninger af Landets smukke Udsigter, Landmaalingen, Veies Istandsættelser, og ved nogen Læsning og Musik at forskaffe sig Tidsfordriv, som paa eengang giver Nytte, Ære og Fornøielse.

Den Standsning, Akademiet nylig har faaet ved Krigs-Uroelighederne, hæves vel igien. I den Vinter, jeg tilbragte i Christiania efter min Ankomst der fra Kongsberg, lagde jeg Merke til, at en Real-Skole sammesteds vilde have usigelig Nytte, ei allene for Stadens Indvaanere, men for hele Landet, jeg merkede og, at en saadan Real-Skole der kunde oprettes, at den kunde saavidt forenes med den latinske og mathematiske Skole, at Skolarerne af den første kunde tillige have Nytte af de

Side 186

sidste Skolers Lærere, og Skolaterne i de sidste, tillige kunde betiene sig af Lærerne i den første, hvorved der baade blev spart, og en borgerlig Eenighed vilde forfremme det hele. Jeg udførte min Plan til en saadan Skole-Anstalt i alle sine Artikler, skrev den gandske færdig til Trykken og fandt Eftertænkendes Bifald, men min Bortreise og Uformuenhed til selv at giøre Forlag, hindrede mit Forsæt, dog blev et kort Indhold deraf indrykket 1777 i et periodisk Skrift, jeg da lod udgaae i Christiania. Først skulde der være en saa kaldet Børne-Skole, hvorudi det kunde læres, som savnes i de sædvanlige Børne-Skoler at være i fuldkomne, og det førend Børnene endnu bestemtes til nogen vis Stand; men kunde de sædvanlige Skoler saavidt forbedres, behøvedes ingen her. Hele Resten af Stiftelsen skulde være for det meste en Slags Forberedelses-Skole, hvori kun de Kunster og Videnskaber skulde fortsættes, hvortil her eller andensteds i Landet ikke er nogen fuldkommen Anstalt eller Leilighed, og af de andre kun saameget læres, som behøves for at beredes til den Stand og Profession, Lærlingen har bestemt sig til. Saaledes skulde de, som have bestemt sig til Bergværks-Væsen, kun lære de Videnskaber, som bør tiene

Side 187

til Grund og Hielp for de egentlige Berg-Videnskaber, hvilke siden læres paa Kongsberg; de, som vare bestemte for Kiøbmandsstanden, tractere Geographien, visse Fag i de oeconomiske Videnskaber og Naturhistorien til at kiende Kunst og Natur. Producternes Frembringelse, Bogholderiet ic.; de, som skulde til Søevæsenet, ogsaa Geographien og den Deel af den anvendte Mathematik, som behøves i Styrmandskunsten; den militaire Ungdom noget af alt, som kommer dem til pas i det daglige Liv og ei egentlig vedkomme dem som militaire, f. E. det Oeconomiske og Physiske; de, som i den latinske Skole ellers tractere lidet andet end de lærde Sprog, ville her baade lære noget nyttigt og behageligt imellem deres Hoved-Studium, saa og faae en Forsmag paa hvad de ellers i Kiøbenhavn kunde faae fuldkommen Leilighed til at lære; ja Indretningen skulde og strække sig til Professionisterne i Stæderne og til de ringeste, civile og geistlige Betientere paa Landet; her skulde en Skoleholder lære lidt Geometrie, Gartnerie, og det almindelige om Verdens Dannelselse, Løb og Historie, en Klokke eller Degn paa Landet, om han har Lyst og Genie til at giere mere end synge, Instrumental-Musik, at

Side 188

aarelade og forbinde Saar, men ikke saa meget af Medicinen, som tiener til at bevare Sundheden. Men hermed nok om et blot Project.

7). Om Bog- og Kunst-Samlinger, samt Videnskabernes Dyrkelse.

De tvende skionne private Bibliotheker, som afgangne Stiftamtmand Storm og Biskop Nannestad her eiede, ere nu ved Auctioner adsplittede i den vide Verden. Den førstes bestod af 2712 Værker, hvoraf nogle indeholdte mange Volumina, f. E. le journal des sçavans allene 273 Bind, saa man omtrent kunde regne 9000 Bind. Her vare Bøger i alle Fag, deriblant nogle meget kostbare formedelst de mange Kobbere, og de fleste smukt indbundne med Eierens Vaaben paa Bindene. Stiftamtmanden skal have været sindet at give baade sit Bibliothek og den derhos værende Kunst- og Natural-Samling til offentlig Brug; han var patriotisk nok dertil, men hans forfaldne Sager og hans Død hindrede det. Salig Biskop Nannestads Bibliothek bestod af 10190 Bind, hvoriblant mange adskillige Tractater i eet Bind, de Theologiske, samt de der i nogen Maade dertil kunde regnes, udgjorde den

Side 189

største Deel, der var 1349 Bind allene af theologiske Dissertationer. Det smukkeste private Bibliothek, samt Kunst- og Natural-Samling paa nærværende Tid i Christiania er Hr. Etatsraad Ankers, de beste og nyeste Franske, Engelske og andre udenlandske Skrifter findes her, f. E. le grand dictionnaire encyclopedique, og de fleste smukt conditionerte. Hans Natural-Cabinet fremviser en Mængde af de smukkeste Marmor-Arter, Laxver og smukke Mineral-Stuffer; hans Kunst-Cabinet skionne physicalske Instrumenter af Engelsk Arbeide, hvoriblant en prægtig Electricer-Apparatus; et stort Cabinet fremviser Malerier af berømte Mestere, saasom den døende Dido, nogle af Rubens, nogle Basreliefs i Gips, troelig poussierte efter Originalen i Domkirken i Pisa: han har og en smuk Samling af Kobbere. Saavel her som overalt har Hr. Etatsraaden baade i Tingene selv saa og i deres Opstilling og Anordning viist saadan Smag og Indsigt, som gjør ham Ære, og derved bidrager til Stadens Seeværdighed endog af Fremmede. Til offentlige Bibliotheker har man hidtil ei kunde regne andre end den mathematiske Skoles, hvortil Capitain Döderlein skienkede 260 Bind og Oberste von Heide 457

Side 190

foruden hans mathematiske Instrumenter. Cathedral-Skolens Bibliothek bestaaer kuns af 328 Bøger, hvoriblant nogle ere forærede af det Kongelige Herskab. En Præst paa Landet gav allerede Aar 1649 et Lexicon Calipini og Scapulæ samt Etymologicon Coldingii til Skolen, og bleve disse tre Bøger med smaae Jernkieder bundne fast til deres Sted, men de deserterte alligevel, dog for nylig indfandt sig den eene igien paa en Auction, hvor den blev attraperet og af Kiøberen igien givet til Skolen. 1777 udgav jeg i et periodisk Skrift i Christiania, en Afhandling om Nyttens og Maaden at faae oprettet en offentlig Samling af Bøger samt Naturalier og Konst-Sager; jeg gjorde derved Tilegnelse paa Christiania med en Opmuntring. Afgangne Hr. Cancelieraad Deichman, som havde et godt Bibliothek og Samling af Curiosa, og ingen Børn, tænkte i sin tiltagende Alder, hvorledes han dermed kunde tiene det Almindelige; han raadførte sig med andre. Da han kom over min Afhandling og yndede samme, yttrede han Attraae at tale med mig; Reisen var besluttet af mig i Selskab af en fælles Ven, som besøgte mig, men nogle Forretninger og den slette Aarstid nødte mig til at opsætte den

Side 191

paa nogen Tid; imidlertid døde han, uagtet dette ubehagelige, fornøier det dog mig og enhver Patriot, at han har testamenteret sine Samlinger til et offentlig Bibliothek, Natur- og Kunst-Samling i Christiania, derhos til en Bibliothecarii Løn 50 Rdlr. og Bøgernes aarlig Forøgelse, hvilket ei allene er confirmeret af Hans Kongelige Majestæt, men endog tillige sørget for en smuk Indretning, saa Bibliotheket efter sin Størrelse i Pynt og Anordning er langt smukkere end mange andre langt større. Den testamenterede Samling bestod af 6363 Bøger, hvoriblant kostbare Værker i mange Bind, f. E. Dictionnaire Encyclopedique, les Memoires des Academies de Paris, de Berlin &c. les Antiquites de Montfaucon &c. og iblant bemeldte Bøger 271 Manuskripter. — Af løse Charter 122, deraf 74

tegnede. Af løse Kobbere 36, og 33 Diplomata. 68 Physicalske Instrumenter og Antiquiteter, 275 Mynter, hvoraf 80 Antike og 90 af Guld. 800 Mineralier, 191 Conchylier, foruden endeel Curiosa af Dyr- og Planteriget. Siden har afgangne Justitsraad og Auctions-Directeur Bartholin legeret sin Bogsamling til Bibliotheket; det var at ønske, at

Side 192

flere vilde efterfølge. En Catalogus over det hele er allerede trykt, men ei publiceret. Efter Fundazen er det kun Byens Indvaanere tilladt at laane Bøger af Bibliotheket, vel! om enhver betiente sig deraf til noget mere end blot Curiositet. Det staaer aaben to Timer hver Mandag og Tirsdag Eftermiddag, og Hr. Conrector Rosted forestaaer det som Bibliothekar; han har udgivet en Beskrivelse om et der værende rart Haandskrift. Bogtrykkeriet har, som det eneste, derved en Herlighed. Den forrige S. C. Schwach, fød i Pommern, men oplært i det Kongelige Bogtrykkerie i Paris, viiste ved at trykke mit Franske Poema Lucile, at han kunde trykke Fransk. At man har kunnet trykke hele Ark Dansk med smaa Stiil, dertil har jeg gjort mit, da jeg der lod trykke min Beskrivelse over Spydeberg Egn og Sogn. Uden at regne Papiret, kostede mig hver Octav-Ark deraf med grov Cicero-Fraktur tre Rdlr. og af Corpus Fraktur fem Rdlr. Arket, Oplaget til 300 Exemplarer; af den vedsoiede meteorologiske Calender kostede Arket otte Rdlr. Boghandlingen her vil intet sige. Uagtet een har exclusiv Kongelig Privilegium derpaa, kan han dog ei benytte sig deraf ihenseende til lærde og meget kostbare Værker, og er derfor blot det

Side 193

Commissionair; thi der skal nogen Formue og Boghandler-Routine hertil. Hr. Studiosus Schulze oprettede engang et lidet Læse-Selskab og bemeldte Boghandler Hr. Dyrendal holder et lidet Læse-Bibliothek af Modens Lecture.

I Aaret 1762 begyndte man her at udgive Tidender under Navn af Intelligenzblade, hvoraf eet udkom ugentlig og et allene vedvarer endnu, men og for nogle Aar siden forøgedes fra et halvt til oftest et heelt Ark. De Landet vedkommende Forordninger og offentlige Placater indtage det første Sted, siden lutter Avertissements, og tilsidst Efterlysning om Tyverier og bortkomne Sager, forhen begyndtes med smagløse Historietter, i hvis Sted Professor Strøm og jeg forgiæves foreslog andre Stykker, hvortil da siden ei blev Plads. Af Maanedsskrifter udgaves fra dette Bogtrykkerie i Aarene 1760 til 1764, et oeconomisk Maanedsskrift af den da værende Provst D. Holmboe; og Biskop D. Nannestad udgav og fra samme Bogtrykkerie et Ugeskrift Aar 1760, meest af theologisk Materie. 1777 udgav jeg sammesteds et Maanedsskrift, meest moralsk Indhold og paa eget Forlag. Det følgende Aar indbød jeg ved en trykt Plan til Medhielp

Side 194

i et Ugeskrift under Navn af Betragteren, men der meldte sig hverken Medhielpere eller Snbskribentere. Aar 1782 udgav Hr. Studiosus Schulze et physicalsk Ugeskrift og Aaret derpaa en saa kaldet Aarbog af samme Indhold, som han siden continuerede i Kiøbenhavn. Af adskillige her værende Forfatteres trykte Skrifter kan som passeligst erindres Christen Stephensen Bang, siden Præst i Rommedal, hans Beskrivelse over Christiania, som udkom i Quarto 1651, meest af stræng moralsk Indhold, f. E. „Superbia er den anden Hovedlast, som i denne Nordens sidste Grund-Suppe synes alt formeget at have taget Overhaand.“ Han skrev siden en Catechismi Forklaring i to til tre Qvartanter. Noget langt lærdere, vidtløftigere og interessantere vilde man have faaet i vor Tid, havde Hr. D. Friderich Nannestad, forrige Biskop her i Stiftet, faaet hans Norvegiam sacram et quadripartitam udgivet, før han døde. Han gjorde mig den Ære, da jeg endnu var Student, at fortælle mig hele Indretningen dermed. Den første Bog skulde indeholde alle navnkundige Norske Geistliges

Levnet, saavidt man kunde have dem fra første Middel-Alderens Tid; navnkundige Helgene og Munke

Side 195

skulde ei heller savne deres Sted. Den anden skulde beskrive alle geistlige Steder, være sig Kirker, Klostere, Skoler, Hospitaler, og hvad deres Stiftelser vedkomme. Den tredie alle hellige Dage og Tider fra Oldtiden til nu, og endelig den fjerde alle Religions Skikke fra fordum Dage til vore Tider. Han viste mig og adskillige Collectanea, noget paa Latin, men det meste paa Dansk; han bad kort efter om Bidrag til dette Skrift af Stiftets Geistlige, som han fik en Deel af; men hvor noget eller alt er kommen hen efter hans Død, derom er intet vitterligt. Skade, at det saaledes er forloren. Disse Efterretningers Skiebne, samlede af en saa lærd Biskop, kan afholde andre fra siden at levere Efterretninger til dem, som ere af mindre Anseelse, og kun kan lade haabe mindre, hvoriblant jeg regner mig selv. Biskopen klagede, at han formedelst hans Visitationer, hvori sielden noget undgik hans Opmærksomhed, da han selv directe inqvirete og besluttede, og formedelst Bryderier af de Geistliges Stridigheder, at han hverken kunde have megen Tid til at bruge sit Bibliothek eller at være Forfatter; først med den høie Alder overgav han sig til Hvile. Vor berømmelige Biskop Schmidt har vel ei udgivet meget, men hans Talegaver

Side 196

savnes igien hos de fleste geistlige Forfattere, endskiønt han er svag af Helbred. Blandt andre Lærde har Grev von Schmettau i Aaret 1765, da han her var commanderende General, udgivet tre Octav-Bind paa Dansk under Titel af Militair-Bibliothek, i hvilket Officiererne gives adskillige nyttige Underretninger, deres Stand vedkommende. Vor berømmelige Poet Tullin var her Raadmand, Told-Inspecteur og Participant i en Spiker-Fabrik. Venner nødde ham ofte til at rette sin Levemaade efter deres, hvilket ei altid var gavnlig for hans svage Constitution. I Ungdommen studerte han Theologien, og som en Bisag de smukke Videnskaber, hans rene Sæder var ham baade efter Grundsætninger og Natur egne; hans May-Dag gjorde ham først bekiendt som Poet. Jeg tog mig den Frihed, medens mit Ophold her, at oversætte den paa franske Vers, af samme Versart som Originalen, og da det var egentlig et Bryllupsvers til Hr. Morten Leuch og Jomfrue Mathia Collet, og denne Dame længe efter hans Død traadde i Ægteskab med Hr. Etatsraad Bernt von Anker, overgav jeg denne Oversættelse med en passelig Tilskrift efter de nye Omstændigheder til dette nye Ægtepar, men den er aldrig

Side 197

bleven trykt. Hvo kiender ei Tullins Priisdigte om Søefarten og Skabningens Ypperlighed; alt hans øvrige Arbeide kom først ud i en Samling efter hans Død. Den Leilighed, jeg havde til at kiende Hr. Tullin, gav mig og Anledning til at lære at kiende Frue Etatsraadinde Feddersen, som dyrkede Sprog og Videnskaberne, hvilket Moden kuns tillader Kiønnet incognito; hun oversatte Goldonis Comedie Pamela paa Dansk. Skiønt jeg er nogle Mile fraværende fra Christiania, og maaskee lettere kunde have udgivet mine Skrifter i Kiøbenhavn, har jeg dog udgivet følgende Sager ved Trykken sammesteds: 1) Et episk Digt paa Fransk under Titel af Lucile ou l'étudiant infortuné 1762. 2) Maanedlige Afhandlinger i Hensigt paa det sande, nyttige og behagelige 1777. 3) Spydeberg Præstegields og Egns Beskrivelse med Kobbere, over to Alphabeter 1779. 4) Bilagene dertil 1780, hvoraf eet foraarsagede mig et meget krænkende Tilfælde, saa overmaade betydeligt, at det næsten var utrolig, men som jeg dog aldrig har bekiendrgiort. Mine øvrige Skrifter har jeg ladet trykke i Kiøbenhavn og Berlin, smaa Sager regner jeg ikke. Lærde Selskaber har aldrig været her, men et oeconomisk Selskab under Navn af det Aggers-

Side 198

husiske patriotiske Selskab kom i Stand for nogle Aar siden; det har sine Love og Vedtægter, og udgiver aarlig Præmier baade for theoretiske og practiske Materier, hvortil Medlemmerne, hvis Tal er med Tiden voxet til henved hundrede, give fem Rdlr. pro Persona aarlig.

8). Om Levemaaden og de offentlige Forlystelser.

Mund-Arten her er angenem og reen, ja det danske Sprog tales ingensteds i de danske Stater saa reent, naar man fraregner nogle faa norske Ord, som har faaet Havd. Levemaaden er temmelig indgetogen, og blant den gemene Mand finder man finere Sæder, end man skulde formode i en Stad saa langt fra Residenzstaden. Maaskee at Omgangen hos de Fornemme arter noget for meget ud i det Ceremonielle; en Standsperson har for Ex. naar han begiver sig ud i Byen meer at iagttage end enten i Kiøbenhavn eller andre store Stæder. Det skikker sig ei her for en Dame, som i Kiøbenhavn, selv at gaae i Kramboderne, men en Tiener eller Pige maae hente Varene hiem at hun kan bese dem. Ved Brylluper og Barsnedaab

Side 199

maa næsten alle kiøre i Karet, endskiønt Veiret kan være godt og Gaderne tørre, endog om Vinteren i Sneen kiører man sielden anderledes en Visite, undtagen man reiser uden Byen. Lysten til at figurere ere Kiøbstæderne saa naturlig, at man ei kan tillægge dette Sted meget mere af den end de fleste andre; man gjør sig en Ære af patriotiske Udtryk og Følelser, men om man og er eenig i Maaden at vise dem in praxi, det er et andet Spørgsmaal. Man har for nogle Aar siden begyndt ved nogle Høitideligheder at bruge en National-Dragt bestaaende i sorte Kioler og hvide Veste, og Fruentimmerne ere ganske hvide. Fremmede, især udenlandske, forsøge ofte Lykken her; de pleie at nyde Høflighed og Beviser paa den norske Giæstfrihed, man berømmes derfor, men man kan og blive criticeret. Det er saa naturlig, at en Fremmed, som uden at være kiendt før, enten for ondt eller godt, præsenterer sig strax fra sin beste Side, bliver antagelig hos enhver Ædeltænkende, da man derimod tilfulde veed alle en Bekiendters og en Vens Svagheder. I gamle Dage vare de tætte Giæstebudde i fuld Mode, hvor man enten man vilde eller ei, maatte gjøre Beskeed i ubeskedentlig Drikken. Den megen Drikken ophørte, men de mange Retter

Side 200

bleve længe ved, indtil det nu er med Maade og uden Tvang. Kortspil tager en god Tid bort i Selskaber, det bruges baade til Tidsfordriv, (hvilket Ord er dog altid kommen mig noget skurrende for, da man ei behøver at drive Tiden bort, den løber af sig selv,) og som et Præservativ mod ubetydelige Discourser, og det som værre er, mod Bagtalelser, da man tilforn, ligesom endnu blant gemeen Mand, sladdrede hele Timer bort snart om andres menneskelige Svagheder, snart om løse Rygter og Snak, snart om Huus- og Nærings-Sager, som man tvertimod burde lade hiemme. De som have lagt sig efter smukke Videnskaber og Konster gjøre vel i at faae dem i Mode endog i Selskaber. Jeg vilde gjerne anføre noget interessant om det her værende Frimurer-Selskab, som har længe været her under Navn af St. Olai Loge, og nylig har faaet et stort og smukt Huus til sine Forsamlinger; men da jeg ei er Frimurer, kan jeg ei melde videre, og var jeg Frimurer, var det mig ikke tilladt at melde meget derom; nok det har et anseeligt Antal af Medlemmer eller Brødre endog nogle af geistlig Stand. Da jeg var her Vinteren først i Aaret 1764, opstod her et lidet Selskab under Navn af det tænkende Væsen. Planen var

Side 201

var først baade theoretisk at indføre nyttige Betragtninger i Ugebladene eller Byens Tidender; men da de udartede til Kritiker endog over de Geistlige, syntes disse ei derom, saa og practisk i visse

Samlinger og afpassede Tegn. Som en qvasi profan, fik jeg ei mere at vide; Siden kom der Ueenighed i Plan og alt, saa det hele tænkende Væsen slog sig næsten i egentlig Forstand fra hverandre. Saadanne Forsamlingssteder, som Caffeehuse ic. i de større Stæder, hvor man sans façon kan mødes og tales ved, læse Tidenderne og overlægge Handels- og andre Anliggender, gives her ikke, men behøves ei heller synderlig: de her værende Clubs ere gjerne kuns Spille-Selskaber, som endes med et Maaltid. Foruden smaa private Concerter holdes og ugentlige offentlige Concerter deels paa Raadstue-Salen, deels i Hr. Collets Sommer-Huus, da endog Virtuoser blant Fruentimmer undertiden lade sig høre baade i Instrumental- og Vocal-Musik. Baller gives sielden uden i sluttede Familie-Selskaber. Grev Schmettau indførte 1764 Smagen for Skuespil, da man forhen ansaae det for en usømmelig, om ikke uchristelig, Tidsfordriv at være Tilskuere end sige selv at være Skuespillere; derimod har man siden gaaet saavidt,

Side 202

at endog Standspersoner indbyrdes har opført Skuespil og selv ageret; men da indlod man ikke gjerne andre Tilskuere end dem, som vare af Selskabet. Kort forhen havde nogle andre unge Mennesker, dog sielden Fruentimmer, opført Comedier og det gratis, men deels deres Foresattes Forbud, deels Omkostningerne nødde dem til at holde op. Nu have mange ønsket ligesaavel et National-Theater som et National-Academie, men Politici vil ei raade til, at et saadant Land faaer sligt for sig selv, eller rettere Hoved- og Residenz-Staden er ikke derfor. Jeg har kiendt dem, som har ønsket sig boesiddende i Kiøbenhavn blot for Skuespillenes Skyld.

9). Om Aggershuus-Fæstning og Opslo eller gamle Byen.

Aggershuus er egentlig en Bierg-Fæstning, men dog ei synderlig høiere end andre Fæstninger, undtagen paa den Syndre og Vestre Side, alle dens Volde ere beklædte med kantede eller sprengte Stene med Jord oven paa; Glacien af Jord, den kan bestryge de i Linier derfra gaaende Gader i Byen; den paa den anden Side af Havnen liggende Ekeberg er

Side 203

altfor høi saa og noget for langt borte til, at man derfra har sig noget at befrygte, men dog et vel kan lade være i en Fiendes Disposition. Allerede 1310 blev Aggershuus første Gang beleiret af de Svenske, 1567 to Gange i eet Aar, den sidste Gang i atten Uger, men forgiæves. 1717 var Kong Carl den Tolvte selv derfor, havde Staden inde, og lod Fæstningens Vandrender afskiære, det var om Vinteren, og han maatte forlade den. 1763 saa jeg endnu nogle Rudera af nedskudte Steder. Slottet er gammeldags, bestaaer af tre Etager, hvor i den første Sal Oberhofretten forhen holdtes, her er og Kirken, i Fløibygningen ere Korn-Magazinerne anlagte. Dette Slot præsenterer sig smukt langt fra med sine to Taarne, som dog tilforn have været høiere, i det ene er Seierværket; man seer, hvorledes den tilforn præsenterede sig paa en stor Guld-Medaille, som Kong Friderich den Tredie lod slaae, da han her blev hyldest. I den udvendigere Deel af Fæstningen, dog inden for Voldporten, er en Samling af Huse, som kaldes Hoved-Tangen, og derved en smuk Allee af Løn-Træer.

Opslo, skal egentlig hede Aslo af As, genitivus af A en Bæk og Lo et Sted, hvor

Side 204

Vandet løber ud, men kaldes gemeenlig Gamle Byen, ligger saa nær under det høie Ekeberg, at man mange Maaneder faaer lidet at see af Formiddags-Solen, ellers paa et frugtbar Sted. Før maae denne Bye have strakt sig længere hen mod Aggers Elv, da den var langt større end nu, og havde fire Kirker. Den er anlagt Aar 1060, og har siden længe været nogle Kongers Residenz. Biskop Nicolaus lod i følgende Seculo her en Mynt slaae Hertug Philip til Ære. Paa den ene Side sees et ziirlig Kors, og

Roser med den Omskrift: Moneta E. Asloensis, paa den anden Hertugens Billede i hans Ungdom, omgivet med en Rosenkrands, med de Ord omkring: Philip. Dux Norvegiæ. St. Halvaderi Kirke var den fornemste, om denne Skytshelgens Skiæbne har jeg meldt ved Drammens Beskrivelse, hvor han døde som Martyr; den 14 May kaldes Halvors Voku det er: Pervigilium Halvaderi, og i en 1519 trykt Norsk Missali finder man en Bøn af saadan Begyndelse: Sanctus Martyr, tuus Halvaderus, qvæsumus, domine! nos ubique lætificet &c. Der var ni Altare i denne Kirke, hvoraf enhver havde sine visse Indkomster af liggende Grunde, desuden

Side 205

vare ni Præbender legerede til denne Kirke fra bortliggende Egne. Af dette og mere levede rundelig tolv Canonici, deres tolv Vicarii, som alle her residerte, og tyve andre, som ei vare forpligtede til at boe her. Af saa mange Lemmer bestod Kapitlet, hvorfor Kirken var Dom-Kirke. Man har og bruger endnu ved Christianiæ Consistorium, som er et Levning af forrige Capitul, det gamle Capituls Segl. Jeg lod det stikke i Kobber til den tydske Udgave af disse Reise-Anmærkninger, man seer Halvaderum holdende en Møllesteen med den deri bundne Strikke i den ene Haand og en Piil i den anden med den Omskrift: Secretum Capituli Asloe. Ei allene St. Halvaderus var her prægtig nedsat, eller som det da kaldtes, skriinlagt, men endeel Konger bleve og her begravne. Den anden Kirke var St. Mariæ, som i Begyndelsen kun var et Capel, som Kong Haagen stiftede, der var og et Capitul og Canonicat under Titel af Provstie, enhver af dens otte Altare havde sit visse Gods og dertil en Præbende. De to andre Kirker vare Kors-Kirken og St. Clemens Kirken, hvilke ligeledes havde meget Gods og mange Præbender. Ved Reformationen bleve alle disse Herligheder mestendeels fordeelte

Side 206

paa geistlige Embeder, men meget ulige. En vis Canonicus, ved Navn Hans Olsen, havde Aar 1521 optegnet alt det Gods i en Bog, som siden bar Navn af den røde Bog; da mange saadanne Documenter gik forloren i den svenske Krig 1560-1572, lod Kong Friderich den Anden en Befalning udgaae til Canonici i Opslo, at de skulde give Præsterne Fortegnelse af den røde Bog, især af det Gods, som har hørt dem og Kirkerne til siden Aar 1401. Disse Fortegnelser befindes nu i Stifts Archivet, men man veed ikke, om den røde Bog nogensteds nu omstunder findes in originali. Aar 1624 brændte hele gamle Byen af, undtagen Biskoppens Residenz og nogle Huse, dog har mange Rudera af de gamle Kirker længe holdt sig, som efterhaanden ere tagne bort til Bygninger, Veies Forbedring o. s. v. ja man skal ved Veien til Christiania endnu have fundet store Stykker Skriversteen med Inscriptioner paa. Det er uforsvarligt, at vore Antiquarii ei i Tide har undersøgt disse Merkværdigheder og aftegnet dem, det lader ogsaa heri, som vi gjøre store Bekostninger paa Studeringer ei for at nytte og bruge dem siden, men kun for at slippe vel fra Universitetet. Om det her værende Hospital har jeg før meldt, dets Kirke er tillige Kirke for

Side 207

Opslo Menighed. Biskoppens Residenz er mere stor end anseelig. Det Hr. James Collet tilhørende Alunværk ligger ei langt herfra, længere mod Synden, faaer sin Alun-Schiefer af det tæt hos liggende Bierg Ekeberg, og leverer aarlig 500 Tønder Alun. Den udludede Alun-Schiefer forandres til en incarnat rød Gruus, som bruges nu meget til at male udvendig Træhusene istedet for Bruunrød, men den maae udbrændes først. Til Slutning maae jeg erindre, at Christiania fire Aar efter den blev bygt, nemlig i Aaret 1630, blev hiemsøgt af Pest, og Præsten Thomas Laugesen den sidste, som døde af 1300; en Beretning efter en Inscription i Totens Kirke.

Beskrivelse af det Landlige i og omkring Christiania.

Her vil jeg først forestille Egnens Beliggende og Udsigt, derpaa dens naturlige Frembringelser og Landhuusholdning, og endelig de fornemste Avls- og Lystgaarder deromkring.

Side 208

1.) Egnens Udsigt og Beliggende.

Var jeg Poet, vilde jeg besiunge Udsigten, var jeg Maler, vilde jeg aftegne den, og som Reisende tage mig den nøiagtigste Plan deraf til en behagelig Erindring; men til at forestille sig det ret, vilde jeg saa at sige, føre min Læser høit op i Luften og sætte ham paa Bierget Ekeberg, som paa Tindingen af et Tempel eller Beskuelses-Sted; og paa eengang vise ham alle de Herligheder; men da jeg ei kan saaledes vise det virkelig, faaer man nøies med en kort Beskrivelse. Hvad jeg har sagt om Udsigten fra Paradis-Bakken i Lier, finder og her Sted, med den Forskiell, at hist sees mere af den blotte Natur, men her meer af Lystgaarde og andre Bygninger samt en heel Stad. Hist var alt mindre udstrakt, og meget, især af det længst bortliggende, utydelig; her strækker det flade Land sig langsom op til de omliggende Bierge, og næsten hver Gaard er synlig; men denne Egn forekommer endnu mere her end der Tilskuerne som et Landkort. Et Perspectivstykke, som viste dette majestætiske Syn i Tegning eller Malning med den Flid og Nøiagtighed, som Hr. Capitain Bang nylig har viist i sin Tegning af Egnen ved Fridrichs-

Side 209

drichstad, (som er dog een af de mavreste og platteste Udsigter her i Landet) vilde overmaade recommendere sig; men her er stor Vanskelighed, thi en troe Tegning af det hele, ved Camera obscura eller andre Perspectiv-Midler blev ikke anderledes at ansee end som et Slags topographiske Charter, hvor alt forestilles halv i Plan eller i den saa kaldte Fugle-Perspectiv, (à vue d'oiseau) og da vilde alle Gaarde og Huse med de andre Kunsters Formaal blive yderlig smaa, og mere ligne en Plan end en Prospect-Tegning, som alt kommer af, at Tegneren her er saa høit i Veiret og Formaalet saa smaat at see her, i den store Afstand. Dette har vel Hr. Professor Paulsen lagt Mærke til, da han var her, og derfor nok i det lavere og nærmere, som Landskabsmaler, optaget de bekvemmere Udsigter til at tegne. Men til Sagen:

Man seer Christiania ligge i nærmeste Slette, adskilt fra gamle Byen ved Bugten Børnevig, en klippig Odde gaaer ud mod Sydvest, hvor Fæstningen hæver sig; i Fiorden seer man neden for sig Hoved-Øen, hvorpaa var før et Munke-Kloster, nu en Bondeggaard, og Artilleriet har sin Exereerplads paa Øen; flere mindre Øer sees længere

Side 210

borte mod Synden; og i Sydvest opløfter det fieldagtige langstrækkende Næsoddens Land sig, hvortil Overfarten er tre Fierdingvei fra Christiania; den deilige skovbevorne Ladegaards-Øe strækker sig ud mod Westen, derhen gjør man Lysttourer til Vands fra Byen, og imellem den og de bemeldte mindre Øer sees Skibene gaae. Jeg vil ei opholde mig med de længere bortliggende Øer og andre Formale. Over Land mod Westen seer man de takkede Bierge to Mile herfra; (hvorom jeg har meldet paa Reisen fra Asker hid) i Northwest opløfter Boxen-Bierg sig, bag hvilket det prægtige Bogstad ligger, længere mod Nord Blindern-Berg, og i Nord Grefsen-Berg, imellem de to sidste sees en Aabning, hvorigiennem Aggers-Elv nedflyder fra en stor Søe. Mod Nordost gaaer den flade dyrkede Egn i en lang Frastand langt op, indtil nogle Bierge begrændse den, og Gieller-Aasen sees over dem igien; hvorfra den store Vei nedkommer fra Trundhiem og Oplandene; hernæst aabner sig til Siden en lang Dal langs med Rhynergene mod Sydost, hvor Vinterveien gaaer ned fra Østlandet; kun bag ved

Tilskueren er Udsigten indskrænket af Skovene, hvorigiennem Landeveien sees i lige Linie giennemhug-

Side 211

get, som en Allee, der ved Enden burde have en Obelisk eller et andet Formaal. Altsaa ligger Christiania og Egnen deromkring som i et Amphitheater, omgivet med Bierge, anseelige af deres Høide og deres Gran-Skove; og fire fra dem nedflydende Aaere og Bekke samle sig og nær Christiania for at gaae ud i Fiorden. Jeg vil siden gjøre Excursioner med Læseren paa denne af Lystgaarde, Lunde, Haver og Enge, prangende Slette.

2). Egnens naturlige Beskaffenhed og Frembringelser.

Da Egnen ligger lavt, omgivet med Bierge paa Nordre Kanten, derimod aaben mod Synden, hvor Havet eller Søen gaaer til, er her sædvanlig mildere men og tungere Luft end længer op i Landet, derfor gaaer og Sneen snarere bort om Waaren her end der, og jeg har ofte mærket, at Thermometret i Kulde viser et Par Grader mindre Frost end paa Landet, hvor jeg boer. Warmen om Sommeren tempereres vel noget af Søen, men derimod forøges igien ved Reflectionen af de omsluttende Bierge, og ved den sorte Skalberg, Jordarterne bestaae af, og da denne paa de fleste Steder sav-

Side 212

ner Vædske, behøver Jorden de fleste Sommere al den Regn, den kan faae. Ved de under Biergene svævende Dunster har man her ofte Særsyner i Luften, hvoraf jeg vil beskrive eet paa min videre Reise fra Christiania, hvilket jeg efter Imaginationen har aftegnet. Da Biergene ere i en temmelig Afstand fra Byen og tillige langsluttende, kan man ei ligne den med Situationen af Bergen, og følgelig ei heller formode saadan Skyernes Brækning og Ophold under Biergene, hvilket ligesom i Bergen, vilde foraarsage ideligere Regnveir end andensteds. Egnen haver ellers Overflødighed paa rene og sunde Bande, hvorigiblandt ved nøie Undersøgning og Prøver ogsaa vilde findes mineralske; under Ekeberg er et meget klart og sundt Vand, som skal indeholde en alcalisk Jord; derom har man en Beskrivelse trykt i Christiania 1745, men den mangler chemisk Undersøgning.

Den frugtbare Jord er overalt skivrig, og bestaaer meest af en Schisto fissili, friabili Wallerii, her kaldet Skalberg, hvilken dels ved Luften, dels tillige ved Bearbejdning saa forvittres og smulnes, at den inden kort Tid bliver til en frugtbar Jord. Man bruger den haardere Art deraf til Muur, og sammes Gruus til at fylde Veiene med og at strøe i Havegangene,

Side 213

da hvid Sand mangler her gandske. Denne Skiversteen findes noglesteds hærdet til Slibestene for Rageknive. Ekeberg bestaaer af Alun-Skiver. I nogle haarde Skiver, som ved en mellemkommende jernschüssig Materie let kløves, har jeg fundet mange hvidagtige Indtryk, som enten høre til Oniscos blandt Landdyrene eller til Aphrodita blandt Søedyrene; Skiverfledsene strække sig fra Nordvest til Sydøst, og Lagene staae meest lodrette i Skursene. Da ogsaa Kalksteen udgjør det meste af Bergsødderne, er Skiverne her maaskee en ved Svovlsyre forandret Kalksteen, den er ofte opfyldt med Kiesboller og Terninger, og tæt ved Byen findes fingertykke lige Gange af Svovlkies i Skiverne; en halv Fierdingvei Nordvest fra Byen, har jeg i en Kløft af Skiverberget funden en fiin bruun Jord, af Anseelse som den bekjendte Engelske Jord til at polere med. I og omkring de ved Aggers Kirke nedsænkede, men forlængst forladte Gruber, finder man sølvhaltig Kobber-Erz, for hvis Skyld Gruberne for en 200 Aar siden bleve bearbejdede. Der findes og artige Stuffer af sølvhaltig terneagtig Blye og smukke Kobberkieser, men ofte ligesom indæltede i Jernokker, en Blyekalk, som bruges i Brunrøds-Fabriker for at

Side 214

give Brunrødet en højere Farve, ofte og Klumper af Jernokker, Vitriol, Kobberkies og Blye-Erz iblandt hverandre; de her fundne Qvarz-Chrystaller ere uklare; nogle Klipper ere indsprenget med smaae Granater; af de ovenfor ommeldte Bierge bestaaer Gressen-Berg allene af Granit.

Egnens Planterige vidner om dets milde Clima. Af Planter, som ikke, eller meget sielden findes, saasart man kommer en halv Miil op fra Byen, har jeg lagt Mærke til følgende: Crathægus-Aria, Asal-Træet, paa tydsk Mehlbeerbaum, paa fransk Trallier, ved Blindern og flere Steder, det smukkeste Træ, man vil see i Bosqvetter, og kan forplantes af Frøe, hvilket jeg har seet i Lund i Sverrig, saa og ved Afliqqere. Den her vildvoxende er med kløftede Blade, dog skal de med ovalformige Blade ogsaa findes her. Linde-Træer, men af langt mindre Blade end den Hollandske, Daphne - Mezereum paa Øerne; hvid Torn, Cratægus oxyacantha er jeg ei kommen over. I de fede Enge Medicago-foliata, (Linnei Høegræs) Medicago lupulina, Lathyrus pratensis, hvilke kunde avles i Kunst-Enge-

Side 215

ligesom Kleveren; Cistus oelandicus meget stor og frodig og drypper af Melk, naar man afbryder den; Linneus har kuns fundet den paa Oeland i Sverrig, og den er sielden i hele Europa; Echium, Buglossum, Sedum sexangulare, Chenopodium maritimum, og Triglochin maritimum ved Søe-Stranden og hvad man ei skulde tænke Ribes uva crispa, Stikkelsbær, men de ere nok komne fra de tamme. Astragalus-glycophyllus, vild Lakris, Verbascum Thapsus og Thymus campestris paa Skalborgene, Echium vulgare og Cynoglossum officinalis ved Agrene; Spiræa filipendula og Lepidium ruderales, (som forestiller det franske Løvverk) samt den forgiftige Bulme (Hyoscyamus) ved Giødselhobe, Asperugo procumbens og flere ved Giærdene. Jeg vil anføre tvende Beviis paa den dyrkede Jords Frugtbarhed. Man indbød mig engang i en Have uden for Byen, som i et Aars Tid havde lagt øde, for at bese en prægtig udenlandsk Plante, der forestillede en Pyramide med sin tre Alen høie, af gule Blomster paraderende, Stilk eller Stamme — og see! det var vor egen ellers vildvoksende Kongelys, Verbascum, som paa en feed Grund var voxen saa

Side 216

høit; videre: I en Haveseng eller Beed i Byen af 25 Qvadrat Alens Indhold saaede man en halv Pot Sukker-Erter, som kostede sex Skilling; man indsamlede deraf 2800 Ertes-Bælg, hvilke, fem Skilling regnet for hver hundrede, gav halvanden Rdl. Fordeel. Skjønt Staden consumerer meget Brænde, ere dog Skovene heromkring mere skaanede, end man skulde vente, helst da man paa Sletterne sielden seer andet end plantede Træer, men Skovenes sædvanlig bemidlede og indsigtfulde Eiende behøve ei som Bønderne at bringe Brænde derfra til Byen for derved at have Fordeele, og andre lære af Exemplet og egen Skade i Længden.

Om vilde Dyr er intet at erindre, da de mange Jægere forlængst har skrækket Vildtet bort. Ulve have i strænge Vintre ofte nærmet sig Byen. — Om Fiordens Fiske-Arter skal jeg melde paa min Søe Reise; man har forgiæves søgt at ernære Karper, derimod har man andre de fleste fersk Vands Fiske; endog nogle har havt Krebs i Damme. — Af Insecter, som der uden Tvivl findes flere af her end længere oppe i Landet, formedelst den mildere Luft og foranderligere Beliggende, vil jeg kuns melde om Bier. Det var først 1740, at man begyndte her med Bie-Avl, men kun lidt og efter den gamle

Side 217

le Maade, indtil man 1770 og følgende Aar endog hos Bønder lagde sig derefter, ei blot som Curiositet men og som en Næringsgreen, og begyndte med Magazin-Behandling og Aflegning uden at dræbe Bierne, alt efter Conferenzraad Fleischers Bie-Bog. Ingen er gaaet videre heri end Hr. Assessor Brochman; han havde allerede med sine første ti Stader usædvanlig Lykke. Et maadeligt vel overvintret Stade afgav hos ham to Sværme, hvoraf den første eller Forsværmen kom allerede frem

den 9 Junii og siden afgav to Heel-Kubber, udgiørende ni Potter klar Honning og et halv Pund Box, og desforuden fuldbygte tre og en halv Heel-Kubber hensatte til næste Sommer, og Eftersværmene bleve førenede og fuldbygte tre Heel-Kubber hensatte til Vinteren. Honningen adskilte han fra Voxet ved et tragtformig Fad med Hul i Bunden og overspændt med en Haardug, hvorpaa Kagerne lægges, da Honningen flyder igiennem ved en 20 Graders Varme. Siden opbygte Assessoren et Bie-Huus næsten 100 Alen lang, da hans Lykke med Bie-Avlen steeg overmaade; men en stræng Vinter og anden Uleilighed ødelagde næsten alle hans Stader, saa det lader som Lykken med Bier her i Norge er meget foranderlig.

Side 218

3). Landhuusholdningen.

Den, Bønderne bruge, er ikke forskiellig fra andre Egne, ja man begynder allerede en halv Miil fra Byen at drive Qvæget til Sætters. Foruden de Marke og Enge, som ere nærmest omkring Byen, og hvis Værdie nogle skattere til to Tønder Guld, ere just, med Hensigt til denne Nærhed af Byen mange Bøndergaarde i Aggers Sogn købte, der bruges af Byens Borgere, ikke at tale om Herregaarden Tøyen. Alle disse Eiendomme kaldes Avlsgaarde, Lystgaarde, og de mindre Lykker. Den mindste Deel, som Økren, beboes stedse af Eierne, men de fleste, især Lykkerne, ere kun til Sommer-Ophold for Eierne, hvis Familie der holde da Huus, og Mændene reise undertiden til Byen i deres Embeds-Forretninger. Andre komme kun om Sommeren til deres Lykker i et kort Besøg; om Vinteren har gemeenlig en Huusmand Opsigt, og hans Familie er der eller i Nærheden boesat, eller og er der ingen, uden det maatte være et Menneske for at afværge Tyves Indbrud, da det Par Heste og Køer, som om Sommeren holdes der, holdes om Vinteren i Byen. Andre have et Stykke Eng med en Lade

Side 219

Lade derpaa, og et Værelse der i Enden, andre leie sig et saadant Sted, eller og en Tid om Sommeren logere sig ind, endog hos Bønder. Saaledes nydes i saadan en Stad Sommerens Behagelighed langt bedre og bekvemmere end i en Stad som Kiøbenhavn, og det andet Kiøn øve sig ei allene i Stads-men og i Landhuusholdningen, som særdeles nyttigt, i hvad Stand de end bestemmes til. Man avler alle Slags Korn-Arter, i Fuldkommenhed, ligesaa Klever, hvilken Sæd er rar paa Landet. Da Jorden er drivende og Climatet temmelig mildt, modnes og høstes her tidligere end andensteds, ligesaa er det med Engen, som mængsteds kan slaaes to gange, men jeg undrer mig meget over, at man ikke har anlagt Plantager her af Krap og andre Farve-Urter, Rhabarbara, Tobak o. s. v. Det eneste, man undertiden seer her paa Marken, er Patetes og lidt Kaal ved fugtige Steder. Havedyrkningen i Christiania er paa en Tid af 40 Aar overmaade tiltaget, da man før har maattet have Tilførsel af Kaal og Rødder fra Holland; for dette har man den nu afgangne Gartner Joh. Carl Gåblein at takke. Ham til Ære bærer en smuk Blomst Dianthus Chinensis Navn efter ham, man kalder den Carl Gåbleins Livblomster. Denne Mand, som jeg særdeles lærte at kiende,

Side 220

de, var fød i Bareuth i Tydskland; efterat han kom her, samlede han sig ved blot Flittighed og Arbeidsomhed Midler, og ved sine Prøver og Erfaringer i et for ham fremmed Clima, lærte sig selv og Norge, hvad Norge her behøvede at vide. Han havde en stor Have i Byen tæt ved Torvet og Kirken, (en Beliggende just ei passelig for en regulair Stad) hvor han havde et Orangerie og Drivehuse og Mistbænke, og i Midten et stort Lysthuus, Haven blev af den Aarsag meget besøgt af Byens Indvaanere, dernæst havde han og en Have og et lidet Geværthuus ved Aggers Kirke, hvor han formedelst den tørrere Jord og bedre Exposition mod Solen frembragte mange Ting i aabent Beed

tidligere end i Byen. Med en saa practisk Mand gav jeg mig ofte i en nyttig Discours; her har Læseren en Prøve: J er jeg, G er han.

J. Hvor kunde De, som en Tydsker fra et mild Clima, finde sig i dette haardere? **G.** Ret vel, thi da Climatet ikke vilde føie sig efter mig, maatte jeg lære at føie mig efter det, men det kostede mig baade Tid og Møie; desuden lærer man af Skade at blive klog. **J.** De maae have baade store Udgifter og Indtægter. **G.** Nogenledes, jeg holder 40 til

Side 221

50 Daglønnere, hvoraf hver nyder 20 Skilling paa egen Kost; nu begynde de at paastaae 24 Skilling. Derimod koster en Sakfuld Kaalhoveder hos mig 30 Skilling, og et enkelt Hoved 4 Skilling. Gulerødder 24 Skilling hundrede. Bønner eller Erter i Bælg 12 Skilling, Agurker 72 Skilling, Asparges 40 Skilling, Selleri eller Porro-Planter 12 Skilling, og unge Kaal-Planter 6 Skilling, alt i Hundredevis. Hele Baads-Ladninger gaae og fra mig til adskillige Steder ved Christiania Fiord. I Februar ved Markedstid handler jeg med Frøe, hvoraf jeg avler en Deel selv, men forskriver Resten fra Sønderborg; jeg medgiver altid en Seddel til dem, som handler med mig, hvori jeg advarer dem om den rette Tid at saa visse Slags paa.

J. Hvorledes bevare de Kaal om Vinteren?

G. Under et løs Tag uden Vægge, ikke imod Frost og Sne men imod Regnen, hvoraf den raadner.

J. Lægger De sig ei efter Blomster og Frugttræer?

G. Nu ikke, det adspredt mig for meget, og Jorden er her i Byen dertil for fugtig og tung samt ei luftig nok formedelst Husenes Nærhed.

J. Hvilke Træer holde de for best i denne Egn?

G. De lavstammede og Spaliers-Træer; thi de høistammede ere mere underkastede

Side 222

Koldbrand og Vattersot, eftersom Jorden ved Rødderne er om Vaaren endnu for kold imod Sol-Varmen, som opererer paa Stammen og Toppen, og foraarsager en ulige Omløb af Saften, især naar Træet er høistammig. De beste her værende Æbler ere Vinter-Calviller, Vinter-Bergamotter, Løgæbler; Renetter og Pippinger arte noget ud; med Pærer vil det mindre fort. Kirsebær især Moreller gaae overalt, Plommer modnes ei hvert Aar, de beste deriblant her ere de gule. Apricos-Plommer, Apricoser i Solvæggen med Bedækning om Vinteren modnes de fleste Aar; men paa Fersikener ere ikke at tænke.

J. Hvad bruge De til Hekker og Rabatter?

G. Stikkelsbær, Ribs og Liguster til Hekker, og Isop samt Purrløg til Rabatter.

J. Men Buxbom?

G. Taaler ei Vinteren, om endog de bedækkes.

J. Kan man da ikke bruge den vor Buxbom lignende vitem Idæam eller Tyttebærs-Busker dertil?

G. De skyde for lange Stilke og taale ikke at skiæres.

J. Jeg seer ingen anseelige Orange-Træer i deres Orangerie.

G. De lønne sig ei, derimod har jeg der af alle Slags, som pryde Stuevinduer; og i Henseende til Indvaanernes syge Geværter i Urtepotter og alt hvad, som af dette Slags behøver Podning og

Side 223

Indculation, da modtager jeg dem her som i et Hospital og Sygehuus, hvor jeg som Doctor pleier og curerer dem. Og da man her maaskee meer end nogen andensheds i Landet gierne tidlig vil have noget rart og usædvanligt, om det end ei var for andet end for dermed at figurere, saa skaffer og saadant mig her noget om Vinteren at gjøre, hvorpaa jeg og profiterer. Saameget af vore Samtaler til en liden Prøve.

Valnødtræet synes at være dette Climats non plus ultra, det er, over hvilken Clima det ei kommer fort, thi allerede i meget strænge Vintre gaaer det reent ud, eller og dets større Grene i det mindste visne, og unge udskyde igien; men af et Siberisk Erte-Træe har jeg seet at voxte til et stort eenstammig Træe. Den nye og engelske Smag i Haver, der saavel passer sig i Norge, er endnu ei antagen her, eller heromkring, undtagen paa Bogstad, den jeg nu nærmere melder om; da jeg tillige paa de fire korte Excursioner, jeg gjør med Læseren fra Byen ud i dens yndige Egn en passant vil anføre, hvad i det oeconomiske videre kan forekomme af Merkværdighed.

Paa en Lystreise vester fra Christiania til Bogstad passerer man den store Landevei, indtil man kommer lige for Bekersøe, og da tager

Side 224

tager mod Norden paa en ligesaa stor men derhos kostbarere Vei til Bogstad. Saasnart man kommer uden for Byen, seer man Russelykken paa høire Haand, hvor man nu har indrettet en offentlig Skydebane, strax oven for seer man adskillige Lyst- eller Sommergaarder, den eene smukkere end den anden, hvoraf den næst ved Veien er Sommer-Roe, nu eiet og brugt af Herr Etatsraad Anker. Den er saa liden og compendieux, at den i alle Henseender kan kaldes et Lysthuus, neden under er Kiøkken; oven paa et Par Værelser udzirede med Smag, hvortil Opgangen beqvem og frie. Linde-Alleen, som gaaer derfra til Landeveien, udmærker sig ved en ret architectorisk Portal, hvis Port i Sprinkelværk forestiller Frimureriets Værktøi; en ziirlig Balustrade udgjør Indhegningen langs bemeldte Vei. Paa venstre Haand af Veien seer man i det lave hen ved Fiorden Lyststedet Munkedammen, samme bestaaer af to Dele, deraf den eene en 150 Alen lang og 80 Alen bred Fiskepark med Udløb til Fiorden, omtrent i Midten en rund liden Øe med Broer til, og paa Øen et Lysthuus med Taarn; den anden Deel af Haven er meget større, giennemskaaren med lige Gange og to Canaler, alt indhegnet med Liguster og

Side 225

Ribshekker. Planken paa den eene Side af Haven er malet som et Gallerie med Vinduer og Balustrader, de andre to Sider malet hvide og beklædte med Spaliers af Æbler og Apricoser; dog maae jeg herhos erindre, at det var i Havens Flor 1763, da jeg første Gang var der, siden er meget forandret og ruineret, især tog snart de blot af Træe dannede og maledede Postementer og Statuer (hvoriblant og nogle af Gips) megen Skade. Jeg undrer mig meget over, at man i Mangel af Steen og Marmors Brug til sligt, ei mere har efterfulgt Saftianfabrikur Lundstrøms Maade; han havde i sin Have ved Christiania ladet Postementer og andre Have-Zirater af Træe, nogle Gange oversmøre med Tran, ved Solens Hede ladet det indtørre, og paa sidste Overstrygning paaslaget fiin hvid Sand, som ved Tørkningen sidder fast og giver Statuerne Anseelse af Sandsteen, og hvad mere er, Bestandighed i at holde ud mod Veirets og Tidens Anfald.

Efterat man er kommen over en liden Elv (Frogner-Elven) seer man paa venstre Haand Ladegaards-Øen udbrede sig, den hænger sammen med det faste Land ved en smal og siid Eng, hvor Kiøreveien gaaer over og

Side 226

til Gaarden, hvilken saavelsom Øen er overgivet til Statholdernes nu Stiftamtmandenes Brug og Sommer-Residenz. Den kan være en halv Miil i Omkreds, alt af nyttig Land, bevoxen med allehaande Løv og andre Træer, hvor man har Anledning til Jagt og Spadsering, til det sidste betiene og Byens Indvaanere sig af den. Haven er stor og reel, med klippede Hekker, følgelig ei efter den nyeste Smag. Man haver Bekersøe længere hen beliggende nær ved Veien, og tæt ved Strandkanten. Den er Enkefrue Justitsraadinde Ankers Sommersæde; paa den eene Side af den er et Lysthuus, hvor man af Vinduerne kan tale med Skibsfolkene paa de tæt hos liggende Skibe, da der er en god liden Havn; paa

den anden Side er Spadseregang forbi en Forhøining, som er et Batterie med smaae Canoner og en Flagstang, hvorfra salutes ved høitidelige Leiligheder; denne Gang gaaer endelig op paa et lidet Bierg, hvor adskillige skiæve Gange snøe sig mellem artige Partier, i den nyere Engelske Smag, som saa særdeles passer sig paa dette Land. Her hersker en sædelig og utvungen Giæstfrihed, der i alle Henseender er behagelig. I lige Linie fra Hovedbygningen paa Bekersøe gaaer tvers

Side 227

over Landeveien i Nord en prægtig Bei, som en Chaussée en halv Miil meest op for Bakken til Bogstad. Denne Vei er nok den fuldkomneste i Norge, og det er den bleven ved Hr. Peder von Ankers megen Flid og Bekostning, der nu og er General-Vei-Intendant. Skraa Field ere her sprængte med Krud og undermurede, Myr og Morads opfyldte med Gruus og kantede med Steen-Muur, saa Veien overalt er tør, slet og lige, da man for en 30 Aar siden med Besvær maatte ligesom klavre og bade sig frem. Saasnart man kommer til Gaarden Boren præsenteres dette smukke Herresæde, speilende sig i den foran liggende Boren-Søe, hvilken man farer omkring til Gaarden, som bestaaer af et stort Corps de Logis der lige over for et Ladegaarden, og foran hiin Haven, affaldende ned mod bemeldte Søe. Corps de Logis eller Hovedbygningen bestaaer egentlig kun af en fuldkommen Etage, men da Taget er à la Mansarde, forsynet med store Tagvinduer og har mange rummelige Værelser for Giæster o. s. v. og Kielder-Etagen til Haven har en temmelig Høide, og Hovedtrappen gaaer derigiennem og endda længere ned i Afsætninger, seer Bygningen især paa den Side ud, som den bestod af fire Etager; faa danne og de bestaaende

Side 228

Piller paa den Side til Gaarden en Art Porticus, som forhøier Bygningens Udseende til Gaarden. Indvendig ere Værelserne prægtige: den store Sal pranger af italienske Malerier, moderne Speile, Statuer og Vaser paa Consolerne derunder, samt Lysekroner af Chrystalglas; i Spisesalen er Springvand i en smuk Niche imellem Buffeterne, de øvrige Værelser ere i Forhold af samme Smag baade i Indretning og Meublering, og gjør Hr. Ankers Genie megen Ære. Man finder her og Caminer og Kakkelovne af adskillige Façons og Materier, hvor man seer det smukke forene sig med det nyttige. I Kielder-Etagen er Kiøkkenet og Domestikernes Værelser og desuden en Billiard-Stue. Ved hans Sovekammer og Contoir har han et udvalgt og kostbart Bibliothek, derudi findes smukke Kobbere og Tegninger, hvoriblant hans egne Haandtegninger i Farver, af Romerske Udsigter, f. E. af Sestii Monumens, hvilket han havde forfærdiget i Rom.

Ladegaardens Huse ligge symmetrisk for ved Hovedbygningen, to Fløibygninger, som indeholder Forvalterens, Gartnerens og andre Oeconomie-Værelser, stikke her frem fra Lade- og Staldbygningen, i hvis Midte reiser sig et Taarn med Klokke, Timeviser og Fløi.

Side 229

Hestestalden er lys, rummelig og smuk malet; Krybbene af Jern-Gitterværk i Muskel-Figur, og Spiltovene egentlig Steenpiller; Fæe- og Faarestalden gaaer saaledes ud over Jordhældingen, at Giødselen giennem en Aabning daglig kastes ned under Gulvet, hvor hverken Soel eller Regn kan tære den, og hvor man tillige magelig kan køre under for at paalæsse den. Fæet, men især Køer, foeres om Sommeren paa Stalden, og det meest med Klever, hvorfor Hr. Anker havde en anseelig Klever-Avl. Af Haver ere tre Slags, den eene er en Kiøkkenhave med Geværthuse og Mistbænke, Gartneren, har foruden hans sædvanlige Gartner-Profession, ogsaa lagt sig efter det moderne, som udfordres til Lysthaver, samt i Engelland, efter Hr. Ankers Anstalt, giort Reiser for at see hvad der tiene til at efterfølges i Norge, er ei heller uerfaren i den dertil udfordrede Theorie samt i den Linneiske Botanik. Som en Frugt heraf saae jeg i Geværthuset, Caffè-Træet, og Thee-Træet, nok de eneste i Norge; hvorvidt man vil komme her med andre sieldne Planter, f. E. de Americanske

Bignonia, Catalpa, Magnolia, Grandiflora og Liriodendron Tulipifera, Tulipan-Træet, kommer an paa Forsøg. For Ananas vare og Bænke her;

Side 230

Jeg saae i frie Luft den Babyloniske Piil, den Italienske Pappel, og endeel Americanske Træer og Busker. Nogle af disse Vintre have allerede været for strænge; men meget roesværdigt er det, at man her forsøger de merkeligste Slags udenlandske Planter, især de fra America, Siberien og flere nordlige Lande. Det er vel baade bekosteligt og ofte uheldigt, men desmere Ære for Entreprenuren og Nytte for Fædrelandet. Hvor nyttigt f. E. skulde det ikke være, om de americanske Ege-Træer, (Quercus rubra et Pinus) vilde vore her, ligesaa den skotske og americanske Fyr, som vore saa hastig frem for vore egne. Ihenseende de sædvanlige Ege-Træer her (ei rettere jeg husker) Hr. Anker tilbudet sig at levere Liebhabere smaae Stammer af sin Bom-Skole. Lysthaven, som gaaer ned i Afheld og Terrasser fra Hovedbygningen til Søen, er liden, men tæt besat med smuk skaarne Linde- og andre Hekker, altsammen til en kunstig Bosquet, i hvis Gange man gaaer ned til et Lysthuus ved Vandet, hvor man kan sætte sig i en Chaloupe og gjøre en behagelig Tour til Vands. Den tredie Have Østen derfor er den merkværdigste, den er den eeneste, jeg har seet i Norge, hvor den nye Engelske Smag i Lystgartneriet

Side 231

er ganske og allene anbragt efter de Principia, som Hirschfeld i sin Theorie der Gartenkunst vidtløftig har viist og oplyst med mange Exempler, hvilken Bog mangler en Hovedsag, nemlig Grundrisninger af de Haver, han beskriver. Jeg saae her noget virkelig skönt, der er endnu en Deel tilbage, som ikke er udført. En bred Slangegang gaaer forbi adskillige smaae Partier af alle Slags Blomster, nogle omkring et Træe, andre i en rundagtig Samling, andre i en lang Rabat, Gangen snoer sig over en Broe, som er lagt over en kunstig Bæk eller krumgaaende Canal, hvis eene Ende formedelst Krumningen ei sees, og Enden paa et andet Sted er skiult ved Buskværk. Canalen faaer sit Band fra en Cascade, og denne igjen sit Band fra en Rende, kommende Østen omkring Gaarder. Canalen tvinges til at snoe sig end videre omkring, førend den faaer Lov at gaae ud i Søen; den brede Slangegang forandrer sig et Sted paa til en lige Gang, hvis Formaal er et tarveligt gammelagtig Huus. Her seer man een af de første Boliger paa Bogstad, og deri den gamle Norske Verden; man triner ind giennem en lav Dør, og Dagen giennem de lave Vindver viser et langt Bord med Bænke og Hynder, som det passer sig i

Side 232

en Bondestue langt op i forrige Seculo. Roers-Skabet i Enden af stuen, og Heisædet for Enden af Bordet mangler ei Oldtidens eenfoldige Zirater; den ligesaa ziirlige Birke-Kande staaer paa Bordet, og viser at man er velkommen; men Fader og Moder i Huset — jo! de sees malede paa Væggen i den Tids Huusdragt, den omhyggelige, alvorlige og derhos fornøiede og troefaste Mine sees afmalede i deres Ansigter, Moder selv deler Maden betænksum ud til nogle Dreng og Gienter, og Fader selv kaster et majestætisk Blik til dem alle. — Man gaaer forbi med et Slags Ærbødighed for ham og Oldtiden ud i Kiøkkenet; her ere faa men reenlige gammeldags Kar og andet Kiøkkentøi. Havde jeg været mere nysgierrig, vilde jeg maaskee have forefundet i Faders Roer-Skab Pergaments Bankebreve, som vidne om hans lovlige Indkomster, og saadan Landets Mynt, som siden er næsten forsvunden, ei at melde om Primstaven, og ved Døren saadan Værge, som hørte før til Forsvar mod uvelkomne Giæster. Man gaaer derfra videre til andre artige Partier, som Hr. Anker agter at fuldføre, indtil man endelig kommer til Havens Indgang igjen. Som Giæstfrihed har før havt sit Sæde paa Bogstad, og

Side 233

man uagtet den besværlige Vei i behagelige Samlinger betiente sig deraf, saa er det og nu, med den Forskiell, at her er ved Hr. Ankers ædle Anstalter langt mere smukt og lærerigt at see. For at sammenkalde de adspredte Giæster, slaar man paa en chinesisk Tromme, Gomgom, som høres overalt i Gaarden og Haven. Jeg fik første Gang, jeg var her, ogsaa Lyst til at bestige det mod Østen tæt herved beliggende Voxen-Bierget, af hvilket vor berømmelige Poet Tullin, som ofte opholdt sig her, har taget sin Ideal i sin forhen ommeldte Poesie, May-Dagen, i Henseende til hvad han melder om Biergene; det er vel høit, men ei saa brat, at man jo undertiden anstiller Jagt der. Efter en lang Opgang mellem Træer og Buske, naaede jeg den nøgne Top, fra hvilken man saa Snee-Fieldene mod Vest og Nordvest og mod Østen hen mod de Svenske Grændser. Christiania laae som en Plet i det hele, og den Vei til Bogstad, som en lysende Linie i den dunkelgrønne Grund. Man finder her nogle plantas alpinas, som ellers kun høre hiemme nordligere i Landet.

Side 234

Den anden Udflugt, jeg vil gjøre med Læserne, bliver til den smukke Avls- og Lystgaard Ullevold. Man maatte gjøre mange og store saa kaldte Ziazag eller Vendinger, om man paa Veien did vilde tage ind i de Lystgaarde, man seer nærmere og længere fra Veien, saasom Oranieborg, hvis Terrasse forestiller noget af en Biergfæstning med Skydehuller, og hvis Hovedbygning har sine andre Huse i en lige Linie bag sig med en Allee paa Siden, men den egentlige Have ligger et Stykke derfra i det lave, Man indvende, at det er uordentligt, men det kommer, fordi Situationen ei tillader det anderledes, og just disse adskillige og ofte besynderlige og frappante Situationer udvirker, at ved det norske opfindende Genie et Sted faaer af Kunsten de indtagende Besynderligheder, som det andet ikke har, og Naturen øver saaledes Geniet, at den fremmede Reisende, som i andre platte Lande seer sig træt paa det allerkostbareste, fordi det overalt er et og det samme, finder her i Landet (da Kunsten retter sig efter Situationerne) næsten overalt noget nyt for Øiet. Foruden Oranieborg bliver man og Lyststæderne, Incognito, Roligheden, og flere med passelige Navne (lige indtil Poncebollen) vaer, men een

Side 235

af dem, skjønt længst borte, maa jeg formedelst dens prægtige Udseende (som kaldes paa Norsk, at det skolder) her som i Forbigaaende ommelde; det er Frogner, som ikke een mellem hundrede, tyve gange vigtigere, Herregaarde i Danmark deri kan ligne. Den ligger en Fierdingvei Nordvest fra Christiania ved en Bæk, som kommer Norden for Ullevold, og her danner en liden Søe, hvorfra Vandet falder ned og driver en Korn- og Sav-Mølle. Gaarden, hvis Bygninger ere af Bindingsverk og hvidt anstrøgne, bestaaer af syv Huse, omsatte i en Fiirkant, med Ballustrader foran indvendig. Hovedbygningen har et Taarn med Seierværk og Spiir, bag samme er en anden lidet mindre Gaard, som er omgivet med en levende Buegang af hollandske Linde-Træer, og til dens Cabinet, der er giort af Treillage som Buegangen, falder Prospecten for Havens Hovedgang; fra denne Gaard gaaer man ned af en ziirlig Terrasse i en stor og regulair Have, indvendig tildeels omgivet med bedækte levende Buegange, mod den brændende Soel, og udvendig meest mod Norden dækket for de kolde Vinde ved Alleer af vilde Træer. Den nu værende Slotspræst, som har erhholdet denne skionne Eiendom ved Giftermaal, behøver

Side 236

ei at boe der selv, og derfor leier den bort; i eet Aar skal han have havt 600 Rdlr. Leie af Gaarden. Men jeg haster til Beskrivelsen af Ullevold. Denne smukke Lyst- og Avisgaard beliggende en Fierdingvei Norden for Christiania, fik afgangne General Krigs Commissair Lengnike ved Giftermaal. Han er en Udlænder, reformert, begavet med et godt Genie og havde lagt sig efter de smukke Videnskaber, hvilket han især lod see ved Anordningen og Udziringen af dette Sted. Saavel

Hoved- som Ladegaarden ere indsluttede med Huse i tvende Fiirkanter med to smaa Taarne, Seierverket og Timeviser er i det ene. Beliggenheden af Gaarden selv er paa en planeret Høide, og med Haven i det lavere foran, som præsenterer sig ret smukt, af denne Udsigt lod jeg engang tage en liden Tegning, stukken siden i Berlin. I Hovedbygningen, som er af een Hoved-Etage, er en rund Concert-Sal merkværdig, hvis Vægge ere panelede med tynde Gran-Bredder, Rummet bag ved, omtrent et Qvarter tomt, Resonanzen, som derved er udvirket, er fortreffelig. Fure-Bredder duer ikke til den Hensigt. Fra Hovedtrappen, hvorfra man har en noget indskrænket Udsigt til Christiania, men desbedre til de adskillige landlige

Side 237

Scener deromkring, stiger man ned i Blomsterhaven, hvis Parterrer ere omfattede med Buxbom, som ved Bedækkelse om Vinteren her nogenledes lykkes, og over en liden Terrasse giennem et Par andre Parterrer til et rummelig Lysthuus, (en Pavillon à la Mansarde) tapezeret med Engelske illuminerte Udsigter med Glas for. Denne Have er indhegnet med en Muur af Bindingsverk, og tre Fod fra Muren er Gitterverk beklædt med Spaliers-Træer og et Halvtæg langs over og med Muren. Jeg erindrer mig at have læst, i en physicalsk-oeconomisk Samling, trykt i Stutgard; at dette hindrer Riimfrostens Virkninger paa Geværter; nogle Frugttræer staae og frit i Hiørnerne af Rabatterne. For nu at gaae ned i den større Have under Bakken i det lave, har man tvende Slags Veie. Efterat man, spadserende forbi et Fuglehuus, hvor Kanariefugle hekke, er kommen ned over nogle Trapper, gaaer man ned paa Siden af den med adskillige vilde Træer beplantede Bakkehæld, i en næsten bedækket Allee forbi et aaben Lysthuus og et Par Hvilebænke i levende Nicher, indtil man kommer paa Sletten i det lave, som omgiver hele Bakken, og udgjør den større Have. Alleen deler sig i Bakken til nok en anden, med slangegaaende

Side 238

Gange blant Bakkens Træer som i et Vildniis. Saaledes har Naturen ligesom tvunget Anlæggeren at anordne just det, som den nyere saa kaldte Engelske, eller rettere, naturlige Smag i Lysthavers Anlæg befaler, og de norske Situationer tilbyde. Paa den anden Tour gaaer man fra bemeldte Trappe, langs udenfor den ovenmældte Have-Muur, som og her er beklædt med Spalier-Træer i lige Linie til Geværthuset eller Orangeriet, der staaer i Hiørnet af den øverste Have, som i sin Plan danner en Qvadrant, hvis Bue er vendt mod Sonden, men er af Anseende ved bemeldte Tilgang for oven som et Lysthuus med brudten Tag, hvis Spidse er Skorsteenspiiben som et lidet Taarn. Man gaaer her ind i Geværthuset, hvis af Jernplader kunstig sammensatte Ovn faaer Varme ved Rør, som gaaer op fra den større Ovn i det mindre Geværthuis, hvor man gaaer ned af en liden Vindeltrappe, og der seer man hvad man venter i et velindrettet men lidet Orangerie. Ved Siden deraf har Gartneren sin Stue. Ved saaledes at stige ned under den Jord, man gik paa, kunde man indbilde sig at komme alt dybere ned i det underjordiske, men naar man er kommen allerlængst ned, slipper man ud giennem en Glasdør som i et andet

Side 239

lidet Elysium, hvor man seer gode Venner spadsere. Illusionen er og artig ved Opstignelsen; thi naar man tænker, man er meest opløftet over Jorden, triner man just ud paa den; men Illusionen tilsidesat, er dette Geværthuis af en besynderlig dog derhos til Hensigten ret god Dannelselse, og udenfor ligge Bænke med Glas over, som i Straaler omgive den Fierdedeelcirkel, som Geværthusets Grund mod Sonden danner. Bakken til høire Side deraf er udskaaren i græsbevorne Terrasser med Gange imellem, og der ere Frugttræer plantede i Rader; det øvrige, som udgjør Sletten, er egentlig en Kiøkkenhave, i hvis sumpigste Udkant man har med liden Nytte forsøgt at forplante Muldebær. En stor og lige Linde-

Allee, begrændser alt det lave af Haven langs Bakken, og i Enden deraf havde Eieren tænkt at anlægge en Ridebane. Om noget eller det hele er forandret siden 1781, da jeg var der, maa Tiden lære.

I Nærheden af Ulevold ligger Bondegården Blindern, hvis Beboer Halvor Blindern gjør Bondestanden Ære, da han ved sin Bie-Avling og ved andre Ting har givet et godt Exempel og derfor vundet Præmier. Paa Windern, næst ved, havde afgangne Provst

Side 240

Holmboe anstillet skønne Forsøg med Humlehavers Anlæg, meest efter Stridsbergs Maade, som er anførte i de Svenske Handlinger 19de Bind.

Jeg vil nu gjøre en Excursion med Læserne en Fierdingvei op med Aggers Elv og tilbage forbi Aggers Kirke. En Række Huse følger paa begge Sider Aggers Elv et Stykke fra Byen, og man seer ved Veien Stedet, hvor den i sin Tid af Regieringen beskæftigede Oeconomie-Theoreticus D. Erichsen havde ladet anlægge et Salpeterværk ligesom ved Bergen, hvilket endnu var i Stand, da jeg første Gang var her; men uden at bringe Salpeter. Erichsen bedrog Publicum, som en Avanturier, ved hans Pralerie grundet paa urigtig Indsigt, da Hullerne i det sidste stoppes gierne med det første. Til højre Side af Veien seer man en Samling af Huse paa en klippig Høide, kaldet Hammersborg, der er tillige Krigs-Kirkegården, indrettet 1654 i den store Pestes Tid, som Inscriptionen paa en to Alen høi firkantet Steen-Støtte paa Stedet udviser, der begravnes den gemene Mand af Militaire; endnu ligger ei langt derfra en anden Kirkegaard, kaldet Vaterlands Kirkegaard. Man gaaer herover Aggers Elv, som paa dette Sted er 36 Alen bred, over en

Side 241

Broe, hvor man baade for oven og for neden langs Elven seer mangfoldige Bord-Stabler og Elvens Bredde hist og her dannet af lutter Saug-Fliser. Omtrent sammesteds var i det trettende Seculo Munke-Broen, hvor de berømte krigende Partier i Landet, Birkebenerne og Ribbungerne, deels Aar 1221 deels Aar 1224, med stor Manddrab faldt hverandre an, da Ribbungerne maatte tilsidst give sig; isteden for Krigstummel hører man nu stedse Fredens og Flittigheds Allarm ved de mange Vand-Verker, som ovenfor ere anlagte ved de stridige Fosser, hvilke ved deres tre Afsatser deles i Nedre-Mellem- og Øvre-Fossen. Ved dem drives mange Saugmøller, Stamper, Kornmøller, tre Papirmøller, en Oliemølle, Spiker-Fabrik, Kobberhammer med mere, foruden et stort Teglværk neden for Fosserne. Det fornemmeste Brug eller Mølleverk af dem alle er Nedre Fos eller den saa kaldte Kongens Mølle, da Kongen endnu for 40 Aar siden eiede den, men nu er den en privat Eiendom, som baade i henseende til Mølleverkerne og Gaardens smukke Bygninger og Haver vurderes til 40000 Rdlrs. Værdie. Man gaaer op fra Broen langs plantede Træer til Gaarden, hvis Huse, skjønt af Træ, ere af to Etager

Side 242

og af architectonisk Anseelse, derigjennem gaaer man ud i Haven, hvis Længde paa 144 Alen, er formedelst Terrasser, deelt i tre Partier, meest altsammen Blomster-Parterrer, de to lange Side-Alleer gaae op til maledede Prospecter, som tillukkes med Porte i ondt Veir og om Vinteren; den ene af dem forestiller Andromeda Befrielse af Perseus. Øverst er en liden Park eller Cisterne, og i en endnu lidt større Høide gaaer man ud til Siden i en omtrent saa stor Have, som den første, der mod Enden har en stor Dam, og i Midten et ottekantet Lysthuus med et Kuppeltag, bygt paa Pæle, til hvilket man gaaer ud paa en Hidse-Broe. Det besynderlige i Naturen er, at denne høitbeliggende Dam har ingen synlig Tilflod af Kildevæld, og Marken der ovenfor er flad; det besynderlige i det kunstige og oeconomiske er, at man ei har betjent sig af denne Dam til at anlægge et eller flere høie Springvande, da rige private Folk i andre Lande gjøre overmaade store Bekostninger, for ved Tryk- og andre

Vandværker at faae Vandet opløftet til siden at falde og springe; jeg vil ei tale om, at en Konge, som Kongen af Preussen, forgjeves har brugt alt hvad Kunst, Vid, og Penge formaaer, for at faae Vandet

Side 243

Vandet ved sit prægtige Sans souci til at spille nogle af de behagelige, levende, samt Syn og Hørelse i Sommer-Varmen saa vederqvægende Scener, hvilke Kongen af Frankerige ved Kunst og Tønder Guld har bragt tilveie i sin just derved meest prægtige Versailles-Park, men som vi her i Norge har af Naturen for intet, og dog saa lidet og sjelden betjene os af. Nok en tredie Have ved bemeldte Gaard er en liden Dyrehave eller Park, vel saa lang som den første Have, med hvilken den gjør en Vinkel. Ved hver Side af Indgangen eller den Ende, som vender mod den første Have, er et Fuglehuus, det ene til store, det andet til mindre Fugle, jeg saae der nogle Uhrhøns, som dog ei formerede sig. Indgangens vide Aabninger lod mig gjennem Sprinkelverk af grov Staaltraad see langs ind i Menageriet eller Dyrehaven, som var omgivet med høie Planker og beplantet en Quinconce med alle Slags vilde Træer, hvorimellem jeg saae Harerne springe, større Dyr saae jeg da ikke; i den anden Ende var en Dam. At gjøre en Beskrivelse over de forhen ommeldte mange Vandværker, vilde føre Læseren ud over de foresatte Grændser i det hele; og jeg har desuden dertil ikke brugbare Efterretninger. Papirmøllerne forsyne hele

Side 244

Norge Søndenfjelds saa og tildeels Danmark og Norge Nordenfjelds med Papir, og kuns Mangel paa Klude kan gjøre Standsning, de drives af to Participantskaber i Christiania. Olie-Møllen forsynes meest med Norges Hørfrø, og de udpressede Limkager sælges til Bønder for to a tre Skilling Stykket, hvilke, særdeles i Mangel af noget bedre gives Malkekøer i lunkent Vand. I det derved anlagte Sæbesyderie koages 250 Qvarter (Fierdinger) Sæbe, a fire og en halv Rdlr. Prisen i hver Kaagning; Luudpanderne og Olie-Kiedlerne ere af hollandske Muurmestere, opført af hollandsk Klink og Cement, som maaskee alt kunde været Norsk. Paa en Broe ved Øvre-Foss Verker svinger man om igien over Elven og paa en anden Vei kommer til Aggers Kirke. Bakken, den staaer paa, kaldes Aggers-Bakke, og i dens Holding findes de forhen erindrede gamle Gruber, tre i Tallet, og en Schursning; dybere end en 10 Alen, er man dog ei kommen. Allerede 1539 fandt man her Ansæt af Sølv, men saa blandet med Kobber, at Participanterne snart opgav det. Aggers Kirke ligger 480 Alen Vesten for Elven, og holdes for en af de ældste i Norge, men Bygningsmaaden viser dog ingen meget høi Alder, den er 72

Side 245

Alen lang og 32 Alen bred og høi, og deroven paa en ligesaa høi med Blye beklædt Taarnspidse. Murene ere af Qvadersteene af en haard sort Skiver, som bliver brunlig i Luften, de skal være brudne paa een af Øerne i Christiania Fiord, Tykkelsen af Muren er overalt fem og en halv Fod, derfor har man og fundet anlægge Vindeltrapper i Muren. Den største Deel af Hvelvingen hviler paa runde fristaaende Steenpiller af fem Fods Giennemsnit, den østre Deel eller Choret endes med en halv Runding, hvori Altaret er, der ikke er saa anseelig som Prædikestolen, hvilken er ganske bedækket med smukt i Træ udskaaren og forgyldt Løvverk. De sex større Vindver have dette Besynderlige, at hver af dem er i den øverste Deel indfattet i en Tagstol og den underste gaaer ned i Muren.

Paa den fierde Udflugt jeg gjør med Læseren, vil jeg være kort. Man reiser paa den østre Side af Aggers Elv, og har Hovi Bakken paa høire Haand, forbi Bergstykket, hvor der er en Exerceer-Plads, og da sees strax til venstre Haand Herregaarden Tøyen paa en Bakke, som nu har liden Nytte af sine Privilegier, da dens Tilliggende efterhaanden for det meste er solgt derfra. Videre reiser man til Gaarden Økeren, en Fierdingvei fra Byen,

Side 246

som ligger paa en høi Bakke, hvor man kører op giennem en skøn Allee, hvis store Linde-Træer ere ærværdige af deres Ælde, man kommer videre op forbi en kostbar Terrasse foran Hovedbygningen, som er af to Etager og ganske anseelig. Blant Ladegaardens Huse udmærker Fæehuset sig især, da det er opmuret af Graasteen til 40 Køer, og Høet glemmes over dets Loft. Haven er stor og af jevn Grund, vel besat med Træer, lignende Haverne i Danmark. Til denne Gaard er nu langt flere Herligheder end til Tøyen, dog uden Privilegier; derfra seer man i Nordvest Avlsgaarden Lillo og Grefsen, og mod Norden det skønne Sommersæde Linderud. I Bierget Norden derfor var før det Gothaltiske Kobberverk, som endnu for 40 Aar siden blev dreven, men gik ind igien. Gaardene Frydensberg, Tveten og flere paraadere i den øvrige Egn Østen for Christiania; Synden for Christiania paa Egeberg ligger Lystgaarden Jomfrue-Braatten vel selv i Skiul, men ingen af alle de andre har en prægtigere Udsigt, da man derfra kan see næsten alle Gader og Huse i Christiania, samt de smukke Variationer deromkring. En liden vel underholdt Have af Frugttræer vidner om, at man i det høie

Side 247

høie og paa en velberered klippig Grund kan frembringe trods Vind og Tørke meget godt.

III. En Vinter-Reise fra Christiania til Friderichshald med Anmerkninger i den Anledning, som og i Henseende til Aarstiden.

Denne Reise gik for sig fra Christiania ud paa Landet, for at tilbringe Julen hos en Ven og Paarørende, Mag. Bierregaard, Sognepræst paa Edsberg, hvor jeg opholdt mig nogen Tid af Vinteren 1763 til hen imod Vaaren, og reiste derpaa videre til Fridrichshald. Saa ubehagelig som det er at reise i de sydligere Lande om Vinteren endog i Danmark, saa behagelig og magelig er det derimod i de nordligere, særdeles i Norge. Hisset længes man i den suurseende Vinter efter Hovedstadens Forlystelser, og den franske Poet afmaler sin Vinter som Naturens Slummer, ofte for at faae climats til at rime sig med tristets frimats, her derimod er Midvinteren den meest muntre og levende Tid bag-

Side 248

de til Nytte og Fornøielse især for Reisende. Medens Skovene i Danmark staae nu nøgne, og Veiene formedelst det ubestandige Snee- og Tøveir ere vanskelige, saa kører man her (saasnart Ujevnheden er fyldt med Iis og Snee) paa Vande og Kiær i Lye under Biergene, ofte giennem altid grønne Skove i en reen Luft, som er parfumeret af Gran-Træernes Korn, kører baade Dag og Nat, da Himmelen oftest af Nordlys er illumineret, og Jorden selv lyser med sit hvide Teppe. Man pakker sig saavel ind mod Kulden, at man i en Slæde sidder nok saa varm som i en Stue; saaledes gaaer de længste og mageligste Reiser for sig her om Vinteren, og de svage transporteres da best. Vinteren i Norge er i mange Henseende behagelig. Juletiden den muntreste i hele Aaret, det er den Norske Carnevals Tid. Ja selv den Fattige paa Landet gjør sig til den Tid en særdeles Tour for at tigge til en glædelig Juul; da aflægges de høitideligste og længste Besøg, Borgerne i Staden reiser ud paa Landet med Familie til sine Venner og Paarørende, og de Fornemmere i Christiania begive sig ud paa deres Lystgaarde. Vinter-Veien fra Christiania til Fridrichshald gaaer meest over frosne Søer eller

Side 249

Iis indtil en halv Miil nær Onstad-Sund; videre giennem Aschim, Edsberg og en Deel af Rachestad Sogue, man følger de frosne Kiær (Myrer), indtil man paa Roche-Iisen kommer fem Fierdingvei nær Fridrichshald paa Landet igien. Denne Vei er to Mile kortere end Sommerveien igiennem Kiøbstæderne, men nogle Steder paa Vinterveien kan man ei faae ordentlig Befordring uden man forud dertil gjør Anstalt.

Jeg reiste ud af Byen lige over en Vig, Biørnevig, som er imellem Christiania og Opslo, for at undgaae den lange Omvei, og passerte tæt forbi de aftaklede Skibe, og forbi endeel Tilskuere af en Kap-Kørsel med Traver, det er Heste, som af Naturen og ved nogen Afretning tage fær lange og hurtige Trav for en Slæde; een af dem foer forbi mig som en Lynild, hvis Kiører halv opreist i Slæden iagtog visse Tempoer med sin Hest, som han tænkte skulde hielpe til Udslaget, men den anden kom dog først til Maalet, og vandt den udsatte Priis af 10 Rdlr. En god norsk Traver lægger i otte Minuter en halv norsk Miil eller 9000 Alen tilbage, som er 1125 Alen eller Skridt, altsaa atten trefierdedeel Alen i et Sekund; hver Trav eller Fodslag regnes i

Side 250

det mindste til to Alen; en Hest, som er dertil beqvem, er lidet duelig enten til at ride paa eller kiøre med for Kariol; man kiører sielden længere end en Fierdingvei, eller en halv Miil af gangen, naar man saaledes kapkiører, ja man lader Hesten puste lidt, endog paa kortere Afstand.

Efterat jeg var kommen op over Rhynberget, saae jeg Christiania bag mig, bedækket af en tynd Dunst, til Tegn, at Luften der er tungere og urenere end længere derfra og høiere i Veiret; her sees Morgenrøden at trække sit Slør af Purpur-Skyer tilside for den opgaaende Soel, og Solen at illuminere de fraliggende besneede Bierge med en glimrende Purpur. Det var denne Formiddag en saakaldet reensinagende Kulde, da det sneede lidt tillige, det er de kolde Dunster, der sees i Luften som fine glimrende Jispartikler eller Atomer, svirpede Huden; iøvrigt stille Veir og klar Himmel. Himlen havde en guul grønagtig Anstrøg, som spaaer Frostens Bedvarenhed, Skorstenene opsendre deres med Blaafarvede Røghvirvler lodret mod Himmelen, og dannede formedelst det stille Veir ligesaa mange smaa Skuestøtter; hist og her stode Birketræernes Toppe hvide af den glindsende

Side 251

Riim i Contrast med det mørkegrønne Gran; Birkegrenenes Saftfuldhed gjør nok dette Træ mere rimet end andre.

Abelsee, en god halv Miil fra Christiania, ligger næsten ligesom alle Gaarder i Landet paa en Høide, omgiven med en Slette. Man skulde formode, at man i Norge ei byggede i Høiden, og om ikke halv i Jorden, som i Siberien, saa dog lavt og med stor og tyk Straa-Tag, bedækkende mange Huusrum under eet, som i Holsteen, men man seer det modsatte; thi Vaaningerne her paa Landet, gemeenlig to Stokverk høie, staaer oftest i tre til fire adskilte Huse, og hele Gaarden paa et lidet Field, hvorfra er Afheld rundt om. At man saaledes bygger, er for at have en tør Grund, Udsigt til Gaardens Marker, og at Gaardens Fedme kan trække sig ned til Eng og Mark deromkring; Høiderne ere desuden smaa imod de rette Klipper og Bierge, som omgive alt, og ere de rette Vind-Skierme. Den Norske Bygningsmaade med Stok paa Stok og Moos derimellem er langt bedre mod Kulden end Muur; men her paa Abelsee saae jeg et Huus af Bindingsverk paa dansk Maneer, som ei passede sig til Climatet. Man har saa udtørret Myrene heromkring ved Grøfter,

Side 252

saa man ei allene derved har erholdet bedre Græsvæxt, men endog meget Kornland. Dette Slags Arbeide overlader man de flittige og ufortrødne omvankende Svenske, som ofte tigge om Arbeide, naar vore Betlere tigge om Penge; jeg gider ikke grave, heder det, men jeg skammer mig ikke ved at trygle: dog har norske fattige Folk paa nogle Steder ogsaa begyndt at bruge dette priselige Haandverk. Een Favn Grøft i Længden, en og en halv Alen bred og trefierdedeel dyb, betaales sædvanlig med een Skilling paa Eiernes Kost. Man gjør forsigtig i at grave paa skraaes, saa Bunden bliver halv saa bred som det øverste, da Jorden ellers vilde vælte ud formedelst den om Vinteren tilfrosne Jord, Tælle kaldet, som om Vaaren ved Optøening brister og vælter ud, hvilket kaldes Tællegreb.

En Fierdingvei længere hen kom vi paa nogle Myrer, og over et Par smaa Bakke, som Begyndelsen til den Kiede af smaa Vande (Vanddrag), hvilke snart i en Skikkelse af en Bæk, snart i Dannelse af Søer flyde ned først mod Sydost, og derpaa mod Synden ud til Vanddraget endelig falder ud i den salte Søe ved Moss. Af saadan Situation kan man slutte sig til Landets Høide omkring og ved Christiania.

Side 253

En Række af 30 Stads-Slæder foer her forbi os i stærk Trav; den smukke Eqvipage og Sølvklang af Bielder gav det hele Anseelse af en Procession eller Optog, især om den havde krøbet frem isteden for saa godt som at flyve; dog bruges ei saa prægtig en Kanekiørsel som i Wien og andre Residenzsteder, hvor man anvender for nogle faa Dages Fornøielse store Summer paa Eqvipage for Folk og Heste, og gjør det til en Art af kostbar Masquerade, men oftest i saadan Sneeføre, som man her kalder bedrøvelig. I Norge anvender man meest paa Slæden selv, hvis Dannelse er af en egen Art, baade af Nytte og god Smag, med Forgylding og Malning; Dombielderne ere de kostbareste paa Hesten. En saadan Slæde med alt dens Tilbehør kan komme paa en 70 Rdlr. Behageligst var det, om i det mindste to kunde være sammen i en Slæde, men da kommer det an paa en god Styre-Karl. Dette Reise-Selskab kom fra Christiania for at passere Juledagene paa et smukt Landgods, Flatebye, en fire Mile fra Christiania. Paa dette Sted, tilhørende Hr. James Collet i Staden, har man vidst i disse senere Tider at anrette Divertissements af forskiellig og artig Smag. Saaledes paatager endeel

Side 254

Damer af Selskabet sig at være Værtinder hver sin Dag, man spiller, man dandser, man synger, man samtales, ingen Debauche, ingen uforholdsmæssig Tvang, den gode Opdragelse, utvunget Venskab, og Lyst til at contribuere hver sit til Selskabets Behag angiver Tonen; men det usædvanlige her i Landet er de Skuespil, Liebhabere af denne Slags Fornøielse blant Selskabet sammesteds anstille, hvorved Kiøbenhavns største Vinter-Divertissements, som denne Hovedstad har allene for sig, saavidt kun lidet savnes; men hvad endnu er mere synderligt, en paatager sig deels i Egenskab af Vert, deels ellers at spille en Art af Solo-Rulle, den Dag, Vertskabet falder ham til, det være sig som Haandværksmand, eller en høiere Betiening, og paa saadan Maade har Paven i Rom selv været her — i en Hast saae jeg engang lidt af saadant Optog, og dette er alt, hvad jeg kan melde derom. Sammesteds anstilles om Høsten en selskabelig Jagt, hvori og Fruentimmer tør tage Deel, men om Vinteren anstilles her og overalt kun Jagt paa Spor-Snee, det er den nysfaldne Sne, og de vilde Dyrs Spor røbe da den Reisende tillige deres Gang og Krumspring.

Side 255

Siverud, en Plads med Saug, halvanden Miil fra Christiania. Her hvile de Reisende med Hesterne, dog er det ikke noget Vertshuus uden for Hesterne og Kiørere om Vinteren, faa Fremmede vanke her om Sommeren. Beboerne have een Miil til næste Kirke i Skie-Sogn, samt ond Vei. Vandet, som driver Saugen, kom samme Vei hid som jeg, og flyder videre en Fierdingvei meest giennem trange Aabninger i den klippige Grund; man passerer dem, naar de ere vel tilfrosne, ellers kører man dem forbi. De mange Bordkiørere, hvoraf ofte 20 til 30 efter hverandre komme i en Række, opholde ofte den Reisende paa de tre Mile fra Christiania til Vestby-Saugene, hvad enten han har dem for eller bag sig, og det især, naar Sneen er dyb, hvorfor man gjerne afpasser den Dagstiid, da man kan tænke, de ere i Begreb med at læsse af eller paa; de rede og Veien meget ilde til, da de vekselsviis danne Huller og Banker, hvorpaa Slæden gaaer op og ned som paa Bølger, hvorfor og nogle merke samme Virkning deraf, som naar man er til Søes, hvilket altsammen kommer af de Stød, de tunge Læs gjør fremad, især de med Bord. Bordkiøreren lægger to til tre Tylter Bord paa sin Langslæde med en

Side 256

Hest for, og dermed kører han de tre Mile fra Vestby til Christiania for 40 Skilling paa hans egen Kost, dog har de siden faaet lidt mere; ofte er kun een Kiørere med tre til fire Heste, eftersom den ene Hest nøie travers efter sine andre Kamerater. Nogle af disse godt Folk fordrive tit Kiedsomheden paa Veien snart med en Slummer, snart med Sang og Skrig; man har og mødt dem, som i smaa Partier have sidt-oven paa Bordlasten og spillet Kort under Kiørslen. Naar der er lidet eller ingen Sne paa Isen, da kører man med Fornøielse ofte jevnside.

Jeg kørte nu langs hen paa den smale, een Miil lange Søe Langen, imod Enden af hvilken jeg havde den høie Mierskov-Kolle for mig (om den siden), derpaa over et smalt Stykke Land paa Søen Vaagen, som ved en stridende Bæk hænger sammen med de forrige, hvor man mod Østen begav sig til Vestbye-Saugerne og Gastgiveriet, halvanden Miil fra Siverud.

Vestbye-Gaard ligger tæt derved, det er ingen Herregaard, men faa Herregaarde, endog i Danmark, ere saa vel bygte; den ligger høit at see til fra Veien. Hovedbygningen af to Etager, foruden Kiøleren, har

Side 257

tvende Fløie paa Siden, altsammen architectonisk, dog alt af Træ, undtagen den udvendige Trappe og Pillarerne, som opholder Gitterværket, der hegner Gaardsrummet saavel som Springvandet, hvilke ere af Marmor; til dette sidste ledes Vandet fra et Kildevæld i nærmeste Berg, og Renderne ere lagde saa dybt, at Frosten ei kan række samme, hvorfor og Fjeldet maatte noglesteds sprænges bort. Konstige Springvande ere ellers meget sieldne paa Landet i Norge, uagtet de mange Anledninger dertil; det er ligesom Vanskelighederne meest opmuntre til sligt. Da Stolpeboder, hvor Korn og Madvare glemmes, gemeenlig er grundet paa Støtter, hvorunder Luften kan spille, samt Rotter og Muus afværges, seer denne Gaards Stolpebod ud i det Lave, som den var bygt oppe i Luften. Blant Ladegaardens Huse udmerkede sig Heste-Stalden, for dens Luftighed, Lys og Reenlighed; Egenskaber, hvori disse nette og nyttige Dyr efter sin Maade finde samme Behag, som deres Herrer; kostbare Heste tilkommer og en kostbar Stald. End mere tildrog sig den nær Gaarden beliggende Mariæ eller Vestby Kirke min Opmerksomhed, det er ei egentlig et Annex, men en Lov-Kirke, som af particulaire

Side 258

er efter et Løfte funderet, deels formedelst Egnens Fraliggende fra Hoved-Kirken (dog kun een Miil fra den) deels som en Gave til gudelig Brug, i Erkiendtelighed for overstandne Farer, et Foretagende, som siden Reformationen kun faa Steder har iværksat, men end sieldnere er det i disse Tider; Sognepræsten er og legeret noget, for aarlig at holde Prædikener der. Det er en smuk liden Kirke, ellers er Smukhed, især den indvendige, en sjelden Egenskab ved Kirkerne paa Landet i Norge; ja mange ligner mere Heste-Stalde end Templer. Det er Saugmøllerne, som udgør Vestby Gaards Herlighed, disse, fem i Tallet, drives af det Vand, som i en Bæk nedrender fra Søen Vaagen til Søen Mieren. Her bruges saa lidet, som andensteds i Norge, Vandhiul paa den Maade, som i Danmark, men saa kaldte Fiær-Kalve, hvor blot nogle skiæv paa Enden af en lodret Bom indsatte Stavler, af det stærke Vandfald drives, og driver igien Resten. Saugen bevæges ved en massiv Jern-Krum Tap. I Mangel af Saug-Møller, behug man i gamle Dage saalænge en Stok, indtil man fik en eneste Planke deraf, hvilket endnu sees i de ældste Bygninger, eller og man med Haandsaug maatte arbeide

Side 259

de længe ved Menneskekraft, hvad Vid nu siden har lært os at bruge Elementerne til. Disse 5 Sauger have tilsammen 40000 Bords aarlig Quantum, hvoraf 17000 hører til den største og 6000 til den mindste Saug. Ved det Ord Quantum forstaaer man et vis Antal firskaarne Bord (hvis tvende Kanter

saavelsom tvende Sider ere saugede) hvoraf betales 8 Rdlr. for 1000 i Skat, for Tilladelse at indføres; saadanne Sauger kaldes derfor privilegerede, de uprilegerede, som leverer Omskiærings-Bord, der beholde deres Kanter, skiære kun til Bondens og Egnens Fornødenhed, kan og kun sielden levere mere, af Mangel paa Vand, som der kun er nok af i Høst- og Vaar-Tiden, de kaldes derfor Flom-Sauger. Endeel Omskiærings-Bord kanthugges, og saaledes kan udføres; to Tommers tykke firskaaen Bord kaldes Planker, hvilke gaae meest til Engelland og Holland, hvor de fleste atter sauges i Bredder. En 50000 Bord og Planker mere og mindre sauges paa Vestby-Saugerne om Aaret, og transporteres de 3 Mile til Christiania paa Vinter-Føre, 18 Sk. gives for Tylten af Bordene, 30 Sk. for Plankerne paa Kiørernes Tæring. Af Bord gjør 3 Tylter et Læs og 1 Tylt af Plankerne, naar Føret er godt

Side 260

godt. Tømmeret dertil kjøbes i Skovene i Oplandene langt herfra, f. Ex. i Østerdalen, hvor Gran-Træerne ere større og af tættere Malm, de nedflødes paa Glommen, indtil at de fra Søen Øieren kjøres hid en Miil over Land. Det er ellers artigt at forfølge den Skiebne, Vandring, Behandling og Priis, et norsk Gran-Træ har at passere fra den Tid af, det endnu staaer paa Roden, indtil dets beste Deel udenlands leveres Haandværksmanden, fra den sidste Kiøbmand. Her et Par Ord desangaaende: Et godt Gran-Træ til en 26 a 30 Alens Høide afgiver 3 Saug-Stokke, hver 6 Alen lang, 11 til 12 Tommer tyk i den øverste Ende eller Top. At fælde smallere Træer er ikke tilladt, heller ikke rigtig, hverken efter Retten eller efter en god Huusholdnings Regler. Hvad der er tykkere, kaldes Overmaals- og hvad der er under 11 Tommer, Undermaals-Tommer, og maae ikke fældes til Saug-Stokke og Udførsel. Træet at fælde og hugge i Stokke koster 12 Sk., af Toppen bekommer man en liden Huus-Stok eller Bielke, naar man ellers ei nytter det til Ved eller Kull, og Grenene bruges til Gierder; men i de store Skove langt fra Gaarden overlader man oftest alt dette til Forraadnelse.

Side 261

Bonden slæber disse tvende Saug-Stokke med en Hest for hver, paa første Slæde-Føre til næste Vand-Bred (Kast) hvorfra de videre flødes til Saugen, dermed fortienner han 32 Sk. Milen; fra bemeldte Sted een Miil at regne fra Træets Fod, sælger Bonden de 3 Stokke for 1 1/2 Rdlr. Er Bonden selv Eier af Skoven, da har han, foruden Træets Top og anden Affald, i Fortieneste 1 Rdlr. 4 Sk., for sit Gran-Træ paa Roden. Den første Kiøber er nu Saug-Eier, (ifald Bonden ei selv har Saug) og han lader af hver Stok sauge 3 Planker af 2 1/2 Tommes Tykkelse, hvilke gaaer udenlands, og 4 Bord eller Brædder med eller uden Vandkant; i første Tilfælde kan de udføres, men i sidste bruges kun i Egnen og 4 Baghoner, som ere de yderste Kant-Bord med Barken, paa Ved-Saugen sælger Saug-Eieren de 12, det er 1 Tylt Bord, for 48 Sk. og en Tylt Baghoner for 8 Sk., Sauglønnen 1 Sk. for hvert Bord fradragen, bliver 44 Sk.; de 9 Planker føres paa Slæde-Føre til næste Kiøbstæd, f. Ex. 3 Mile til Christiania fra Vestby-Saugen, hvilken Transport koster 24 Sk.; i Betragtning af Quantum-Skatten 8 Rdlr. af 1000, og Flødning med Stokkene til Saugen, lægges 2 Sk. til. Naar nu

Side 262

nu Saug-Eieren sælger disse 9 Planker til Bordhandlerne i Christiania for 2 1/2 Rdlr., bliver altsaa hans hele Indtægt 2 Rdlr. 66 Sk., Indkiøbet af Stokken fradragen, bliver 1 Rdlr. 62 Sk. hans Fordeel, hvoraf han lønner Arbeidsfolkene ved Saugen, og selv med Familie lever. Bordhandlerne i Christiania, handler nu med Engelsmanden. Rederen og Skipperen skal hver have sit, og Bordhandlerne i London betaler Bordhandlerne i Christiania hans 9 Planker med 4 Rdlr. efter Udlosningen. Engelsmanden lader Plankerne igien sauge i tyndere Bord, og nu kommer først Haandværksmanden og kjøber disse Bord, saa de dannede til Huusgeraad, endelig faae deres sidste Bestemmelse, og stundom i konstig Format og lakeret Dragt tør igien komme tilbage til Norge. Saaledes har da dette Gran-Træ gaaet igiennem saa mange Hænder til Lands og Vands, og har brav

omdrevet baade Folk og Penge, saa man og deri øiner en Guds vise og milde Forsyn. Denne Regning kunde giøres nøiere, og alle Slags Folk og Arbeidere derhos ansættes med hver sin Fortieneste, det mindste med det meste, men det maae være nok. Ellers sauges til Udførsel ei allene Planker,

Side 263

ker, men og Bord, omtrent af den halve Tykkelse med Planker, saa at 5 a 6 Bord kan have af Stokken. Fra Vestby Saug-Stue, hvor siden er bleven et godt Gastgiverie, kom jeg over en Broe af en stridende Bæk, og vendte mod Sonden ned paa Søen Mieren, som er næsten en halv Miil lang og neppe en halv Miil bred. Vi mødte en Bonde fra Spydeberg, som foer til Christiania med et Læs Granved, hvor han fik 48 Sk. derfor; paa en længere Vei, eller paa en anden Vei og Tid, var det vist et Umagen værd, men han hentede med samme noget tilbage; i de 20 Aar siden den Tid er Vedens Priis stegen $1/3$. Bag efter os kom nogle med Baghoner fra Vestby Saugen, de gjaldt 8 Sk. Tylten ved Saugen, og fortiener ikke over 3 Miles Kiørsel, undtagen de udsøgte, som falde af det største Oplandske Tømmer, og da det har længe undergaaet Forandringer i Luften, og tildeels i Vandet, saa lider saadant Træ forarbejdet ikke saadan Udvidelse og Sammenkrybning, som andet Træ, der ei har udholdet saadan Prøve, bruges derfor og meget til Snedkerarbejde; thi det er ellers en gangs Feil i Norge, især paa Landet, at man for

Side 264

for tidlig benytter sig af Bord, før de noksom ere giennemtørrede. Paa høire Haand laae den høie Mierskov-Kollen, som vi og havde længe i Sigte for os paa den anden Kant, da vi reiste paa Søen Langen. Eftersom den er tæt ved Søes Bredden, vil jeg melde om dens Merkværdighed. Det er det høieste Bierg mellem Christiania og Friderichshald eller i Smaalenene, (næst Linnekleppen, hvorom siden) derfra sees om Sommeren de blanke Snee-Fielde, 16 norske Mile herfra mod Vesten, ei at tale om de mange nærmere Høider, Baade- og Bygde-Strækninger. Vestby, som vi kom fra, ligger ved Biergets Fod, man skal tilforn St. Hans Aften holdt Forsamlinger heroppe, og ligesom Bloksbjerg i Tydskland, har den ei undgaaet overtroiske Beskrivelser, hvortil især en Hule neden for Bierget, gemeenlig kaldet Dragehulen, har gjort sit. Hulen og Udsigten dertil, har jeg nøie ladet tegne efter Naturen, og stikke i Kobber til en Titel-Vignette af Spydebergs Beskrivelse. Denne Hule vender mod Østen, og er egentlig en Biergs-Klyft, som gaaer henved 17 Alen ind i Bierget af ulige Vidde, saa man et Steds maa krybe frem; inderst har man fundet Kul, og

Side 265

for Resten troet, at en Drage, rugende paa en Skat, der har havt sin Leie. Denne Skat er vel da bleven samlet af den Sølv-Aare, som gemeen Mand fortæller her skal findes i Nærheden, og tabe sig i Miern-Søe. Nogen Undersøgelse fortiente vel denne biergagtige Egn.

Hvorom alting er, saa har saadan Folke-Sagn givet mig Anledning til det locale i en Fortælling, jeg under Titel af Philoneus eller Eftertiden i Norge 1781 udgav i Christiania, som et Anhang til Spydebergs Beskrivelse, hvor jeg, efterat have fortalt det Forbigangne og Nærværende, aabner en Skueplads langt hen i det Tilkommende, lader en Biergmand Aar 2000 trine frem af denne Hule, vende tilbage med Liebhaberne i sit underjordiske Bierg-Slot, og fremvise adskilligt, som man vist ikke seer nu omstunder, og allermindst i Norge. Besynderligt er det ellers, at ei allene eenfoldige, men endog ret kloge Folk have taget feil, baade af Planen, Tankerne og Hensigten, men det kom dog ei til nogen Hexe-Proces; sat sapienti.

Fra den søndre Ende af Miern-Søe, gik Veien op for Bakken i Spydeberg Præstegield, og en Fierdingvei østlig kom vi paa den smukke

Side 266

Søe Lysern. Denne Søe er næsten en halv Miil lang og bred med mange Odder, Viger og Øer, saa der kan ei være flere Forskjelligheder paa saa liden en Strækning, smaa Lunde af Gran- og Løv-Træer, Enge og Agre i det Lave; de maadelige, samt i Bugter gaaende Bakker paa Høiderne deromkring, og de adskillige Gaarde og Pladser derimellem give et behageligt Syn; i Særdeleshed, naar man staaer paa Lysefieldet Østen for Søen, og seer Vester ud; derfor har jeg ei taget i Betænkning, at aftegne denne smukke Udsigt, og lade den i Kiøbenhavn stikke i Kobber til Spydebergs Beskrivelse, men siden er den finere tegnet af Hr. Capitain Bang, og stukket meget smuk i Berlin til det Bernouilliske Verk, Sammlung kurzer Reisebeschreibungen. Endog fra det lave Field, hvorpaa ere 2 store Steendysser sees Sneefielde, henved 17 Mile herfra i Vest.

Denne Søe er ei allene behagelig, hvorfor man i Selskab passerer der til Vands mangel fornøielig Time blant dens smaa fortryllende Øer; den er og meget nyttig, da den er overmaade fiskerig, især paa Giedder og Aborrer, og har et meget klart og sundt Vand; den har vel adskillige Tilløb, men kun et Udløb ved Hougen, hvor den tiener til et

Side 267

uudtømmeligt Vandfald for de der værende Mølleværker. Denne Søe ligger omtrent 60 Alen høiere end Søen Miern, vi kom fra, og maatte vi kiøre over 3 adskillige dens Bugter, inden vi kom til Hougen, een Miil Sydost fra Vestby, hvorfra jeg havde leiet en Hest for gode Ord og Betalning.

Hougen, er en Gaard een Miil neden for Spydeberg Kirke, har alle en norsk Bondegaaards Herlighed, Marke, Skove, samt Qværn og Saugbrug. Beboeren var Hr. Jacob Roll, Sorenskriver, boende uden for sit District, han var en meget høflig, forstandig og redelig Mand, især af den Character, som man paa norsk kalder æragtig. Climetet her er meget skarpere end andensteds, fordi Nordenveir har der et stærkt Strøg, tæt ved Gaarden er en Multebær-Mose, hvilke ellers kuns findes i Myrer langt fra den dyrkede Mark; paa ovenmeldte næstliggende Lysefield, findes Betula nana, eller Fields-Bords i Mængde. Den gamle Feldtmarskal Arnold er fød her. Jeg saae en Samling Familie-Skilderier i Knæstykker, en virkeligere Prydelse i en Storstue, end efter Moden saa godt som intet. Foruden den behagelige Udsigt mod Norden over Lyseren fra en Jord-Houg, hvors

Side 268

hvoraf maaskee Gaarden har sit Navn, gives her og et i Sommerheden forfriskende Syn, naar man under en Hvelving af Træernes Toppe, seer Bækken raslende ned over smaae Stene, for siden at giøre en Kilde af Vandfald til de neden for værende Møllebrug; til dem alle har Hougen saa at sige Nøglen, da den raader for alt Vandet fra første Haand, derfor har Qværnen ofte Søgning paa 3 Mile, naar alle andre Qværner, af Mangel paa Vand maae standse. Ved Hougen er en skøn Frugthauge, især af Æbletræer, uagtet Climetet er skarpt.

Efter en Dags venskabelige Ophold her, reiste jeg en halv Miil videre til Hovi, en Gastgivergaard. Et Ekhorn sprang et Steds tvers over Veien, hvilket ei skal være en god Forbetydning, og endnu værre, naar en Ræv giør saadan et Spring, men allerubehageligst, naar den som først møder den Reisende paa Veien, er et Fruentimmer; i saadan stærk Troe, viser Fruentimmeret sig saa høflig, og gaaer lidt afsides forbi, til Lykke har man og den Troe, at de, som ei troer det, have ingen Ulempe deraf; dette var da Tilfældet med mig. Tiden gik paa denne halve Miil saa temmelig, da min Styrkarl nøie

Side 269

fortalte mig, hvor mange Dyder og Lyder vor Slæde-Hest havde.

Hovi. Gastgivergaardene i Norge er kun for Reisende, altsaa ei Kroer for egentlige Kroegængere, som mangelsteds i Danmark, dog gives nogle iblant, som baade hiemme og i Gastgivergaarde efterhaanden drikke deres Gaarder op. Den tæt ved liggende Kirke, er Annex til Spydeberg, en halv Miil derfra, den er af Træ med en Taarnspidse i Midten, som de fleste Kirker paa Landet i Norge. Der prædikes

hver anden Søndag imellem Michelsdag og Pintse, men i den Tid mellem Pintse og Michelsdag prædikes hver Søndag, det samme Tilfælde er med Hovedkirken. Saaledes er det reguleret i Kaldsbøgerne for et Strøg af en 6 Præstekald i denne Egn af Norge, saa at Præsterne om Sommeren prædike i begge, baade i Hoved- og Annex-Kirken, paa een Dag, men i den øvrige Aarets Tid kun vekselsviis. Da der er gemeenlig kun en halv Miil mellem Kirkerne, og man ei i Praxi just saa nøie gjør dobbelte Prædikener hele Sommeren, er det langt mindre besværlig end ved de fleste Landsbye-Kald i Danmark, hvor man hele Aaret maae gjøre dobbelte Prædikener, og reise i de ubehagelige Vinterdage i Danmark paa en aaben Vogn mels

Side 270

mellem Kirkerne. Fra Hovi, som et ordentlig Skyds-Sted tog jeg mig en Hest til Lechum i Edsberg 1 1/2 Miil. Dog er Dramstad ogsaa et Skyds-Sted, en halv Miil fra Hovi.

Onstad-Sund, en kort Fierdingvei fra Hovi. Færgen er paa hiin Side, og man maae raabe over. Til dette Færgested betales aarlig Told af enhver Gaard i næste Sogne, 1/4 Tønde Havremeel af en heel Skippunds Gaard, som den langt fraværende Kiøber eller Forpagter hæver; Roersfolkene faae kun Drikkepenge af de Fornemmere. Sundstæderne i de norske Vande ere, for de stærke Strømmes Skyld, just hvor Vandet er bredest, hvilket er tvertimod i Danmark; om Vinteren er Vandet her i Glommen overmaade lavt og smalt fremfor om Sommeren, en Jis-Skorpe drager sig de fleste Steder op paa Landet fra Vandet; just paa saadan iisglat Afhæld, var jeg nær væltet og kast af Slæden, da min Styrkarl ei havde, som sædvanlig Jern-Brodde i Skoene. Slæden gjorde et Sving med mig i en Cirkel, hvoraf Hesten blev Middelpuncten, og alt blev et hysteron proteron, eller det bageste forrest; de fleste undgaae saadanne farlige Sving, ved at kiøre hastig til; thi saa

Side 271

faaer Slæden ei Tid til at svinge. Baade oven og neden for dette Sund danner Glommen adskillige Vandfald, hvorom er meldt i Spydebergs Beskrivelse. Glommen gaaer i den Strækning mellem Øyeren Søe, og indtil den breder sig ud igien ved Edsberg, i en Fordybning giennem en klippig Grund; i den østre Bredde gaae noglesteds Bugter ind, Evier kaldet, som midt om Sommeren fyldes med Vand af Glommen, saa det gaaer op i nærmeste Enge; paa den venstre Side seer det meget vildt og skræksomt ud, noglesteds hænger den øvre Field-Kant ligesom over Hovedet paa Vandringsmanden, medens han klavrer af det spidse Steen- og Fieldstykke paa et andet, og har ved Siden brusende Vandfald, der ligesom truer at opsluge ham. Om Vinteren ved lave Vande seer man Kanten af Elvens Bund, som et Chaos af sønderslagne Klipper, og noget af en ruineret Verden. Elven voxer 11 Alen i lodret Høide om Sommeren, og da flyde Tømmer-Stokkene ofte ind i Bugterne, og ved affaldende Vand bliver liggende paa det Tørre, indtil de nærmeste Bønder stikke dem løs. Uagtet Elvens mave Bund, fanger man dog her følgende Fiske: Brasen (*Cyprinus rutilus*), Smaa-Sik

Side 272

(*Salmo albula*), Horr (*Salmo thymallus*) Ørret (*Salmo farion*) Giørs (*Peria-lucioperca*), men i Særdeleshed Lake (*Gadus lota*) i Mængde. Denne Fisk leger i November, og medes meest i December med Fiskekroge; det er egentlig Indmaden, især Leveren, som udgiør denne Fiskes fornemste Delicatesse, og man sælger Skaalpundet paa Stedet for 2 Sk.; den gaaer meest til Christiania. Olaus magnus melder allerede i hans *Historia gentium Septentrionalium* p. 435, om det nordiske Laxefiskerie om Vinteren; men om den Maade, at fiske med Mede-Kroge under Isen, som han anmelder, veed man nu intet.

Veien fra Onstad-Sund gaaer igiennem Aschim Sogn. Paa Veien seer man til høire Haand Aschim Kirke, en kort Fierdingvei derfra. Kirken ligger i Midten af Sognet, som har en oval Figur, indsluttet paa den ene Side af Glommen, og paa den anden grændsende til Aschim og Trøgstad Sogne,

indeholdende 100 Gaarde; der er ingen Annex, altsaa et meget mageligt Kald. Kirken er tækt med Blye, hvilket er saa sielden i Norge, at der neppe gives 4 iblant en 300. 1/2 Miil fra Onstad-Sund dreier Veien af til

Side 273

Edsberg Kirke, og lidt længere hen deler Veien sig i tvende, hvoraf den eene gaaer til Trøgstad, og derfra videre, den anden gaaer til Momarkets Pladsen i Edsberg Sogn. Paa Veien til Edsberg var ingen Myrer, hvor man kunde kiøre paa Jis, altsaa blev man ved Sommerveien, som altid er godt holdt vedlige. Een Miil før man kommer til Edsberg Præstegaard, aabner sig fra et lidet Field, hvorover man kiører, en meget smuk Udsigt over Edsberg Sogn, der frem for de fleste Bønder her omkring, har alle landlige Forskjelligheder, og mangel en Bondegaard sammesteds nyder den Udsigt og Beliggende, som mange Landslotte og Herregaarde savne.

For at passere Tiden, naar man kiører saaledes Solo i en Slæde, nødes man til at underholde sig med det Reise-Selskab man har, og da enten med sig selv og sine egne Tanker eller med Skyds- eller Styrekarlen, det sidste griber man da til i Nød og for en Forandring, men giver dog en virkelig Nytte og Fornøielse, naar man som Reisende har Lyst at vide Egnens og Stædernes og den almindelige Mands Beskaffenhed. Vi talede om Vinter-Driften, som den norske Bondes Hovednæring, foruden Agerdyrkningen om Sommeren. I nogle

Side 274

Bønder, som Aschim og Edsberg, gives for lidet Skov, til deraf at sælge og drive Tømmer til Saugerne til videre Udførsel. Vil altsaa Bønderne i denne Egn tage Deel i denne Næring, maae de reise 4 til 8 Mile, og være en 2 til 3 Uger borte; da en Mand med et Par Heste og en Dreng, forsynet med nødvendig Foder, tør Mad og nogle Drikkepenge, i den Tid kan tiene en 8 Rdlr.; men de beste Huusholdere have dette derimod, at Hestene ved langvarige Drifter udslæbes til Plov-Tiden; Foderet gaaer mere med end hiemme, og Giødselen tabes; Kiøerne behøver fastere og drøiere Mad med sig, end den de faae hiemme, og have de lidt Smag paa Brændeviin, som for Kuldens Skyld undertiden gjør dem godt, sætte de snart mere til, end de har at betale med, og ved den idelige Jagen i Veiene, just ei forbedrer enten deres Sæder eller lære at giøre det, hvortil fordres Stadighed. Huusbonden selv, som eier baade Folk og Hestene, samler sig vel en Deel herved, særdeles, naar han kan kiøre af sin egen Skov, men da de merke, at deres Gaards Brug derved sinkes og aftager, ere der de, som tilsidst hellere nedsætte sig paa en Gaard, hvor Jordbruget gjør hele Sagen. Imidlertid udgiør saadan Næ-

Side 275

ring, brugt med Oeconomie, den norske Bondes Hovedsag om Vinteren. Med denne Hest, sagde Styrekarlen, har jeg allerede i Vinter tient saaledes 4 Rdlr., og jeg tænker at fortjene 6 til.

Lidet hen paa Veien, allerede i Edsberg Sogn, saae jeg for ved mig en gammelagtig Mand i en luvslidt Klædes Kiøle og en Bog under Armen, han havde lidt Møie med at vige til Side i den løse Snee uden for Veien, hvorfor jeg holdt, og spurgte, hvo han var; han svarede, han var Skoleholder, og nu skulde til næste Gaard for at holde Skole; jeg bad den gode Pædagogum Peripateticum staae bag paa den ene Mey, for at faae lidt hurtigere Befordring, imidlertid min Styrkarl lod sig nøie med den anden.

En Skolemester paa Landet i Norge har gemeenlig det usleste Lære-Embede paa Jorden. En saadan Person gaaer Gaard fra Gaard i et District af 40 til 50 Gaarde, for at lære de derværende forsamlede Bønderbørn at stave og læse inden i, samt noget uden ad, faa kan skrive skikkelig, men næsten ingen regne. De nyde om Aaret 10 til 12 Rdlr. i Løn, og maae tage til Takke med daglig Bondekost, som den falder paa Landet i Norge, det er, som ingen Bon-

Side 276

dekarl i Danmark vilde tage til Takke med; men det vil intet sige, da de ei ere vandte anderledes. Til Lykke endda, hvor de ei selv skal tigge deres Løn til, som de fleste Steder. Myndighed over Børnene kan de ei have; thi at straffe de Modvillige er Vold, og Forældrene selv see igiennem Fingre i alt, altsaa kan det ei andet være, end at sjelden andre blive Skoleholdere end forarmede Dagdrivere, fordærvede Haandværksfolk, eller dem, som derved søge at undgaæ Krigstieneste.

Dette var Slutningen, jeg gjorde af hvad min gode Skoleholder underholdte mig med, som jeg siden i mit Embeds Førelse har befundet sand, og givet mig Anledning til at arbeide paa Forbedring i en saa vigtig Sag, som Skolevæsenet er.

Da vi længere hen foer forbi et Sted, hvor veifarende Folk søger til, for at hvile paa Veien, fortalte min Styrekarl, at der sidste Gang han foer den Vei, var Slagsmaal, strax var Skoleholderen færdig med en anden Fortælling af samme Art, i et halv malebarisk Sprog. Den ene spreckelørte (saa fortalte Skolemesteren), den anden sprokkelørte, og Materien var om nogle Affecter, som enhver af dem ville pukkenere sig til, de accorderte saa med hverandre en god Stund, uden

Side 277

at kunde hameres; og derpaa kom i Alliance, den ene af dem blev saa raisonabel tracteret, at han var paa Veien at galoppere; til Guds Lykke var Regiments-Doctoren saa nær, at han fik nogle Documenter, skjønt jeg troer Dealt kunde været nok. Det er paa gemeent Sprog udlagt: den ene skroprakede og den anden gav Stikpiller; og Sagen gav om nogle Effecter; som enhver af dem ville true sig til; de skiændtes en god Stund; uden at kunde komme ud af Trætten, derpaa kom de i Slagsmaal, den ene af dem blev saa miserabel behandlet, at han var paa Veien at crepere; til Guds Lykke var Feltskiæreren saa nær, at han fik nogle Medicamenter, skjønt jeg troer Altheæ-Salve kundet være nok. — Nu stod min Skolemester af med Tak for den korte Befordring, og min Styrekarl oplyste mig af sig selv om denne Peripatetikers Omvandringer i Verden, førend han i den tiltagende Alder avancerede til Skoleholder.

Nu foer vi en Fierdingvei niær og meer i det Lave mod Sønden, og mærkede, at Sneen her ikke var halv saa dyb, som i de Egne, hvorfra vi kom. Karlen fortalte, at det næsten saaledes stedse forholdte sig, og jeg erfarede siden, at omkring Edsberg Kirke er oftest Sneen

Side 278

borte, naar den endnu ligger mange andre Steder. Beliggenheden i det Lave, hvor Søeluften allerede kan komme op i den Aabning, hvor Glommen breder sig ud fra til Fridrichsstad, gjør det meste; men da den Jord, som ei bedækkes længe nok af Snee, mere fryser og sætter dybere Tælle, kan man andensteds komme nok saa tidlig i Jorden med Ploven, naar kun Climatet var lige mildt, dette sidste differerer allerede paa den korte Afstand af to Mile fra Hougen, hvorfra jeg nylig kom. Hisset maae man, formedelst den senere Vaar, opsætte 14 Dage at pløie, efterat man har begyndt ved Edsberg. Her er og en løsere og sandigere Jord.

Lechum, en Gastgivergaard med Mølle og Saugbrug ved en Elv, som oprinder to Mile herfra, passerer igiennem Edsberg Sogn i mange smukke Bugter, og driver mange Qværnbrug. Dette Sted var i gamle Dage et Kloster, kaldet Christi Legoms Kloster, hvoraf Navnet er kommen. Det er underligt, at man ei før i Aaret 1770 har opdaget dette Klosters Levninger, som dog fandtes to Alen over Jorden. Det lader, som det er afbrændt, formodentlig i den bar-

Side 279

bariske Krig mellem Norge og Sverrig, i Kong Friderich den Andens Tid, da de Svenske i Aaret 1572 skiændte og brændte overalt her i Landet; ikke før, thi man har fundet Tobaks-Pibehoveder, dog Stilken større end Hovedet, til Tegn paa, at Tobakken var da kostbar, og ikke meget senere; thi da har man vel havt skriftlige Optegnelser om dette Kloster; en Jordhob tildækkede hidtildags det Hele. I

Spydebergs Beskrivelse har jeg givet et liden Grundrids tilligemed Beskrivelse om dette Klosters Rudera. Da Elven stryger tæt forbi, har den engang saa undermineret Bakken, hvorpaa Gaarden er bygt, at der blev et Jordsfald, som truede hele Gaardens Undergang; dens aarsag maatte man bortflytte Udhusene, og gjøre en Stilladse af Stokke til at understøtte den steile nedgledne Elvebred, siden har man ikke mærket mere dertil; derimod skeer ofte Jordsfald, baade oven og neden for, saa at især langs Vandfaldet hele Mark- og Eng-Stykker ere udgangne ved stærk Flom, og efterladt den nøgne Field-Grund. Vi foer tæt forbi Kirken til Præstegaarden, men var paa det nærmeste væltet tæt uden for Døren, hvilken Compliment er hastig giort, da Gaardsrummet er af en ujevn klippig Grund, som

Side 280

Foden af den klippige Forhugning, Husene ere bygte paa; en Uleilighed i de fleste Gaarder her paa Landet i Norge, der gjør, at man sjelden kan faae Gaarden regulair, og Husenes Frastand beqvem, ei at tale om den mere Grundmuring, og mindre Leilighed paa saadanne Steder at faae Kielder; men de modsatte Beleiligheder ved saadan Gaards-Grund har jeg erindret forhen.

Jeg blev paa Edsberg Præstegaard, modtagen af en kjær Morbroder Mag. Laurits Bierregaard, Sognepræst paa Stedet, med aabne Arme, og nød ei alleneste i Jule-Tiden, men og siden godt af hans velbekiendte Giæstefrihed, da intet var ham kiere end at see enhver fornøiet hos sig; i Mine, Tale, Væsen, og Tienstfærdighed i Gierningen, har jeg ei kiendt hans Lige i hans Stand, men saaledes var hans Character. Dog gik hans Giæstfrihed ei uden for Fornuften, og de nødvendige Huusholdnings-Grændser; thi han førte en ordentlig og tarvelig Huusholdning i det daglige Liv, og da han havde et eneste Barn i Live, som siden blev Capitain ved Dragonerne, var alle, men især de militaire af Stand og af fornuftig og artig Levemaade, ham særdeles velkommen. Hans Hustrue, fød Cor-

Side 281

nisch, var bekiendt for hendes Huuslighed, og i øvrigt af samme Character, som hendes Mand. Vel var min Morbroder, skjønt han havde skjønnne Attestata, og i nogle Aar have været 5te Classis Collega i Christianiæ Cathedral-Skole, dog derfor ikke af de Slags Lærde, som havde giort sig bekiendt ved Skrifter, men han vidste at skrive og tale hældig i hvad han havde Indsigt udi, besynderlig i det Juridiske; det som gjorde ham elskværdigere, end om han havde besiddet stor Lærdom, med mindre Nedladdenhed og Behag, var, at han elskede dem, som havde lagt sig efter een og anden Kunst og Videnskab, skjønt han enten ei selv havde lagt sig derefter, eller ei synderlig forstod samme, og syntes i Almindelighed vel om dem, som især i Ungdommen, brugte deres Genie og Talenter. Hvilken Contrast imod dem, der just, fordi de hverken forstaae eller have Lyst til een eller anden Kunst og Videnskab, aabenbar foragter den, ja tør endog criticere med des større Dristighed, jo mindre de forstaae, thi til blot Bagtale hører blot Ondskab, men hverken Indsigt eller Dristighed.

Det var allerede Aften, da jeg kom. Nogle Fremmede fra Fridrichshald, som skulde videre, var og ankommen. Det første

Side 282

af Samtalerne var om Sundheden, Veien og Veiret, samt Nyheder fra Christiania og Fridrichshald. Af Stats-Sager forefaldt lidet, og det lidet var ei tilforladeligt; om Processer derimod desmere, eftersom de fleste nærværende deri kunde tage Deel; dog meest om Handel og Vandel. Før Aftensmaaltid spille Liebhaberne Kort, de øvrige samtalt, ved Aftensmaaltidet samtalt alle, og Natten blev derpaa en angennem Hvile fra Reisen. Dagen derpaa, efterat de andre Fremmede vare reiste, steg jeg op paa en Klippe næst ved Præstegaarden, ziret med et høirank Furretræ, derfra havde man en fortreffelig Udsigt, kun indskrænket noget mod Østen, mod Norden over Edsberg Sogn, mod Vesten over Skibfald og til Høiderne i Spydeberg Sogn, mod Sønden over frugtbare Sletter og siden langs ud over den sig udbredende Glommen, to Mile bort til Tunø Sogn; ja ved klart Veir kan man herfra tælle 30

Gaarder i Edsberg Sogn og 28 i Skibfalds Sogn, her nærmest har man Udsigt over hele Præstegaarden, dens Huse, Haver, ja alle Præstegaardens Marker rundt omkring. Denne nøgne Klippe zires, som sagt, af et majestætisk Furre-Træ, der ved sin grønne Top paraderer som en stor

Side 283

Parasol hele Vinteren. Præsten bad engang at Tienestekarlen skulde borthugge de unyttige og ilde voxne vilde Træer omkring Præstegaarden; det første de tog sig fore, var at fælde det omtalte skønne Furretræ. Til Lykke blev man det vaer, før det gandske blev giennemhuggen, saa det staaer endnu (1790) i Væxt, skjønt Stammen er næsten halv giennemhuggen; jeg har end ydermere ziret Stedet med et Lysthuus. Paa Kirkegaarden staaer og et smukt Furretræ. Da jeg i Gaar reiste der forbi, undrede min Styrekarl sig, at man vilde lade et saadant gemeent Træ voxte paa et helligt Sted; saa stor en Skjønnere var han, og som gemeen Mand paa Landet i Norge er næsten overalt, paa hvad Naturen selv fremstiller os til Ziir, endog i den eensformige og dødfarvede Vinter. Et smukt Træ paa et smukt Sted, om det endog i Samling med andre, ved Tilfælde gjorde en smuk Spadseregang, rører saare lidet Bondens Øine, maaskee fordi de ere for meget vandte til at see en Mængde Behageligheder i det Vilde. Jeg tør derimod regalere Læseren med en Vinter-Scene af denne Art, tagen fra en Klippe af samme Størrelse og Beliggende, ved Gaarden Tunby i Spydeberg Sogn. Undtagen nogle altid grønne Tylte-

Side 284

bær-Buske, var Klippen nogen, og den derpaa voxende prægtige Furretræs Rødder holdte sig fast i Klippens Sprækker, hvor nogen Vædske i det Dybe tilfiledes dem; Stammen steeg høit til Trods for Kuld og Storm, udbredende sine gule Grene; og disse bærende lyse grønne Qvaste, dannede et heelt, som den smukkeste Krone eller Parasol, der ligesom steeg op i det høie klare himmelblaa; saaledes bedækket staaer Tilskueren opløftet 4 Alen over et altid grønt Tæppe af Millioner frodige Gran-Toppe, og al den Slette omgiven paa den ene Side af et Theater af Gran-Træer, hvilke kneise det eene op over det andet, indtil det fierne blaaagtige Field tager fat, der endelig kanter Himlens Horizont, men paa den anden Side omgivet med eet af den blanke Snee bedækket Landskab, hvor de med blaa skatteerte Dale, og som mørke Linier gaaende Gierder, giøre Afdeeler; et og andet altiid grønt Træ, undertiden hele Lunde, give en Forandring for Øiet, der ved Birkens og Ørnens brune Toppe henimod Vaaren forhøies; Kirkens og de fleste Gaarders røde Tegl-Tag give Synet Hvile-Puncter i Snee-Sletten; Glommen opsender sin Hvirvel af Dunster, og viser derved i Luften dens Strøg i det usynlige Lave; paa

Side 285

hiin Side taber det hvide sig i det blaaagtige, og de mørkeblaa skovrige Bierg-Kiæder begrændser det hele. Jeg troede længe, at Bonden, som Eier af Gaarden og Grunden, og Træet, havde sparet dette Træ, just i Respect af dets herlige Sted og Parade, nei ikke saa; han havde ofte tænkt at nedhugge det, men ligesaa ofte betænkt sig, eftersom han mærkede, at Tiurrene i deres Leeg ofte holdt til i dette Træes Top, og derfor allene skaanede det. Saaledes hænger Naturens sande Pragt oftest af en usølsom Bondes Indsigt og Naade, til enten at bestaae eller i nogle Øieblik ødelægges, til hvis Istandsættelse neppe 100 Aar vilde forslaae; og endda komme an paa et heldig Træ; thi at saae og plante Furretræer i Bergenes Sprækker, hvor de enten ved Øren, eller det som er værre, ved Skovbrand er ødelagde, bliver et af de vanskeligste Foretagender i Træ-Plantninger, og fortiente imidlertid den allerstørste Opmuntring.

Læseren tilgive denne Digression, af Yndest for hvad der passer sig paa en Vinter-Reisendes Betragtninger. Det meste af Dagen passertes en habit negligé, dels i Samtale med min Morbroder, dels med min Moster. Med min Morbroder talte jeg om

Side 286

en Præstes Oeconomie paa Landet i Norge, eller egentlig om dens Forskiel fra de Danskes, hvorom han som fød og vel bekiendt i Danmark vidste god Beskeed. Præsternes visse Indkomster ere i Norge mindre anseelig. Tienden der ydes aldrig efter Loven, de fleste tiende neppe af deres Saaekorn, derimod er deres uvisse Indkomster i Accidenser og Foræringer anseeligere end i Danmark, men disse have vist i de sidste 30 Aar taget af til 1/3. Præstegaarderne i Norge derimod, er anseeligere end i Danmark, og have alle deres Grunde samlede om sig; men derhos er Landhuusholdningen besværligere, deels formedelst den kortere Sommer-Tid fremfor i Danmark, deels formedelst den oftere indtræffende Misvæxt, deels og fordi Tienestefolk, især i denne Egn af Norge ere lade og magelige, jeg siger i denne Egn; thi der er en bedre Folke-Art længer oppe i Landet. Derimod maae man betragte, at Kostholdet er meget ringere fremfor i Danmark, hvorover jeg har gjort en nøie Forklaring i min Beskrivelse af Spydeberg. Alt i alt betragtet, ere der faa Præster paa Landet i Norge, der kan have saa meget af Præstegaarden, at de deraf kan have halve Folke-Lønner; Smør og Talg, samt Rug og Hvede kjøbes, mere og mindre, af de fleste. En anden Uleilighed, Præsterne paa Landet have,

Side 287

som bor ved alfare Veie eller i Egne, hvor mange Conditionerte opholde sig, er den Giæstfrihed i Præstegaarde, man formedelst den sieldne gode Beværtning i Giestgiver-Stederne viser Reisende, og Besøg af baade Bekiendte og Ubekiendte, der for Fornøielses Skyld tage ud paa Landet. Ingen af Delene er vel egentlig Pligt, men det norske Ædelmod og Ærekiærhed gjør det gandske dertil, da det tungeste er, at man tillige maa pleie medfølgende Folk og Heste, for hvilket man slipper i de korte franske Visiter i Stæderne. I Særdeleshed er Jule-Tiden den Tid, da man paa Præstegaardene gierne samler sig til munter Omgang og skikkelig Beværtning. I Danmark pretenderer man ei, at en Landsby-Præst saaledes skal figurere, hvorved Pungen desmindre svinder. Min Tante viste mig adskillige Prøver paa hendes Huusflid; i de sidste 16 Aar havde hun ladet væve over 5000 Alen Lærret i Huset, foruden hvad hun uden Huset havde ladet væve af alle Slags, især Vadmél, hvilket oftest er af den Fiinhed, at det beredes videre som Klæde til Præsteklæder, daglige Officeermondurer, Fruentimmer-Frakker og mere. Een Alen Vadmél, 5/4 Alen brede, koster 20 Sk., 1 Alen grovt Lærret 16 Sk. og

Side 288

ulden sribet Tøi 24 Sk. Alen. Foruden Væversker, havde man og paa Præstegaardens Grund de fleste af de nødvendigste Haandværksfolk, dog uden at man forlanger, at hver bliver kun ved eet Haandværk; en Urtegaardsmand, Slagter, Jæger og Fisker fandtes her i een Person. Min Tante forstod sig paa vel at conservere alle Slags Havesager Vinteren over; man er hermed nok saa omhyggelig som i Danmark, dog ikke gemeen Mand i Bondestanden, hvilke overlader alt Vegetabilisk, endog om Sommeren, til deres Fæ, og kalder os ved vor beste Salat for Græsædere; hun havde to Slags grønne Erter at fremsætte for os paa Bordet, Persilie nedsaltede hun smaaskaaren, deels nedlagde i Smør, deels tørrede i Skyggen, giemte i Kræmmerhuse, deels tørret og pulveriseret. Portulak i tynd Edike, stedse færdig til Salat, saa og nedsaltet til Moos havde hun og; af Syrer og Karve havde hun grønne Retter til Rede, naar hun vilde; tørre Blaabær og Hyben, samt Kirsebær til kiølende Supper, og Æbler bevarte hun i Liin-Avner.

Dagen endtes i det blot underholdende; der kom om Eftermiddagen et Par gode Venner af Stand, saaledes som sædvanlig gives paa

Side 289

paa Landet, man kom paa Tale om Heste, det varede næsten en halv Time, og den eenes Slædehest borttog os et heelt Qvarteer af Tiden. Følgen var, at de strax derpaa kiørte kap paa en kort Distance, hvilket vi betragtede fra Vinduet af; men det var mig ligesaa vigtig at see nogle Børn age Kielke-Bakke, som er Børnenes sædvanligste Tidsfordriv om Vinteren; da de satte sig paa en liden Slæde og lade sig i fuld Fart glide ned af et med Jis-skorpe belagt Bakkeheld, hvorved de drives et godt Stykke videre hen paa Sletten, skjønt her stedse maae begyndes for fra igien.

Nu kom der en takkelig Indbydelse til Præsten og Præstekonen, samt hans hosværende Venner fra en skikkelig og velhavende Bonde, at kiære Får og Mør ville besøge dem følgende Dags Eftermiddag, og siden tage til Takke til Qvel efter Husets Leilighed. Man modtog Indbydelsen, og det fornøiede mig ved denne Leilighed at see den norske Bondes Jule-Deconomie. Julen varer til Hellig tre Kongersdag, men for Udhalere til 13 Jan., som kaldes 20de Dag Juul eller Brokkesmisse, da de overblevne Levninger (Brokker) gaaer med; før foretages ei heller noget strængt Arbeide. Jule-Festen selv er den høitideligste hele Aaret

Side 290

omkring, og, da endog den Fattigste holder det saa godt, som Pligt — paa den Tid at leve bedre end ellers, kommer den mig for, som Jødernes Løvsalers Høitid. Tilforn badede man sig Aftenen før Jule-Aften, nu jfører man sig kun nyt Linnet, lægger frisk Halm i Sengen, og i Gaarden udsætter man een eller to uforskne Havre-Kiare, til Tractament for Smaa-Fuglene, hvilket allesteds nøie iagttages. I de tre Helligdage er Bordet dækket hele Natten, Lysene slukkes de fleste Steder ikke de Nætter, og i disse Dage gives Heste og Fæ fuldt op af det beste Foder. I Henseende til Kosten, da adskiller Julen sig fra al anden Tid om Aaret ved Würter-Kager, disse ere een Tomme tykke runde Kager af sigtet Rugmeel, æltet i stærk Humleurt og smurt med Sirup, og de tynde Havremeels Fladbrød gives mere Smag og Drøielse af Ertemeel. Jule-Øllet maae og være det beste i hele Aaret, hvilket skriver sig for Odins ældste Tid. Tilforn reiste man undertiden i hele Flokke til hverandre i underlige Optoge, en Skik, meest fra de Katolske Tider; nu er alt mere stille, undtagen hvor Kortspil, liderlig Omgang, Slagsmaal, og de fleste Laster antændende Brændeviin, hersker, hvorimod nogle med lidt Overtroe

Side 291

troe blandede, for Resten muntre og behagelige, og dertil uskyldige Lege og anden Tidsfordriv siger meget lidet; saaledes tabes i det ene hvad man vinder i det andet. Vi kom til vor gode Mand, alting hos ham saa høitidelig ud, Høisædet var belagt med Hynder og Væggen bag ved, fremvisende en Malning i Form af en Alter-Tavle, var det Sted, som kiære Får og Mør (Præsten og Præstekonen) blev anvist at tækkes at nedlade sig paa, efterat man havde budet dem og de andre en Dram. Roersskabet (en Art af Buffet) glimrede af en Sølvkande og mindre dito Støb; et Par Valdbirke Kander udmerkede sig ved udskaarne Figurer, hvorved det skjøne Øl deri syntes mig ei lidet at vinde i Smagen. Paa de ellers blotte Vægge, havde man ophængt nogle hvide lynnede Klæder med Fryndser, som Tapetzerier, det lange Bord havde allerede i Juledagene stedse staaet dækket og belagt med Julekager i Hobe, med en Smørkande ved hver Hob; 3 tykke Lys paraderede paa store gammeldags Messing Lysestager, som nu tændtes an, da det begyndte at blive mørk. Et Par gudelige Bøger laae og opslagne paa Bordet, tildeels i Respect af Præsten. Nu maae man vide, at det ei var egentlig Gæstebud, man blev indbudden

Side 292

den til, thi da skulde der været flere og adskillige Gæster, og Indbydelsen skeet til Middag, da Maaltidet efter Recessen burde begynde med Suppe; men efterat man havde nedsadt sig efter lang Neden, som kaldes at trine, aabnede man Maven med et Snit Smørrebrød, og derpaa kom Hoved-Retten: Flødegrød (Rømme-Grød), denne er kaagt af suur eller sød Fløde med Hvedemeel i rørt, indtil det feede, som smeltet Smør, piber frem ved hver Skeefuld, derpaa kom en god Steeg, og endelig til

Desert Sounings-Ost, denne seer ud som en Hvededeis-Tærte, laves af sød Koemelk med Løbe, det ystede med Vallen kaages sammen 4 til 5 Timer, saa at Vallen indkaages, og det ystede bliver tilsidst rødbrunt, og saaledes oplægges paa Fad, som en stor Pandekage, Smagen er overmaade sød uden mindste Sukker. De som vil spare heri paa Melk og Kaagning, jevner Melken under Kaagningen med Byg- eller Hvedemeel. Iblant drak man af den store Sølvkande, hvorved jeg hver Gang erindrede Virgili: pleno se proluit auro, betragtede tillige dens udvortes Zirater, og den indvendige Forgyltning, med Knopper for hver Pæl. Vel havde man et Glas Viin for Præstefolkene, men

Side 293

den var ingenlunde at rose, og paa det Feede tilnødtes man et Glas Brændeviin; det beste, Maden var krydret med, var hiertelig velmeent Snak; man kunde snart have spiist og drukket meer end man kunde taale, men det blev dog ved hvers Villie, og man stod op fra Bordet med Tak og Fornøielse. Det varede ei længe, før der blev serveret med Kaffe og Thee, hvilket dog kun paa faa Steder er kommen i Skik hos Bønder, og da gierne kun til et Tractament for dem, som dertil ere vandte. Det var ei heller brav, at Luften i Bøndergaarde skulde, som i de smaae Gader i Kiøbstæderne, deraf tvende Gange om Dagen parfumeres, da vilde Kiønnet i Kaffe-Samling hielpe Mandfolkene i deres Brændeviins-Laug, med at gjøre eet baade til Sinds og Legems Ruin. Fornuften og den gode Smag holder endnu de sæderlige Landmænd inden de rette Grændser. Her var en Deel unge Mennesker meest af Husets Venner, som i Aften længtes efter nogen Bevægelse, den de ældre mindre attraaede; Huusbonden i Huset bad da Præsten tillade, at de i den anden Stue dandsede lidt, han ei allene tillod det, men for selv tillige at rette paa sig efter det lange Stillesiddende, gik han med de andre, som Tilskuer ind i Stuen. Der præsen-

Side 294

senterte sig en Person med et dybt Buk bag Døren, det var Bondens privilegerede Spillemand. En saadan forpagter Musiken af næste Byes Stats-Musikant; da det nu ofte hænder sig, at de beste Musici ikke ere de rigtigste Betalere, have i Almindelighed Fuskere forpagtet den. Denne spillede dog ikke saa slet, især Polonoifer, som er Nationens Livsdandse; selv den gamle Bonde dandser med Anstand, da deri kan bruges baade en hurtig og gravitetisk Maneer, deels hver for sig, deels i Blanding, saa at det ikende og slæbende deri hænger sammen som i en Kiæde; hver Tour varer kort. Man har nogle andre National-Dandse, deriblant Hallingdansen, hvor man springer om i stærke Tagter, baade opreist og paa Knæe, den fordrer megen Smidighed i Lemmerne. Her dandsede man dog meest korte Menueter, en saa kaldet Engelsk Trip og Polske Dandse. Spillemanden regalerde mig med en Menuet og Polonoise af den underjordiske Trolld-Musik, som mange vil vide at have hørt i Bergen, jeg har siden faaet Noder deraf, og Hovedsagen deri beroer paa en vis Forstemmelse af Strengene, hvorefter Melodien klinger noget sørgelig. Det hele endtes med nogle artige Julelege; disse ere dog meget gaaede

Side 295

af Brug blant Bønderfolk; men vedblevne blant de Fornemme, de uskyldige deriblant forhindre dog Deeltagelse i anden farlig og af Løsagtighed smagende Tidsfordriv.

Nogen Tid efter dette Besøg, blev jeg indbuddet til et Bonde-Bryllup, hvor jeg lagde Mærke til de for Egnen besynderlige Skikke og Ceremonier, hvilke med Tilberedelserne og alle Jagttagelser her blev for vidtløftig at anføre; Læseren vil jeg have henviist til den temmelig nøiagtige Beretning, jeg derom har givet i Spydeberg Beskrivelse.

Jeg opholdte mig næsten et Fierdingaars Tid hos min Morbroder, før jeg reiste videre til Friderichshald. I denne Tid lærte jeg allerede at kiende Landmandens Vinterhuusholdning i denne Egn, hvoraf jeg blot her vil melde om Bygningsmaaden, meest med Hensigt til Vinteren. Den gamle

Maade at bygge Varmehuse, sees af de mange endnu værende, saa kaldte Sperrestuer. De allerældste vare vel de saa kaldte Røgstuer, hvor man i en enkelt Stue af Stokkevægge opholdte sig omkring en Stokke-Ild midt paa Leergulvet, hvis Røg gik op i en Aabning af Taget, hvorigiennem Røgen gik ud, og Lysning steeg ned, og for Resten luktes med et Spield i stærk

Side 296

Regn; ingen af det Slags sees meer, men før Sperrestuerne bygte man Huse af endog to Stokverk, alt af tykke Stokke tilhugget; Øren udrettede alt, Sauge og Høvl næsten intet, disse er meget rare, dog har jeg seet eet i Trøgstad, eet i Hobbel og eet i Aschim Sogn, dette sidste vil jeg kortelig beskrive. Væggene ere af horizontale, paa hverandre fældede Stokke, af tæt og god Malm, 1/2 Alen tykke, tættet med Mose, men noglesteds som paa Langsæter har man endog fundet tyk Vadmel lagt imellem; det øverste Stokverk gik 1 1/2 Alen ud over det underste paa de to modsatte Sider, derved havde man formedelst en Paneling af Bord Gang langs med de 2 Sider i det undre Stokverk, for at hindre, at Veiret ikke saa lige til satte an paa Dørene. Det undre Stokverk var ved en Stokke-Væg afdeelt i to Rum, og Indgangene dertil tæt ved hverandre, saa der kun var 1 Alen bred huggen Planke mellem hver Dør, den var 5 Fod 2 Tommer høi, og indtog i denne Høide kun 4 Væggestokkes Tykkelse. Gulvet var lagt af Stokke, som man med Øre havde glattet paa de tre Sider. Til Trapper for at komme op paa Overværelset, havde man anlagt to op ad parallel gaaende Stokke, og i dem indfældt tre kantede Træ-Klodser;

Side 297

een Alen viid Aabning i hver af de mindre Afdeelingen og to slige i Overværelset, gjorde hele Lysningen. Mellemgulvet var blot med Øren tilhugne Stokke; Loft og Tag var eet i Overværelset, og følgelig ligesom i de senere brugelige Sperrestuer. Jeg talte paa en Stok-Ende 172 Aar-Ringe; saa gammelt Tømmer af den Tykkelse og Fasthed er nu omstunder en Sieldenhed, man gav bemeldte Huus en Alder af 250 Aar, nu staaer sielden en Træbygning, skjønt vel beklædt, længere end 100 Aar. Fra dette Slags Vaanings-Huse, som man gemeenlig kalder Jutul-Stuer (Kiæmpe-Stuer), vender jeg mig til Sperrestuerne; disse, skjønt gangne af Brug, ere virkelig de sundeste og tillige de tætteste Vinter-Boliger. De bestaae kun af eet Stokverk, og endda dertil temmelig lave lange Vægge; uden omkring er en Alen bred og høi Jordsfyldning omfattet af Stokke, hvilke bedække Grundmuren, og med Næver mellemlagt, gaaer op paa Grundstokken. Stokkene i Væggene ere overmaade tæt sammenhugne, ofte uden Mose, isteden for Loft paa Bielker er Taget selv panelet, eller Sparreverket oven for saaledes med Bord beklædt. Taget er med Torv belagt paa et Underlag af Næver. Foruden et

Side 298

Par lave Vinduer paa lang Væggen, har man eet høiere i Enden af Stuen, derimod har jeg ei som i Sverrig seet Vinduer paa Taget, Skorstenen gaaer lige op med Aabning foran, og derhos ofte en Jern Kakkelovn paa Siden. Nu omstunder derimod bygges 2 Etager for at spare en Fierdedeel Loft og Gulv, samt det halve Tag, hvorved Bygningen udsættes meer for Luften og dens Træk. Vel fandt, Loftet er lavt, for at holde Varmen sammen, der efter sin Natur stiger op, men det er mindre sundt. Bønderne bygge og deres Stalde og Fæhuset saa lave som mueligt, for at holde dem des varmere, men derfor ere de og des usundere; de ansee det for Oeconomie, at Foderet ved den megen varme Pust bliver des drøiere. I Fæhuset seer det om Vinteren ud, som i Noæ Ark, da alle Slags Kreaturer baade tobenede og fiirbenede herbergere tilsammen. Paa den ene Side Fæet i deres Baase, paa den anden Side Kalve og Faar, og tilsidst en Afdeeling for Sviin, længere hen Gaasestien, og i en lang Stilladse, langs Væggen eller oven paa Husene, og oven over alt dette Giellen eller Loftet under Taget, hvor Fahuus-Pigerne, som der ligger, oftest modtage Natte-Besøg af Frierne; en gammel indgroet

Side 299

Skik, som endnu ei er udryddet. Ellers holdes og Hønsene, især de ægliggende Høner, i Stuen, og derved næres best.

Før jeg reiste fra Edsberg, mærkedes en stærk Foder-Trang i mange Gaarder, og paa min Reise derfra til Friderichshald saae jeg allehaande Tilflugt i saadan Nød. I Aaret 1762 indfaldt en stærk Hede, og det regnede ei før den 19de Julii, derfor blev Straaet kort, Kornet lidet og tyndt, Engen usel, der blev neppe avlet en fierdedeel Korn og Høe mod forrige Aar, og den paafølgende Vinter var haard og lang, heraf en usædvanlig Foder-Trang før Vinterens Ende, saa et Læs Høe tilsidst galt 7 Rdlr., et Læs Halm 3 Rdlr. Meget Fæ sultede ihjel, og mange Heste slap for at skydes ihjel forrige Efterhøst, de gaves saa godt som bort, eller plagedes med Sult, til liden Gavn siden for Ploven. Man havde længe overalt begyndt at skave Barken af Espegrenene, hvor de spæde Grene gik hele i Løbet med, af anden Bark duer hertil mindre; andre havde været saa forsigtige at skrabe det faldne Løv i Skoven sammen, før Sneen kom; andre gav deres Geder og Faar hakkede Granbar, disse saavelsom Løvet besirset med Havremeel. De faa vare lykkelige,

Side 300

som havde vandt deres Fæ paa Oplandsviis at tage til Takke med Heste-Giødsel, ligeledes bestrøet med Havremeel. I Almindelighed holde Bønderne flere Kreature, end de kan vel føde Vinteren over, ikke betænkende, at to vel holdne ere bedre end tre udmavrede, saavel til Arbeide som til Slagt; een af Følgerne bliver denne, at de slippe Fæet tidlig paa Engene, før de endnu ret ere grønne, og der nedtræde og udgrave Græs-Roden til ubodelig Skade for Engen, og den ellers forventede Forraad af Høe. Hestene slippe de da paa Bakken, som de kalde det, i den stærkeste Pløining, da de just skulde føres best; ikke een blandt tyve iagttager en bedre Deconomie.

Midt i April begav jeg mig paa Veien først halvanden Miil til Rakestad; en liden Fierdingvei fra Edsberg dreiede jeg op ved en Bugt af Glommen af en Bakke, hvorfra jeg saae Glommen indkneben til en Fierdedeel imod dens Bredde om Sommeren. Bredden bestod nu af lange Sletter af en mayer grov Sand, isteden for de skønne græsriage Bakker, hvilke Strømmen fra Tid til anden have ødelagt; oven for denne Bakke aabnede sig frugtbare Sletter, begrændsede med Berge, hvoraf nogle vare næsten gandske nøgne, hvilket

Side 301

formodentlig er foraarsaget af Ildebrand, opkommen ved uforsigtig Braade-Brænding; det værste er, at lidet eller intet siden vil voxte der, eftersom den liden Jord, der har været i Sprækkerne og Fordybningerne, ogsaa er fordærvet af Ilden. Langt borte hørte jeg en Tuden af Ulve, som gav Echo i mange Nase; jeg yttrede min Banghed, men min Styrekarl forsikkrede, at man aldrig havde hørt, at de havde her i Landet overfaldet Mennesker, uden det maatte være paa store Jse, og at man da kun har nødig, at lade Pidskesnoren slæbe bag ud efter Slæden, hvilket Ulvene ansee som en Slags Snare for dem, og da ikke tør nærme sig.

Ellers indfinde Ulvene sig i nogle, især haarde Vintere, i store Tropper, spadserende tæt forbi Husene, og tør dristig nok see paa de Forbiereisende. Gaardhundene staae da største Fare, saalænge de ere bundne, og deres Ødelæggelser paa Qvæg og især Faar er frygtelig. 1781 sønderrev et Par Ulve mig min hele, af 30 Faar bestaaende, Hiord i et Qvarteers Tiid, om lys Dag, paa aaben Mark, tæt ved Husene; de lod intet i Live og fortærte dog intet mere end et Par Bid af 3 til 4 Stykker. I Sverrig og Danmark stiller man

Side 302

stundom Klap-Jagt an imod dem, her aldrig, ei heller har man den Taalmodighed, som i gamle Dage, at fange dem i Ulvegruber eller med Ulve-Sax, derimod skyder man dem paa Glug, det er udaf et Hul inden fra Huset, naar de give sig i Færd med eet til den Ende uden for slængt Stykke Aadsel eller fersk Kiød; nogle vide heldig at forgive dem med en Giftsblanding, skjult i et dræbt Faar.

Vi mødte længere hen Kapellanen reisende i Sognebud til en Syg. Her i Egnen, hvor der ei er langt til Præsterne, kommer saadanne Reiser ofte paa, helst om Vaaren og Høsten, just da Veiret og Veiene ere paa det værste; thi det er paa de Tider, at alle i Almindelighed communicere; altsaa udsættes en Præstes Helbred allermeest ved slige Reiser. Noget overtroisk blander sig nok heri, saaledes f. Ex. bør den Syge uden Anmodning falde selv paa, som det kaldes, at kræve Præsten, eller kort: at kræve; ingen Ordre er da mere positiv, om det endog skeede paa en Tid, da den Syge var formedelst stærk Sygdom eller in agone lidet eller intet kvalificeret, og Præsten stod midt i andre Forretninger, ja skulde gaae lige til Gudstienesten i Kirken, eller formedelst indtagen Medicin eller Svaghed

Side 303

hed uden Sengeliggen, maatte exponere Helbreden. Derimod i de Bønder, som i Oplandene, hvor der er langt til Præsterne, indfalde sielden Sognebud, og det endda ikke uden Præsterne ere i Nærheden paa deres Kirkereiser. Den Viin, som bliver efter i Kalken, troer mange have en særdeles Lægekraft; det kan ikke feile, sagde en Bonde til mig, at den Viin, som er indsprængt med Guds-Ord, ogsaa maae have langt mere Kraft og Lægedom end nogen anden.

Rakestad, halvanden Miil Sydost fra Edsberg, Skyds- og Giæstgivergaarden Biernestad og siden Bodal, grændse til Præstegaardens Eiendele; og Præstegaarden er tæt ved Kirken, begge beliggende i Midten af Præstegieldet, saa man ei seer andre Bønder herfra, som i Edsberg; tilmed er Sognets Omkreds veldobbelt saa stor som Edsbergs Omkreds, skjønt Folkemængden og Gaards Antallet er meest det samme. Her forblev jeg nogle Dage hos Sognepræsten, Provst Aalborg, som viste mig megen Høflighed, hvilket gemeenlig er en Følge af en god Character og Opdragelse, som ei er alle Præster medgiven. Mange af geistlig Stand synes, det er deres Ære for nær at være høflig, og sætte Com-

Side 304

plimenter blot paa Hykleriets og Forfængeligheds Regning; nei, det, man paa Latin kalder urbanitas og humanitas, maae ei være blot en Skole-Terminus, den bør øves fra Skolen af lige til den graa Alder, og ingen har Privilegium paa at være uhøflig. Provsten vidste at underholde sig med enhver i sit Fag, og i Henseende til mig fandt han Fornøielse i at fortælle mig Egnens naturlige Merkværdigheder, og regalerte mig med nogle Producter af sammes Naturalier og Oldsager, nogle lidet fortærete Muskel- og Østersskaller (*Anomiis pectinatis* Linnæi) som findes i store Hobe paa aaben Mark, tæt under den høie Var-Aas Linnekleppen, og Stykker af en Urne af en glimrende Vegsteen, hvorhos nogle Zirater, som af et Harnisk af guldfarvet Metal. Havde det været om Sommeren, havde jeg bestaget Linnekleppen, 5/4 Miil herfra mod Sydøst; det høieste Berg i Amtet, hvorfra er Udsigt langt ind i Sverrig. I intet talte Hr. Provsten af større Erfaring, end i Henseende til Agerdyrkningen; han havde drevet Avlingen paa Præstegaarden meget vidt, og den fortiente det, da det er den største og beste Præstegaard i hele Egnen, begrændset ved en stor Elv paa den ene Side; intet Field

Side 305

Field i Marken, og at Jorden er god, som hans Eftermand Hr. Hammond ved at kiøre Kiærjord paa Ugeren, har end videre forbedret; Udsæden, har varieret fra 100 til 140 Tønden. Provsten havde lagt sig meget efter Bier, og den Miød, som jeg her smagte, var uforlignelig, af Kryder brugte man kun lidt Galgan. Om Vinteren var Biernes Flyvehul stoppet med Leer, kun gaves dem Luft ved en afskagren Pennefier, for at hindre dem fra at flyve ud, før Sneen gaaerbort, thi denne opklaret af Solen

lokker dem ud, og saasart de komme paa Snee, stimme de og døe. Han havde og anlagt en skøn Humlehage. En Præst, som i forrige Krig havde ved Linnekleppen viist en særdeles Tapperhed, blev for sig og Efterkommere i Kaldet benaadet med et Tillæg af to store Næss, udgiørende næsten det halve af hele Præstegaarden; men om den personelle Tapperhed burde her belønnes i flere end i den Tappre selv, er Spørgsmaal; dog han skal have begiert det selv: hans Been blev skudt fra ham, og han ligger begravet med Træbeen i Rakestad Kirke. Om Søndagen var jeg i Kirke i en stærk Kuld dog Solskin; ved denne gaaer Sneen tidligere bort paa Kirkegaarden og Kirkebakken, hvorfor

Side 306

jo siger den gemene Mand, fordi Stedet er Helligere end andre, uden at betænke, at saadanne Steder ligge høit udsatte for Soel og Vind. Kulden foruieliger mere i Kirken, end naar man sidder ude indpakket i en Slæde; hvorfor en Kakkelovn i Kirken var nødvendig, endog til Andagtens Befordring, da det er en uvillig Pønitentze at fryse uden at kunde bevæge sig, og synge med forfrosne Læber. Præsten har dog nogen Bevægelse, skjønt han kunde og behøve en liden Ovn af Klebersteen i Sacristiet, at opvarme sig og Skriftefolkene ved. De Fornemme pakke sig meget ind og bruge Fodpose, imidlertid næsten alle blant Bønderne staae med blotte Hoveder. Paa Reiser derimod pakker man sig desmere ind; først trækker man et Par Haar-Sokker paa Fødderne tillige op over Støvle-Kraven, saa et Slags lange Buxer, som knappes til høit over Maven og gaaer langs ned som Støvletter til Anklerne, derpaa en tynd Overkiortel, og over alt dette en Pels af tykhaarig Oxe-Been Skind; over Hovedet og Parykken trækkes en foeret Hue, og for Munden bindes en Mundpude, som rækker rundt om, og saa et Par tykke Skindvanter. Saaledes seer man da ud, som en Biørn eller et Murmeldyr, og i den Ekvipage

Side 307

forstikker sig i Slæden, som i en Hle, hvor man haver en tyk Skindfak under sig og Overfalde, som en Dyne, over sig; men at den Anstalt er snarere til at svede ved end til at holde Kulden ude, hvorfor de Eftertænsomme blot bruge en saa kaldet Finmut, eller hvad der behøves til at holde Kulden fra Kroppen. Fruentimmer bruge Fodsak. Bønderne derimod bruge paa langt nær ei denne Vidtløftighed, Bonden kører og styrer sin Kone til Kirken, og har blot en tynd Hætte paa Hovedet og over Fodanklerne, — eller og over hele Fodbladet et lidet Futteral, strikket af Uld, som han spænder om sig; Kulden jager han fra sig ved at springe lidt, undertiden staaende bag paa Meyeren, Konen har en Dragon eller anden tynd Kappe om sig, en Fløiels Hætte og et Tørklæde for Munden; men sielden meer end Slædedækken over sig.

Over Borde kom man hos Provsten paa Tale om den østle Huusholdning, man viser især paa Landet med Brændsel. Det meest ødelæggende er den bestandige Ild, som paa aaben Skorsteen underholdes i de Bondestuer, hvor der ei ere Kakkelovne, og i de saa kaldte Drengestuer (Tienestefolkenes Forsamlingsstuer i de fornemmere Gaarde), til hver saadan Ge-

Side 308

stalsk Ild gaaer over 20 Favne Breed med om Aaret; man betragte her de omkringliggende, og jo nærmere man kommer Fridrichshald, desmere fra Skov blottede og skaldede Bierge, og man slutter snart deraf til Følgen.

Jeg gjorde en liden Excursion til Sorenskriver (siden Cancellieraad) Bassøe paa hans Gaard Gielstad, en Fierdingvei herfra mod Østen. Denne hans smukke Gaard havde han opbyggt heel af nye, imod dette Lands Bygningsmaade, alt kun af een Etage; han holdte for, at Træbygninger af flere Etager rokkes af Vinden, og derved blive utætte og mindre varige. Han havde gjort Værelserne høie under Loftet for Sundheds Skyld, og for at holdte Varmen des længere. Nogle Aar derefter opbygte han et Fæhuus af Graasteen, 2 Alen tyk Muur og 2 3/4 Alen høi. Om dette Slags Fæhuses Fortrin har jeg

forhen meldt i Beskrivelsen af mine Reise-Anmerkninger. Til Gaarden hørte Saugmølle, Kornmølle, Stampe- og Farverie, hvis Drift ved Hr. Cancellieraadens bekiendte Indsigter og Virksomhed, ei hindredes formedelst hans Embeds Forretninger, i hvilke, som i alt, hans store Forstand stedse har viist den Orden og Paapasselighed, som mange Sysler udkræve.

Side 309

Det paa denne Aarets Tid (midt i April) nogen Tid herskende Frostveir, afløstes nu med meget mildt Veir, saa Sneen dryppede af Tagene blot ved Soelskinner. Jeg forlod Rakestad for at begive mig 3/4 Miil paa Landeveien, der gaaer til den Kiæde af Søer eller Jse, over hvilke man kører om Vinteren herfra til Fridrichshald, og derved vinder 1 1/2 Miil paa Veien. Jeg reiste giennem frugtbare Sletter, giennemstrøgne af smaa Dale, hvor Vandet samler sig og gaaer Nord paa til Rakestad-Elven, der i Forening med Dorjen, som møder den kommende fra Edsberg, løber vester paa i Glommen. I Rakestad Elven og Dorjen faaes Krebs. Noget fra Veien saae jeg nogle Børn sanke Tranebær i en Mose; dette Slags Bær (*vaccinium oxycoccus*) modnes først i April, just naar Sneen gaaer bort, og giver en herlig Saft til Punch og Læskedrik om Sommeren.

Ildgut, en Bondegård ved Ertevand, som har sit Udløb mod Norden til Rakestad-Elven, her begynder Jsen. Gederne gik i Kratskoven paa de bratte Klipper og fandt deres Føde; Hakkespetten og andre Fugle lode sig høre i de smaa Granskove, den blaae Himmel havde iført sig en vis Celedon-Dragt,

Side 310

Dragt, der er behageligere at see end let at beskrive, og indfalder gierne i Februar, Martz og April, naar der efter lang Frost bliver Tøveir med klar Himmel. Efter en kort Oversfart paa Landjord, kom vi paa de tre Jse, Langen, Bergsø og Kjølvandet, tilhobe kaldet Roche Isene, da de begynde Norden for Roche Kirke, gaaer i hverandre ved trange Aabninger, og endelig har deres Udløb mod Vesten til Glommen, lidt Norden for Sarp. Mod Enden af Vinteren er en tykkere Jis ei saa trofast, som en tyndere i Begyndelsen af Vinteren, dog hører man sielden nogen omkomme paa Dybet, saasom Jsen er sidst paa Vinteren tyndest og svagest ved Bredderne, og om end Vandet i Martz ved Tøveir kan staae 1/4 ja 1/2 Alen over Jsen, kan Jsen dog derfor være stærk; længere hen naar Jsen langs Bredderne opløses og skilles fra Jordskorpen, flyder den hele Jisfiode op, og bliver tør, men saa har man den Uleilighed, at man maae kiøre i Vandet fra Landet, før man kan komme op paa Jsen. Det er altid farlig at kiøre nær, hvor der er Bergsie, det er, hvor Vandet siler ned af næste Berg og ligesom undergraver Jsen, der maae man kiøre omkring. I forommeldte trange Aabninger er der gierne

Side 311

stærk Strøm af Vandet; altsaa er Jsen svagere, ja har stundom Huller, da man maae enten saa godt som flyve Omveie med Slæden eller udsætte sig Faren. Men endelig, naar det øvre Vand i første Vaars-Flom kommer igiennem Sprækker under Jsen, da trykker den Jis-Floden op, brækker den i mange Stykker, skyder disse op paa Bredderne til begge Sider, tør ved Jisdrivningen borttage Broer, og har jeg engang herved været paa Veie at drukne; da Flommen, i det jeg kiørte over en Bæk, borttog baade Slæden, mig og Karlen, jeg blev syg derefter og Karlen døde.

Paa en flad Klippe i Grændseskiellet mellem Rakestad i Roche-Sogn, skal være tre Huller, 1 Alen bred og 2 Alen dyb, ganske runde, af det Slags, som ere bekiendte under Navn af Jettegryder, deraf findes en Deel i dette Amt, som og i Bahuus-Lehn i Sverrig. De fleste Naturkyndige holde for, at de ere i lang Tiid dannede ved Vandets Neddryppende fra det øverste paa nogle smaa Stene, som derved sættes i Bevægelse og slide Hul i Fieldet, efter Ordsproget: gutta cavat lapidem non vi sed sæpe cadendo; men da her ligesom paa de fleste Steder intet høiere eller overhængende Sted er, kan det ei være Aarsagen,

Side 312

maaskee er det rigtigere, at samme i første Pavedømmens Tid er dannet under Navn af St. Oles Kilder, til der at søge Raad og give sin Skiærv, eller og til deri at stampe Korn, maaskee og til at være et Grændsemerke imellem Bønderne. Det besynderligste ved disse er, at de nok har givet Anledning til den Fortælling om en næsten bundløs Hule i Fieldet her, som Biskop Pontoppidan anfører i hans Norges Beskrivelse, om hvilken Omstændighed ingen her omkring veed det mindste.

Vi hvilede med Hestene i en Gaard Norden for Roche-Kirke, og havde nu ei mere end 3/4 Miil til Fridrichshald, ialt 3 Miil did fra Rakestad Præstegaard. Man havde allerede faaet Kaal-Frøe i en Kasse sat under Vinduerne paa Søndre-Væggen, og i Vinduet saae jeg Birke-Qviste sat i Vand, udskydende deres friske Løv. Vi kørte op for Bakken og strax kom forbi Kirken, som er een af de tvende Annexer til Hovedkirken Berg; saa at Præsten i Mangel af residerende Capellan er forpligtet til at prædike i to Kirker hver Søndag, hvilket er meget sieldent i Norge, saa sædvanligt derimod det er i Danmark. Nu heldede Landet mere og mere ned lige til Fridrichshald; Sneen var meest borte,

Side 313

en Jis-Skorpe (Svul), som opfyldte Veien, især Hiul Sporene, kom endnu Slæden til at glide, men længere ned mod Byen forsvandt den, saa jeg maatte køre paa den blotte Jord, og derfor undertiden steeg ud af Slæden for at lette Hesterne, ja Tællegrab foruleiligede allerede, hvorsomhelst der var sandig og stenig Jord. Sagen er: om Baaren optøer den frosne Jordskorpe ligesaa vel neden under som oven for, ved det første bliver Jorden under den frosne Jord, som en Grød, og naar da Jordskorpen ei kan bære Hesten, plumper den ned med Fødderne, og med Besvær maae bryde og ælte sig frem, deraf bliver Veien meget ufremkommelig, indtil sidst i Mai, da hele Jordskorpen er optøet og har sadt sig fast. I Aaret 1770 var jeg først i Mai paa min Reise til Kiøbenhavn en heel Dag paa de første to Miil, formedelst Tællegrab, den tog siden saa meget af, jo længere jeg kom mod Sønden, at den i Bahuus-Lehn blot gav sig tilkiende ved Jordens fjedrende Bevægelse paa sine Steder, og længere ned forsvandt gandske ved Fridrichshald. Did kom jeg samme Dag, jeg var reist fra Rakestad. Vinteren var her gandske forbi, Vinter-Lyst-Touren derfra til Svensk Hallen og andensteds havde længe ophørt, saavel som

Side 314

velsom Skridtskoe-Løben paa den blanke Jis, i hvilket en Deel af Officererne ofte fandt Fornøielse; man spadserede ud til Haverne uden for Byen for at anordne Arbeidet der. — Med Vinteren endes nu her min Norske Vinter-Reise.

Trykt hos P. Horrebows Enke.
